

ביכער-סעריע

דאָס פּוילישע יידנטום

~~בוך~~ 31

רעדאקטאָר:

מארק טורקאָוו

פּאַרלאַגס-לייטער:

אברהם מוטלבערג

מ. פייגנבלום

די רשימה פון דערשינענע בענד — צום סוף פון בוך

שמחה פאליאקיעוויטש

א טאָג אין טרעבלינקע

די הכנסה פונעם בוך איז באשטימט פאר
דער הילפס־ארבעט פונעם פוילישן יידנטום

שמחה פאליאקיעוויטש

א טאָג אין טרעבלינקע

כראָניק פון א ייִדיש לעבן

ארויסגעגעבן דורכן
צענטראל-פארבאנד פון פוילישע יידן אין ארגענטינע
צוזאמען מיט די
לאנדסלייט פאראיינען פון סאקאלאוו · פאדלאסק אין
ארגענטינע און אורוגוואי
בוענאס איירעס, 1948

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2024

IMPRESO EN LA ARGENTINA
Copyright by
Symcha Poliakiewicz

Symcha Poliakiewicz

A TOG IN TREBLINKE

(Un día en Treblinka)

Buenos Aires, 1948

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2024

Hecho el deposito que marca la Ley 11.723
Industria Argentina

אינהאלט

פֿאָרוואָרט — — — — — — — — — — — — — — — — 9

I אין די שטעטלעך ארום טרעבלינקע — — — — — — 13

II די פארניכטונג — — — — — — — — — — — — — 23

III איבער פעלדער און וועלדער — — — — — — — — 29

IV צום דריטן מאָל אנטלאָפן — — — — — — — — 47

V קיין טרעבלינקע — — — — — — — — — — — — 53

VI א טאָג אין טרעבלינקע — — — — — — — — — 57

VII צוריק אין סאָקאָלאָוו — — — — — — — — — 76

VIII צו א נייער וואנדערונג — — — — — — — — — 129

רשימה פון דער ביכער־סעריע „דאָס פוילישע יידנטום" — 136

פֿרעסע שטימען — — — — — — — — — — — — — 139

* * *

„ווער עס האָט אזעלכעס נישט מיטגעמאכט, דעם איז ווירקלעך שווער צו באַגרייפן ווי אזוי ס׳ מענטש קען איבערטראָגן אזעלכע ליידן.. ליידער איז מיין פעדער צו שוואַך, מיין שפראַך צו אָרימ אז איך זאָל קענען אַלץ אזוי געניי דערציילן און באַשרייבן, אז מענטשן זאָלן עס קענען פֿארשטיין און גלויבן"...

דאָס זענען עטלעכע שורות פון ס׳ לאַנגן בריוו, וואָס דער מחבר פון דער דאָזיקער שילדערונג האָט מיר געשריבן, ווען איך האָב פֿרובירט קאָנטראָלירן, צי זענען געוויסע עפיזאָדן פון דער דאָזיקער אומגעוועלכער עפאָפייע, וואָס שמחה פּאָליאַקעוויטש האָט דורכגעמאכט, ניט איבערטריבן. צי קען מען זיך פֿארלאָזן אויף דעם אלעם, וואָס ער באַשרייבט, אז די דאָזיקע באַשרייבונג זאָל ווערן ס׳ באַשטאַנדטייל פון יענער דאָקומענטאַלער זאמלונג, וואָס איז נויטיק בכדי די צוקינפטיקע פֿארשער זאָלן זיך אויך דערמיט קענען באנוצן ביים באַאַנדלען די טראַגישע עפאָכע פון דער צווייטער ווועלט-מלחמה.

„איר פרעגט מיך, ווי אזוי איך האָב עס געקענט אין ס׳ קאַלטער נאַכט אינגאַנצן נאָקעט שפּרינגען פון פֿאַרנדיקן צוג? פֿראַבירט באַגרייפן, וואָס פֿאַר א ווילדער פֿרימיטיוו-מענטשלעכער אינסטינקט האָט מיך געמוזט דאָן באַהערשן, אז זייענדיק אינגאַנצן נאָקעט, בין איך ווי ס׳ מאַלפּע געשפּרונגען אויף ס׳ בוים, בכדי צו ראַטעוון דאָס לעבן. די שרעק פֿאַרן טויט, דער ווילן צום לעבן האָבן זיכער אין יענעם מאָמענט פֿאַרמינערט די פּיזישע ליידן פון דער שנייִדיקער קעלט, וואָס האָט מיך געפּיניקט"...

זיינע איבערלעבונגען האָט שמחה פּאָליאַקיעוויטש באַשריבן שוין נאָכן אָפּראַטעוון זיך קיין ארץ-ישראל, וו׳ ער לעבט היינט,

אָבער ביים שרייבן די דאָזיקע כראָניק פון זיין לעבן, וואָס איז אַ כראָניק פון מיליאָנען יידישע לעבנס, וואָס בלויז יחידים איז געלונגען זיך צו ראַטעווען, האָט ער נישט געפילט די וואַרעמקייט פון דעם זוניקן יידישן היים-לאַנד, נאָר האָט זיך מיט זיינע מחשבות איבער-געטראָגן צוריק אויף די פינסטערע וועגן, וואָס האָבן געפירט קיין טרעבלינקע, אויף די וועגן, וואָס זענען דורכגעזאפט מיט יידיש בלוט, אויף דער ערד, וואָס איז באָמיסטיקט געוואָרן מיטן אש פון די פאַר-ברענטע יידישע לעבנס.

דער מחבר איז נישט קיין פראָפעסיאָנעלער שרייבער און זיין שילדערונג אָנטהאַלט דעריבער ניט קיין שום ליטעראַרישע אָדער קינסטלערישע באַפּוצונגען.

עס איז אַ פשוטע, טרייע שילדערונג פון די איבערלעבונגען פון נאָר איין ייד, וואָס האָט געלעבט אין דער קליינשטעטלדיקער יידי-שער פאַלקס-סביבה און האָט מיטגעמאַכט דעם חורבן פון דעם שטע-טל און דעם אונטערגאַנג פון די יידן פון זיין שטעטל. און צווישן די דאָזיקע יידן האָבן זיך אויך געפונען זיינע סאָמע נאָענטסטע, וועמענס אָנדענק דער מחבר ווידמעט דאָס דאָזיקע ביכל.

„א טאָג אין טרעבלינקע", וואָס מיר גיבן איבער דעם לייענער אַלס דער 32-טער באַנד פון דער ביכער-סעריע „דאָס פוילישע יידן-טום" איז נאָך אַ קאַפּיטל אין דער געשיכטע פון דער יידישער מאַר-טיראָלאָגיע. עס איז נאָך אַ קאַפּיטל יידישע כראָניק.

אָבער די באַדייטונג פון דער דאָזיקער כראָניק באַשטייט ניט בלויז אין דעם אַזוי טראָגיש איבערגעלעבטן טאָג אין טרעבלינקע — צוזאַמען מיט די טעג און וואָכן ערב דעם מחברס אָנקומען קיין טרעבלינקע און מיט די טעג און וואָכן נאָך זיין אָנטלויפן פון דאָרט.

די באַדייטונג פון דעם ביכל באַשטייט אויך דערין, וואָס מיר באַקומען דאָ אַ באַריכט וועגן דעם אונטערגאַנג פון דעם אַלטן פוילישן יידישן שטעטל סאָקאָלאָוו-פּאָדלאַסק.

אין אונדזער ביכער-סעריע איז אַלס 4-טער באַנד דערשינען דאָס בוך פון דעם היגן יידישן שרייבער און עסקן פּרץ גראָנאַטשטיין, וואָס האָט געשילדערט פּאָר אונדז ווי אַזוי דאָס כאַראַקטעריסטישע

שטעטל האָט געלעבט, ווי אַזוי מען האָט דאָרט געשאפן, געחלומט און געקעמפט אין די רואיקע פאַר־מלחמהדיקע צייטן.

איצט, אין דעם בוך פון שמחה פּאַליאַקעוויטש, קומט דער סוף פון דעם שטעטל, זיין חורבן, זיין אונטערגאַנג.

די טראַגישע איבערלעבונגען פון שמחה פּאַליאַקיעוויטש ענדיקן זיך נאָך נישט אין דעם דאָזיקן בוך, ווען ער האָט זיך געראטעוועט פון איין פייער, אַנטלאָפן מיט די אַרישע פּאַפּירן פון זיין געבורטס־שטעטל סאָקאָלאָוו. ער איז דאַן געקומען קיין ווארשע, געלעבט אויף דער אַרישער זייט, דאַן אַוועקגעשיקט געוואָרן אַלס פּוילישער שקלאַף קיין דייטשלאַנד, ווו ער האָט געאַרבעט צוזאַמען מיט סאָוויעטישע קריגס־געפאַנגענע אין די קוילן־גרובן אין וועסטפאַליען צו 16 שעה אַ מעת־לעת.

יעדעם בוך וואָס ווערט געשריבן און פאַרעפנטלעכט ווערן יענער עפּאָכע, איז נישט מער ווי א פראגמענט. אונזער פליכט איז אָבער די דאָזיקע פראַגמענטן צונויפזאַמלען, אויפהיטן זיי דורכן פאַרעפנטלעכן זיי אין בוך פאָרם און זאָרגן, אַז קיין שום פרט זאָל פאַר דער געשיכטע נישט פארלוירן גיין.

אויב נישט פאר דער אלגעמיינער מענטשלעכער געשיכטע, זאָל עס כאָטש אָפּגעהיטן ווערן פאַר אונדזער אייגענער, פאַר דער יידישער געשיכטע.

אויב די גרויסע און אַזוי רשעותדיקע וועלט וויל גאָרנישט אָפּלערנען פון דעם אַלעם, וואָס ווערט דערציילט און געשילדערט אין די דאָזיקע ביכער, אפשר וועלן מיר אַליין עפּעס דערפון אָפּלערנען.

וויל די דאָזיקע שילדערונגען טאָרן נישט זיין בלויז א מצבה פאַר דער חרוב־געוואָרענער פאַרגאַנגענהייט.

די דאָזיקע שילדערונגען דאַרפן קודם־כל זיין א וואָרענונג פאַר אונדזער אייגענער צוקונפט.

מארק טורקאָוו

בוענאָס אייַרעס, מערץ 1948.

דאָס דאָזיקע בוך איז געהיליקט דעם אָנדענק פון

מיין פאָטער אברהם צבי,

מיין מוטער רייזל,

מיין פרוי רוזשע מעלניק פון קאליש מיט אונדזער פיר־
חדשימדיק קינד שיינע העניעלע, וואָס זענען אומגע־
קומען אין טרעבלינקע,

מיינע ברידער און שוועסטער,

דעם קוטנער חזן שלמה מיט זיין פרוי און דריי קינדער,
וואָס זענען אומגעקומען אין קוטנער קאָנצענטראציע־
לאגער.

עליע־חיים מיט זיין פרוי און זעקס קינדער, וואָס זענען
אומגעקומען אין טרעבלינקע,

רחל מיטן מאן און זון, וואָס זענען אומגעקומען אין
וואַרשעווער געטאָ,

לאה מיט איר מאן יעקב לעלטשוק און אכט־יעריק
טעכטערל לושיא, וואָס זענען אומגעקומען אין וואר־
שעווער געטאָ,

יואל, פסח און משהלע — דער יינגסטער פון אונדזער
משפחה, וואָס איז מיט נאָך יידן דערמאָרדעט געוואָרן
דורך פוילישע באנדיטן אין די סטערדינער וועלדער.

זאָל געהיליקט ווערן דער אָנדענק פון אלע קדושים פון
אונדזער שטעטל סאָקאָלאָוו, וואָס זענען אומגעקומען אין די
טרעבלינקער גאז־קאמערן.

דער מחבר

תל אביב, 1947.

I

אין די שטעטלעך ארום טרעבלינקע

אין מאי 1942, גלייך נאָכן באזוך פון ווארשעווער גובערנאטאָר ד"ר פישער אין סאָקאָלאָוו־פּאָדלאסקי, האָט זיך שוין געלאָזט מערקן דער מער־דערלעך צוגעגרייטער פּלאַן קענן די יידן פון די שטעטלעך נעבן טרעבלינקע, ווי סאָקאָלאָוו, וועננראָוו, קאסאוו, סטערדין אד"ג.

א גרויסע טייל פון די יינגערע מענער פון די שטעטלעך האָט מען מיט צוואנג ארויסגעפירט אין די ארבעטסלאגערן פון דער ארומיקער גענט, ווי קורטשעוו, סקשעסק, לובלינער געגנט און אנדערע ערטער, און אַנגעהויבן צו קאָנצענטרירן זיי הינטער שטעביקע דראָטן מיט באוואָפנטע וואכן פון פאָלקס־דייטשן און אוקראַינער. אנדערע יידן האָט מען געמאכט פאר קאסאנירטע, ד"ה אָפּגעזונדערטע פון זייערע פאמיליעס, וואָס האָבן געהערט בלויז אונטערן מיליטעריש באפעל פון ארבעט און האָבן געווינט אין א לאגער הינטער דער שטאָט.

צו דער דאָזיקער גרופּע האָב איך אויך געהערט.

א געווויסער טייל יידן האָבן די מערדער געגעבן די מעגלעכקייטן צו קענען ארבעטן ביי גוטבאזיצערס אויף לאנד־ארבעט.

חוצדעם האָט מען אויך דורכגעפירט א רעגיסטראציע פון די אלע יידן, וואָס האָבן נאָענטע קרובים אין אויסלאנד, אויף צו „געבן די מעגלעכקייטן" צו קענען עמיגרירן צו זיי... עס איז געווען א ספּעציעלער פּלאן פון צעריסן פאמיליעס און שאפן אַן אַנטאָגאָניזם צווישן דער יידישער באפעלקערונג גופא, צעטיילן אויף פּריוויליגירטע, וואָס האָבן געקענט בלייבן אין געטאָ (דער פארמעגלעכער שיכט) און אויף אזעלכע, וואָס האָבן זיך ג־

מוזט צעשיידן מיט זייערע פאמיליעס און פֿאַרן אין ארבעטס־לאגערן אויף שווערע ארבעט (דער אָרימסטער טייל פון די געטאָ־אייגווויינער).

די מערדער האָבן גוט געוווסט, אז מיר ווויינען נאָענט פון טרעבלינקע און מיר קענען שנעל דערשפּירן די גאז־ריחות, האָבן זיי אלץ געטון אויף אָפּצולענקען די אויפמערקזאמקייט, דעזאָריענטירן די יידישע באפעלקערונג און האָבן אפילו פארלייכטערט דעם געטאָ־רעזשים.

איז טאקע צוגעגאנגען אן איבערקוים־פּאָלִיטיק צוויישן יידנראט מיט די פירער פון טרעבלינקע, צו וועלכע עס האָבן געהערט ס.ס. פירער גראמס (סאָקאָלאָווער בירגערמייסטער) און זיין פארטרעטער ד"ר הערמאן. מען האָט געצוויגן פון דער געפֿיינקטער יידישער באפעלקערונג וואָס מער שטיי־ערן און ווערטפולע חפצים, וויל די רויבער האָבן זיך זייער לייכט געלאָזט איבערקויפן.

ס. ס. פירער גראמס, דער בירגערמייסטער פון סאָקאָלאָוו, דער דיק־טאַטאָר פון דער גאנצער געגנט, א הויכווזקסיקער, א שלאנקער, מיט א שטרענגן מיליטעריש אויסזען, שטענדיק מיט א גרויסן הונט און א מי־ליטערישן באגלייטער נעבן זיך, האָט אויף קיין יידן נישט געקענט קוקן. וועו דער דאָזיקער פּארשוין פלעגט אמאל דורכגיין דעם געטאָ אויף אן אינספּעקציע, פלענן די יידן פארשווינדן, נישט וועלנדיק זיך באגענענע מיט זיינע מערדערישע בליקן. ער פלעגט שטענדיק גיין אין מיטן גאס, בכדי זיך נישט אָנרירן אן די „אָנשטעקנדיקע דרעקישע יידן". אזוי פלעגט ער די יידן רופן. דערזעלביקער גראמס איז געווען גוט באקאנט אין דער גאנצער ארומיקער פּויערישער געגנט אלס דעספּאָט. דער קלענסטער ברוך קענן זיינע פארברעכנונגען איז נישט אדורך שטראָפלאָז. פאר דעם מינדסטן פארשפּעטיקן זיך ביים צושטעלן די קאָנטינגענטן תבואה פלעגט ער די פּויערים מאסנווייז אוועקשיקן אין קאָנצענטראציע־לאגער טרעבלינקע נומער 1.

ד"ר הערמאן, אין אויסזען דער קענזאץ פון דערמאָנטן גראמס, א בים פל נידעריקער פון מיטעלן וווקס, א בריט־פּלייציקער, מיט א פּאָר בינאָקלען. דאָס פנים זיינס האָט זיך צו יעדער צייט געקענט ענדערן. דאָ איז ער שטרענג אָנגעבלאָזן מיט אויסגעשטעלטע בייזע אויגן ביים ארוים־געבן שטרענגע געטאָ־באפעלן, אין א מינוט שפּעטער פלעגט ער סאדיס־

טיש שמייכלען, וועו מען איז אים געווען נאָכגיביק און אונטערטעניק. דאָ זעט מען אים מיטן קאָפּ פּאַררישן אין מיליטעריש טריט, ווי וועלנדיק דערמיט אָנזאָגן די געטאָ־איינוווינער, אז ער איז דאָ, א צווייט מאָל פּלענט ער אריין אין געטאָ, קיינער זאָל אים נישט באמערקן, כדי צו קענען אָב־סערווירן דאָס, וואָס איז אים נויטיק געווען. טיילמאָל פּלענט ער קומען צום יידנראט און אויף דער גאס, נעבן זיין אויטאָ, זיך פּאַרשטענדיקן מיט דעם סעקרעטאר יצחק שלאפמיץ אָדער מיט דעם פּרעזעס נחום לעווין. אָן אנדער מאָל פּלענט ער אומגעריכט אליין אריינגיין אין דער יידישער גמינע.

ווי איז געווען צו א ייד אָדער פּאָליאק, וואָס איז אריינגעפאלן אין זיין נעץ. ער האָט אים געמאכט פּאראנטוואָרטלעך פּאר יעדער טעטיקייט פון דער פּוילישער אונטערערדישער באוועגונג אין דעם גאנצן קרייז. צו זיין דיסקרעציע האָט ער אויך געהאט פּאלקס־דייטשקעס פון פּויזנער גע־גנט, וועלכע האָבן אים געהאלפן מיט זייער פּאררעטערישער טעטיקייט.

וועו דער דאָזיקער פּארשוין פלענט כאפן יידן אויף די וועגן אויסער דעם געטאָ זוכן א שטיקל ברויט פּאר די קינדער, וואָס זענען אויסגענאנגען אין געטאָ פון הונגער, פלענט ער זיי ברענגען צו זיך אין שטאָט, דערשיסן, און דעם יידנראט גלאָזט וויסן, אז מען זאָל קומען אָפּנעמען די „גע־פאנגענע" יידן...

ער פלענט צו זיך ארויסרופן אָפט דעם יידישן דאָקטאָר פון געטאָ, לודוויג האלצער, און קאָנטראָלירן וויפל טויטן־שיינען ער שרייבט אויס א וואָך פּאר די אויסשטאַרבנדיקע יידן פון הונגער און עפּידעמיעס.

אט די דאָזיקע פּארשוינען האָבן זיך גלאָזט איבערקויפן און פּאר־זיכערט, אז אונדז וועט קיין שלעכטס נישט געשען, זיי האָבן שטענדיק פּארזיכערט, אז מיר, אלע יידן פון די דערמאָנטע שטעטלעך, זענען אר־בעטס־נוצלעכע.

אזא איבערקויף־פּאָליטיק איז אָנגענאנגען, ביז עס האָט זיך אָנגע־הויבן דאָס ארויספירן די יידן פון וואַרשעווער געטאָ כלומרשט אויף אר־בעט קיין טרעבלינקע.

אין יולי 1942, וועו אלע יידן־טראנספּאָרטן זענען פּארבייגעפאָרן די באן־ליניעס סאָקאָלוו־קאָסאָוו, וועו צו אונדז האָט אָנגעהויבן דערגיין

דער ריח פון די גאז־קאמערן פון דעם טויטן־לאגער, דאן האָבן די מערדער געגומען פייערלעך פארזיכערן, אז מען מיינט נישט אונדז יידן פון די שטעטלעך נעבן טרעבלינקע. דער פירער פון טרעבלינקער טויטן־לאגער, דער שרעקלעכער מערדער זאגע פלעגט זיך צייט נעמען... און קומען אויסניקע מאל אין וואך קיין סאָקאָלאָוו צום יידנראט און פארלאנגען פארשידענע מאטעריאלן וווי דראָט, טשוועקעס, בלעך, אין לאגער אריין און פאר זיך וועלט חפצים, און פלעגט אונדז שטענדיק צינויש פארזיכערן, אז מיר קענען לעבן רואיק, אונדז וועט קיין שלעכטס נישט געשען, ער האָט דערמיט אויף א מערדערלעך ראפינירטן אופן געוואלט אָפנארן און פארטושן די אויפמערקזאמקייט פון אונדז צו די שוידערלעכע טויט־קאמערן, וואס האבן זיך געפונען נישט וויט פון אונדז.

ספעציעלע אגענטן פלעגן ארומגיין און פארשפרייטן פארשידענע ווערסיעס, וואס האבן געהאט איין אינהאלט: „מיר וועלן בלייבן"...

די פלענער פון די מערדער האבן געגעבן די געהעריקע רעזולטאטן, פון דער יידישער באפעלקערונג אין די שטעטלעך האבן זיי געמאכט א צעברעקלטע מאסע אן א וועלכן עם איז געמיינשאפטלעכן דענקען. די שטימונג פון די יידן איז געווארן א פארצווייפלטע, וועלנדיק געפינען א שטיקל „טרייסט", האבן א סך אויפגעכאפט די דאזיקע פארשפרייטע פאלשע ווערסיעס.

אזוי איז צו יענער צייט פארשפרייט געווארן א קלאנג, אז דער אינטערנאציאנאלער רויטער קרייץ אין דער שווייץ האט זיך דערווסט וועגן טרעבלינקע און צו ווייסן געגעבן דער וועלט און אינטערוועניגט ביי היטלערן, און אז דאס וועלט־געוויסן איז אויפגעציטערט געווארן, און אט־אט איז צו דערוואַרטן, אז די טויט־צוגן וועלן אויפהערן צו לויפן קיין טרעבלינקע.

די דאזיקע ווערסיעס זענען פארשפרייט געווארן דורך די דייטשן גופא ספעציעל פאר די יידן פון די דערמאנטע שטעטלעך.

אזוי זענען אדורך אייניקע מאנאטן. דורך דער באן־ליניע סאָקאָלאָווקאסאוו פלעגן נישט אויפהערן יעדן טאג דורכלויפן די טויט־צוגן מיט טויזנטער יידן פון די ווייטסטע געגנטן אין דער ריכטונג פון שוידערלעכן גיהנום טרעבלינקע.

BEKANNTMACHUNG

Mit sofortiger Wirkung

verbiete ich

sämtlichen Reichsdeutschen und Nichtdeutschen, seien es Uniformträger oder Zivilisten,

das **Betreten** des **früheren Ghettos.**

Der Kreishauptmann in Sokolow

Gramss

Sokolow, den 22. September 1942

Bekanntmachung Nr. 226

BEKANNTMACHUNG

Unter Hinweis auf meine Bekanntmachung Nr. 225 bezügl. der Bildung eines jüdischen Wohnbezirkes in Kossow mache ich auf folgendes aufmerksam:

Ab 1. 12. 42 darf keine Dienststelle, kein landwirtschaftlicher oder sonstiger Betrieb, kein Arbeitslager, keine Privatperson mehr einen Juden beschäftigen.

Sämtliche Genehmigungen, die von mir oder von der Arbeitsamtsnebenstelle ausgegeben sind, erlöschen mit diesem Augenblick.

Eine Beschäftigung von Juden über den 30. 11. 42 hinaus kann nur mit meiner ausdrücklichen Genehmigung, die nur in ganz besonders gelagerten Fällen gegeben werden kann, erfolgen.

Wer nach dem 1. 12. 42 noch Juden beschäftigt, läßt sich die Bestimmung der Par. 3 Absatz 2 der Polizeiverordnung vom 26. Okt. 42 und kann demzufolge in schweren Fällen sogar **mit dem Tode bestraft werden.**

Sämtliche Dienststellen und Betriebe sind nun dafür **verantwortlich,** daß die bisher bei ihnen beschäftigten Juden bis zum 30. 11. 42 in den Judenwohnbezirk Kossow **umgesiedelt worden sind.**

Anträge auf Genehmigung von Weiterbeschäftigung der Juden sind bei meiner Dienststelle, Zimmer 23 zu stellen.

Der Kreishauptmann in Sokolow

Gramss

Sokolow, den 10. November 1942

אַנטי־יידישע געזעצן אין סאָקאָלאָוו

דורך דער צייט פלעגן צו אונדז דערגיין אלץ מער ידיעות וועגן דעם, וואָס עס קומט פאָר אין טרעבלינקע. די יידן האָט ארומגעכאפט א האָפענונגספאָזע פארצווייפלונג, א שרעקלעכע אפאטיע, א לאגע אָן אן אויס־וועג. ביי אזא שטימונג האָט די פארצווייפלטע מאסע אויפגעכאפט יעדעס וואָרט, וואָס האָט נאָר געקענט אויף א מאָמענט פארטרייבן די פארצווייפ־לונג, וויסנדיק אפילו אז עס איז וויט פון אמת, זיך אליין אינרעדן אפשר... אפשר וועט דאָס אונדז אויסמיידן.

ביז עס איז געקומען ענדע אויגוסט 1942, וואָס האָט געברענגט מיט זיך די אויסראָטונג פון די שרעלעצער און לאשיצער יידן (דרייסיק קילאָמעטער פון אונדז). די דאָזיקע יידן זענען דורכגעפירט געוואָרן דורך דער סאָקאָלאָווער באן־סטאציע קיין טרעבלינקע. די דאָזיקע ידיעה איז אדורך ווי א בליץ איבער די געטא־אינווויינער פון סאָקאָלאָוו. סטיכיש, ספאָנטאן, האָבן זיך כמעט אלע יידן ארויסגעלאָזט אין די פעלדער און וועלדער, געשטויסן פון א שרעקלעכן פסיכאָז פון גרויזאמער שרעק אָן גרענעצן. בלויז די עלטערע זענען געבליבן און געווארט מיט א שוידערלע־כער גלייכגילטיקייט אויף די מערדער.

איך בין דאן אנטלאָפן פון מיין ארבעטס־לאגער, כדי זיך צו פאר־אייניקן מיט מיינע נאָענטסטע, מיט מיין פרוי און קינד. אָבער איך האָב שוין קיינעם נישט געטראָפן, בלויז עטלעכע שכנים האָב איך געזען, די גרעסטע טייל זענען געלעגן אין די בעטן מיט דער „טרייסט" דערשאָסן צו ווערן אין דער אייגענער היים. וואָס עס האָט זיך קראנק געמאכט, איז קיין טרעבלינקע נישט געפירט געוואָרן, נאָר אין בעט דערשאָסן געוואָרן.

מיין שוואָגער אברהם יצחק מיעלניק פון קאליש טרעף איך ליגן אין בעט, ארומגעוויקלט איבערן לייב מיט די מאנוסקריפטן פון זיינם א רע־ליגיעזן ספר, ער זאָגט צו מיר: „מיט דעם וועט מיר זיין לייכטער צו שטאַרבן". ער זאָגט מיר: „אנטלויף. דו ביסט נאָך יונג, אפשר וועסטו זיך ראטעוון, „זיי" קענען יעדע מינוט קומען. אין פעלד, אין וואלד וועסטו געפינען דיין פרוי און קינד".

אויף די אויסגעשטאָרבענע נאסן פון געטא טרעף איך בלויז אייניצ־נע יידן מיט בלייכע געזיכטער און דערשראָקענע אויגן, באהערשט פון משוגעת־פסיכאָז, לויפן זיי פון איין גאס אויף דער צווייטער. זיי וויסן

נישט ווי אזוי צו זוכן א רעטונג. יידישע פּאָליציי־לייט דרייען זיך אומ־רואיק ארום דער קהילה, ווו די יידנראטמענער זיצן מיט פארלוירענע קעפּ.

דורך א לאָך אונטער די געטאָ־דראָטן האָב איך מיך ארויסגעקראָנן, אראָפּגעריסן פון זיך דעם שאנד־צייכן און געלאָזט זיך הינטער דער שטאָט.

אין א פארנאכט, וועו עס האָט שוין אָנגעהויבן צו ווערן טונקל, האָב איך מיך דורך די קריסטלעכע געסלעך געלאָזט אין פעלד אריין. איך ווייל ביי די איינווויינער עפּעס איבערפרעגן: „אנטלויף, אנטלויף!" פאר־יאָגט מען מיך ווי א בין, מ'האָט מורא פאר מיר ווי פאר א ווילד באַ־שעפּעניש.

איך לאָז מיך אין דער ריכטונג פון די פעלדער, וואָס געפינען זיך א פּאָר קילאָמעטער הינטער דער שטאָט. גייענדיק אין דער נאכט־פינסטער־ניש, דערזע איך פארדעכטיקע ליכט־סיגנאלן, איך לויף אויפן פעלד טי־פער, גראָב זיך אין אין א בערגל היי, אין דער שטילקייט פון דער נאכט דערהער איך פארשטיקטע מענטשלעכע געשרייען, און באלד דערנאָך הער איך לויפן אין מיין ריכטונג, איך דערהער געמיינע זידל־וועלטער אין דער פוילישער שפּראך, איינער פרעגט דעם צווייטן:

— האָסט דעם זיגער?

— יאָ.

— דאָס געלט אויך? — דער קרעציקער ייד האָט זיך נאָך געווערט...

א קאלטער שווייס האָט מיך באדעקט, וועו די רויבער זענען פארביי מיר אדורך. און פארשווונדן אין דער נאכט־פינסטערניש.

אויף צומאָרגנס האָבן באקאנטע פּאָליאקן געפונען אין פעלד א צע־שטאָכענעם און באראובטן דעם סאָקאָלאָווער תבואה־העגדלער מיכולקע.

איך גיי ווייטער אין דער ריכטונג פון נאָענטסטן וואלד און דערזע אין דער פינסטערניש סילועטן פון מענטשלעכע געשטאלטן, וואָס גייען ארויס פון א קליין וועלדל. איך ווארף מיך שנעל אויף דער ערד און אָב־סערווער די ריכטונג, ווו זיי גייען. איך דערהער יידיש רעדן! איך דערנע־טער זיך צו זיי און דערקען גלייך די צוויי זין פון נפתלי דעם פערד־העגדלער און זייער חבר דעם קצב שטשערב (אלע סאָקאָלאָווער). זיי גייען אוועק פון וואלד אין אן אנדער ריכטונג. זיי לעבן שוין אין וואלד א לע־נגערע צייט. זיי זאָגן צו מיר: דאָס אָרט זעט פאר אונדז אויס צו געפערלעך,

אין די ערטער זענען פאראן צופֿיל יידן, וואָס בלאָנדזשען ארום אנטלאָפענע פון די שטעטלעך, נישט באוואָפנט, נישט אָרגאניזירט, ארומגערינגלט מיט א שרעקלעך אנטיסעמיטישער באפעלקערונג; זיי ראטן מיר צו גיין אין א צווייטן וואלד, איך צעשייד זיך מיט זיי, מייד אויס דעם וואלד און גיי אין א צווייטער ריכטונג.

איך גיי אין׳דער פינסטערניש אָן א ציל, אָן א פלאן, איך פארליר די אָריענטאציע, וווּ איך געפין זיך, איך מייד אויס די פויערישע קאָלאָניעס, עס זאָל מיך נישט פארראטן דאָס ביסל פון די הינט. איך בין אליין, מיט מיר בלויז איז די נאכט־שטילקייט, וואָס ווערט פון צייט צו צייט איבערגעריסן פון הינט־בילן. מיט מיר איז אויך די נאכט־פינסטערניש, וואָס שיצט מיך קעגן די חיות אין מענטשלעכע געשטאלטן. אלץ וואָס איז אויסגעלאָשן פון לעבן, אלץ וואָס באהעפט זיך מיט טויטקייט באגלייט מיך. איך וויל אנטלויפן פון טויט, אָבער וווּ געפינט מען א רעטונג צום לעבן?

אזוי פייניקן מיך די געדאנקען, בעת איך לויג הינטער געדיכטע בוימלעך ביים ראנד פון א וואלד. עס גייט אויף די לבנה נאָך האלבער נאכט, די פינסטערניש פארשווינדט, א שרעק נעמט מיך ארום, אין ליכט האָב איך מורא פאר מיין אייגענעם שאָטן. פלוצלינג דערהער איך ווי פון א דערנעבנדיק פעלד הייבט זיך אָן ברעכן דאָס טרוקענע היי פון די אויפגעשטעלטע בערגלעך, די העלע נאכט־שטילקייט ווערט איבערגעריסן פון א געדיכט שושקען זיך פון מענטשן און באלד לויפן פארביי מיר דורך שוואָר סאפנדיקע, איינגעבויגענע, א טייל מיט קלייניע קינדער אויף די הענט אין דער ריכטונג צום וואלד. איך פארשטיי גלייך, אז דאָס זענען יידן, וואָס זענען פאר זיך א געפאר, איך לויף זיי נאָך. אין וואלד דערקענען איך אין זיי סאָקאָלאָווער יידן, גאנצע משפחות, אויך וועגנראָווער ארומבלאָנדזשענדיקע יידן. רויבער זענען א טייל פון זיי באפאלן. דערפילנדיק פאר זיך א געפאר, זענען זיי ארויס פון די באהעלטענישן און אנטלאָפן אין וואלד, מען צעטיילט זיך אויף קלענערע גרופּן און מען נעכטיקט דורך די נאכט.

אזוי זענען אוועק צוויי וואָכן ביז דער ערשטער העלפט סעפטעמבער 1942. יעדער טאָג און יעדע נאכט איז געווען א קאמף פאר קענען דורכלעבן דעם טאָג, וואר אין א לאָך אונטער דער ערד, וואר אויף א בוים אין וואלד, וואר אין די בערגלעך היי אין פעלד.

אזוי זענען אוועק טעג און נעכט פארפאלגט וועגנדיק פון דייטשע זשאנדארמען, פוליישער פאליציי, געשיקט אין דער ריכטונג צום וואלד, וווּ די יידן זענען געווען באהאלטן.

אפקלאנגען פון מאשין־ביקסן־שאסן פלעגן אנזאגן וועגן די מאסן־קברים פון די ארומבלאנדזשענדיקע יידן.

צוויי וואכן זענען אזוי אוועק לעבנדיק אין פעלד און וואלד, נישט זיכער זייענדיק מיטן לעבן, אויסגעהונגערטע, אויסגעמאטערטע, בארויבטע און באלידיקטע, נישט געפינענדיק קיין שוץ אפילו דאָרט, וווּ די טריט פון די מערדער זענען נישט דערגאנגען.

טיף אין די וועלדער האָבן אויך געלעבט געוועזענע רוסישע קריגס־געפאנגענע, אנטלאפענע פון סוכאזעברער לאגערן (אויפן וועג פון סאקא־לאוו־שעדלעץ). אין יענער צייט נאָך נישט ארגאניזירט, נישט באוואפנט, געלעבט ווי רויבער־באנדעס, אויך די אנטיסעמיטישע אטמאספער האָט אויף זיי געווירקט, און זיי האָבן אין אונדז געזען נישט מער ווי א פּגר, ווי רויב־פיינד צו שטיין זייערע אפעטיטן.

די מערדער, וואָס האָבן שוין געהאט באשטימט א טערמין פון אומ־ברענגען אונדז, איז נאָר נישט געווען באקווען זייערע קרבנות צו זוכן אין די צעשפרייטע פעלדער און וועלדער. זיי האָבן געלאָזט וויסן דעם יידנראט און אויסגעדריקט זייער פארווונדערונג, פארוואָס מען איז אנט־לאָפן, בעת אונדז דראָט נישט קיין שלעכטס...

האָט טאקע דער יידנראטניק, דער שף פון ארבעטס־אָפּטיילונג ביים יידנראט קלמן קלין (ראָזען איז זיין ריכטיקער נאָמען), געלאָזט אונדז וויסן דורך פארשידענע אומוועגן, אז מען קען צוריק קומען אין געטא. „מען פארלאנגט פון אונדז נישט מער ווי ארבעט"... וועגן דעם זענען די יידן אין פעלד און וואלד געווואָרן, און די שוצלאָזע, באַרויבטע, פאר־צווייפלטע און מיט טויט־געפאר ארומבלאָנדזשענדיקע יידן האָבן זיך בלינד געלאָזט פארפירן, און בלינד געגלויבט, אפשר... איבעריקנס האָט די אפא־טיע און גלייכגילטקייט שוין דערגרייכט אזא מדרגה, אז דער ווילן צום לעבן איז אָפּגעשטאָרבן. זאָל זיין וואָס עס וועט זיין —האָבן יידן געזאָגט— און כמעט אלע אנטלאָפענע זענען צוריקגעקומען אין געטא אָן שטע־רונג מצד דער מאכט.

גאנצע מחנות יידן האָבן זיך געמאָלדן פון די פּעלדער און וועלדער אויפן רוף פון יידנראט צו דער ארבעט.

ספּעציעלע דייטשע מיליטעריש וואכן פלעגן קומען אין געטאָ צו נעמען וואָס מער יידן צו אומנויטיקער ארבעט, ספּעציעל ארויסצורופן דעם גלויבן, אז מען האלט אונדז פאר ארבעטסנוצלעכע.

עס האָט אָבער געשוועבט איבער אונדז דאָס געשפּענסט פון טויט. יעדער מיט זיינע נאָענטסטע קרובים האָבן זיך אין הייזער געמאכט אונטערערדישע היילן, טאָפּלטע וועגט, טאָפּלטע בוידימער, פארמאסקירטע קעלערס, נישט גלייבנדיק אין די פארזיכערונגען פון די מערדער. אלע יידן האָבן זיך פארצוויפלטערהייט געוואלט ראטעווען אין מוסטערהאפט אויסגעקלערטע באהעלטענישן.

אזוי איז דאָס לעבן, וואָס איז קיין לעבן נישט געווען, צוגעגאנגען אין כסדרדיק אפּווארטן, וואָס וועט זיין מיט אונדז? מען פלעגט נעכטיקן פארזאמלט צוזאמען מיט דער נאָענטסטער פאמיליע, און בייטן זיך מיט דער צייט פון שלאָפן, בכדי עס זאָל שטענדיק זיין איין וואכנדיקער אונטערצוהערן יעדן פארדעכטיקן שאָרך, און ביי יעדער אומרואיקייט פון דרויסן פלעגן זיך אלע אריינלאָזן אין דער באהעלטענישן.

דער געטא־קאָמאנדאָנט סורדיק, א פּאָליאק פון פּויזנער געגנט (ראָגאָושנע), פלעגט אונדז נישט קארגן קיין שרעק און אומרואיקייט, ער פלעגט ספּעציעל ארומלויפן גאנצע נעכט אין געטאָ באוואָפנט, שיסן און וויל־דעווען אין א שכורן צושטאנד, ציווילע דייטשן פלעגן מאכן רויב־אָנפאלן און געשלעגן אין די נעכט, ספּעציעל מאָראליש צו דערדריקן און אריינצווארפן די געפיינדטע יידן אין א צושטאנד פון דעפּרעסיע און מאכטלאָזיקייט. אזוי האָבן די מערדער געפיינדט אין טויט־שרעק, און דאָס לעבן האָט זיך געצויגן אין מאטערנישן, אין א וואָרטן, וואָס איז נישט געווען קיין טויט און נישט קיין לעבן, ביז עס איז געקומען דער 22סטער סעפּטעמבער 1942.

די מערדער האָבן ספּעציעל אויסגעקליבן די דאטע פון מוצאי יום־כּפּור. אין טאָג פון יום־כּפּור זענען זיך די יידן אין געטאָ צונויפגעקומען אין די שטיבלעך דאוונען (פון אונדזער לאגער האָט מען אלע צום דאוונען געשיקט...). עס איז שווער צו שילדערן דאָס בילד, ווי עס האָט אויסגעזען

כיים דאוונען. דאָס נאנצע יום־כּפּורדיקייט האָט זיך צעגאָסן אויף יעדן איינעם. יונגעלייט, וואָס זענען פרעמד געווען פון רעליגיעזן לעבן, זענען אויך געקומען דאוונען, געשטויסן פון אן אינערלעך געפיל, אפשר איז דאָס שוין דאָס לעצטע מאָל, טאָ זאָל מען נאָך מיט יידן זיין צוזאמען ביי די תפילות, וואָס האָבן אויסגעזען ווי א ודוי אין די לעצטע מינוטן פון לעבן.

שטייט דער אלטער סאָקאָלאָווער בעל־תפילה ישראל הענעך ביים עמוד און ווינט און שרייט, און רופט צו גאָט, ווי ער וואָלט געוואָלט ביי גאָט די שרעקלעכע גזירה אָפּשרייען. דער געשטאפּט־מערדער ד"ר הערמאן מיטן געטאָ־קאָמאנדאנט סורדיק זענען אין דער צייט ארומגענאנגען אין געטאָ, ציניש גירינע נאָך יידיש בלוט, געשמייכלט פון די יידישע רחמים־געבעטן, וואָס זענען שוין נישט געווען מער ווי א ודוי אין די לעצטע שעהן פון לעבן. ביינאכט נאָכן דאוונען, ווי דער יידישער שטייגער נאָכן תענית, האָבן אויך יידן נישט פארגעסן צו טרינקען לחיים. אָבער שוין דאָס לעצטע מאָל, נישט וויסנדיק אז עס ווארטן שוין א פּאָר שעה שפּעטער אויף זיי אָפּטיילונגען פון ס.ס., אוקראַינער, ליטווינער און לעטן דורכצופירן דעם שוידערלעך־צוגעגרייטן מאָרד־פּלאן.

II

די פארניכטונג

צומאָרגנס נאָך יום־כּפּור, 5 אזייגער פרי, זענען מיר אין אונדזער לאַגער נעבן דער שטאָט דערציטערט געוואָרן פון א מוראדיקער שיסעריי ארום געטאָ. דרײַ שעה האָט געדויערט אַן אומאויפהערלעך שיסן, 8 אינ־דערפרי זענען די מערדער אריינגעדרונגען אין געטאָ, באוואָפנט מיט האנט־גראַנאַטן, מיט מאשין און האנט־ביקסן, כדי צו באזייטיקן די יידן פון די באהעלטענישן.

מיט דער הילף פון מוראדיקע אויפרייסן, פון שרעקלעכסטן טעראָר, ווי אויך מיט דער הילף פון א טייל יידישער פּאָליציי, וואָס האָבן געוואָלט זייער לעבן ראטעוון דורך א צווייטנס טויט, איז די מערדער געלונגען דעם ערשטן טאָג צונויפזאמלען אויפן שולפּלאַץ כמעט א העלפט יידן פון די באהעלטענישן, און פון דאָרט טרייבן צו דער באן אין א ספּעציעל צוגעגרייטן צוג קיין טרעבלינקע.

שוידערלעך איז געווען דאָס בילד פון טרייבן די ערשטע פיר טויזנט יידן אין זייער לעצטן וועג. פיר טויזנט יידן, געטריבן ווי סטאדעם בהמות מיט שנעלע טריט, געיאָגט פון באוואָפנטע מערדער. יעדע פּאָר טריט — א מערדער מיט אַן אויסגעשטעלטן אויטאָמאט גלייך צום שיסן. א שווארצער וואָלקן פון שטויב האָט באדעקט די שנעל געטריבענע מענער, פרויען און קינדער; יונג און אלט, אלע זענען געגאנגען צונויפגעגאָסן, צוזאמענגע־דריקט, געבריידערט זיך אין לעצטן וועג, גאנצע משפּחות זענען געגאנגען אונטער די הענט צוזאמענגעשלאָסן. שטום, אָן לשון זענען די דאָזיקע מענטשן געגאנגען זייער לעצטן וועג, ווי זיי וואָלטן מיט זייער שווייגן געוואָלט אויסדריקן זייער עקל קעגן דעם שרעקלעכסטן פון שרעקלעכן,

קענן דעם בארבאריזם, קענן דעם גרויל, וואם די מענטשלעכע געשיכטע האט נישט געקענט ביז איצט.

מוטערס האבן געטראגן אויף זייערע הענט פיצלעך זויג־קינדער און פארשטאפט די מיילעכלעך פון די וויינענדיקע קינדער מיט זייערע לויזיקע בריסטן, אז די קינדער זאלן נישט שטארן און נישט איבערריסן די שטיל־קייט פון דעם טרויעריקן מארש צום טויט.

מענער טראגן זייערע קינדער און שלעפן מיט זייערע האלב פאר־חלשטע פרויען, וואם קענען שוין מער נישט טראגן אין זייערע הענט דעם לעצטן מאל זייערע קינדער; א גאלאפ־מארש צום טויט. ווי אלע וואלטן זיך געאיילט שנעלער צום אומקומען! ווי זיי וואלטן שוין געוואלט שנעלער אנטלויפן פון דער נידערטרעכטיקער וועלט, וואם האט דערלאזט צו אזא שרעקלעך פארברעכן קענן אומשולדיקע מענטשן. פון די זייטן שטייען די אריער, די פרומע קאטאליקן און קוקן זיך גלייכגילטיק צו צום דאזיקן טויט־מארש.

צווישן די לעצטע געטריבענע לויפט נאך אן אלטע פרוי מיט איין פוס, אונטערגעשפארט אויף צווויי קוליעס, לויפט נאך וויל, מיט אלע כוחות געטראגן פון די צווויי העלצער, ווי זי וואלט זיך נישט געוואלט שיידן מיט אלע יידן און אומקומען צוזאמען מיט זיי. אירע כוחות גייען אויס און זי פאלט א דערשאפענע לענגאוים אונדזערע לאנגער־דראט.

די לעצטע גייען יונגע ליטווינער, מערדער, וואם שיסן אין די אלע יידן, וואם קענען שוין נישט מיטמאכן דעם שנעלן מארש. דער וועג איז באדעקט געוואָרן מיט אזלכע דערשאפענע.

עס איז איבעריק צו שילדערן, וואם מיר האבן דורכגעלעבט הינטער די דראטן, צוזעענדיק דעם דאזיקן שוידערלעכן טויט־מארש, ווו יעדער האט זיינע נאענטע קרובים געזען צום לעצטן מאל. וועד א ברודער, א שוועסטער, א פרוי, א קינד און טאטע־מאמע.

די מערדער האבן געהאט א גאנץ געניע רשימה פון די אלע יידן וואם האבן געדארפט דורך זיי פארניכטעט ווערן, יעדער וואנאן איז געווען געניי געציילט, וויפל יידן עס גייען אין אים אריין, און לויט דער רשימה האבן זיי נענוי געווופט וויפל נאך צו זוכן אין די באהעלטענישן.

האט זיך אנגעהויבן א קאמף מיט די נאך באהאלטענע יידן, וואם

האָט געדויערט איבער 10 טעג. אלע אונטערערדישע און אנדערע באַ־
העלטנישן זענען אָבסערווירט געוואָרן דורך ספּעציעלע מערדער, וואָס
האָבן שוין געהאט דערפאַרונג ביים אומברענגען יידן אין אנדערע שטעט
און שטעטלעך. אממיינסטן פלעגן פאַרראַטן די קליינע קינדער מיט זייער
פאַרשטיקט געווויין. עס זענען געווען פיל פאלן וועו אין מאַמענטן פון
שרעק, אויסגעמישט מיט משוגעת, האָבן פאָטערלעכע הענט דערשטיקט
זייערע קינדער, כדי נישט פאַרראַטן צו ווערן.

די יידן, וועלכע זענען אנטדעקט געוואָרן די ערשטע פאָר טעג פון
דער פארניכטונג, פלעגן די מערדער דערשיסן אין מאסן־קברים אין געטא.
אזעלכע מאסן־קברים געפינען זיך אין סאָקאָלאָוו אייניקע.

ביי אזא מאסן־קבר האָב איך געזען אויספירן די שוידערלעכע מאסן־
דערשיסונגען מיט א פולקאָמער גלייכגילטיקייט מצד די מערדער.

געווען איז דאָס אזוי. איך מיט נאָך א גרופּע ארבעטער פון אונדזער
לאגער, צווישן וועלכע עס האָבן זיך געפונען די ברידער ישראל און הערשל
גרינבערג, משה קרייטמאן, שלמה גאָלדוואסער, זענען געשיקט געוואָרן
ארבעטן אין א מיל, וואָס איז געווען דאן פארוואנדלט אין א מיליטערישן
מאגאזין. די מיל איז געשטאנען אָפּגערוקט פון די געטא־דראָטן אן ערך
הונדערט מעטער. נישט ווייט פון די דראָטן אין געטא, אויף א גרעסערן
פלאץ, זענען פאָרגעקומען די שוידערלעכע אויסשיסונגען ביי דעם מאסן־
קבר, מען האָט געקענט אלץ געוי זען. דאָס איז געווען אין 4טן טאָג פון
דער פארניכטונג.

דער שוין דערמאָנטער קלמן קלין איז געשטאנען מיט א פּאָפּיר אין
די הענט און געשריבן, ווער עס ווערט אלץ דערשאָסן און באמיט זיך צו
דערקענען די אראָפּגעברענגטע טויטע קערפּערס פון די הייזער, וואָס זענען
שוין דאָרט א פּאָר טעג געלעגן.

א הימל שרייענדיקער מאָרד־טאַט איז דאָרט געווארן אויסגעפירט.
איין שאָס האָט געמוזט טויטן צוערשט איין ייד, און דאן צו 2, 3, 4, 5,
עס איז אויך געווען צו זען, ווי די בעסטיאלישע מערדער האָבן אויסגע־
שטעלט צו 10 מענטשן און פון איין שאָס האָבן אלע געדארפט געטויט
ווערן. אזוי ווי דאָס איז אוממעגלעך געווען, האָבן די לעבנגעבליבענע פון
דעם אינציקן שאָס געמוזט פארשאָטן ווערן לעבעדיקערהייט. נישט וועלנ־

דיק באגראָבן ווערן לעבעדיק, האָט זיך יעדער געריסן צו זיין פון די ערשטע, אז די קויל זאָל אים דורכלעכערן. גאנצע פאמיליעס האָט מען געטריבן האלב־פארחלשטע, איינער האלטנדיק זיך פארן צווייטן אויף צו קענע; נאָך דערגיין ביז דעם אָרט פון מאסן־קבר. טאטעס און מאמעס פארדעקן די פנימער פון זייערע קינדער, אז זיי זאָלן נישט זען פארן טויט די הארץ־רייסנדיקע סצענעס.

א יונג מיידל דערקענט אין א יידישן פאָליציאנט איר געליבטן, ביי וועלכן זי בעט הילף. מערדערישע הענט שליידערן זי שנעל אריין אין גרוב.

צווישן די טרייבנדיקע האָבן אויך נישט געפעלט קיין יידישע פאָליציי־לייט, צו שאנד זאָלן דערמאָנט ווערן זייערע נעמען. דאָס זענען געווען די יידישע פאָליציאנטן: משה וואלנאוויטש, שפּיגעלמאן, שעפּסל ראָזענבערג (אלע סאָקאָלאָווער), פרענקעל (נעשטאמט פון קאָווענע), ארבוז (א קאָלישער), יאנקל פארבשטיין און נאָך אנדערע, וועלכע איך האָב נישט געקענט נענוי דערקענען. א טייל יידישע פאָליציי און א טייל באגרעבער האָבן געמוזט שטיין און צוקוקן ווי זייערע נאָענטסטע קרובים ווערן קאלט־בלוטיק געטויט.

אין די לעצטע פאָר טעג פון דער פארניכטונג זענען א סך יידן אליין ארויס פון די באהעלטענישן זיך איבערגעבן אין די הענט פון די מערדער, דערשעפּטע פון הונגער, האלב בלינדע פון ליגן אין דער שטענדיקער פינסטערניש, פארשטונקענע פון דער מענטשלעכער אומריינקייט, פארעפּושט פון די געשטאָרבענע. די כסדרדיקע טויט־שרעק האָט זיי דערפירט צו דער העכסטער מאָס פון רעזיגנאציע, אויסגעמישט מיט משוגעת. אָט די מענטשן, וואָס זענען שוין קיין מענטשן נישט געווען, האָבן שוין געוואָלט בעסער טרעבלינקע, אידער א לאנגזאמען אומפארמיידלעכן טויט אין די אונטער־ערדישע היילן און אין אנדערע באהעלטענישן. זיי זענען געזאמלט געוואָרן צו אייניקע הונדערט און ווען עס פלענט אדורך א צוג מיט יידן קיין טרעב־לינקע, פלענן אויך די רעשטלעך סאָקאָלאָווער יידן מיטגעשיקט ווערן.

אין דער צייט איז דער פירער פון טרעבלינקער טויטן־לאגער, זאגע, ארומגעפאָרן איבער אלע שטעטלעך ארום טרעבלינקע און קאָנטראָלירט ווי די פארניכטונג גייט צו, אמלענגסטן האָט ער פארבראכט אין סאָקאָ־

לאָוו. דעם לעצטן שאָס האָט ער געגעבן צום פּרעזעס פון יידנראט, נחום לעווין, נאָכן אויסנוצן אים צו דער פארניכטונג.

אין די לעצטע פּאָר טעג האָבן אקטיוו אנטיילגענומען אין דער פאר־ניכטונג די פּוילישע פּאָליציי מיטן קאָמענדאנט אנטאָניעוויטש בראש, דיי־טשע זשאנדארמען און מילִיטערלִייט. עס האָבן אויך אנטיילגענומען פּילִ ציווילִ־באאמטע דייטשן מיט דעם מאגיסטראט־באאמטן ברינינג בראש.

וועו אין איין טייל פון דער שטאָט האָט זיך געגאָסן יידיש בלוט, וועו דאָס יידישע בלוט איז נאָך נישט פארטרוקנט געוואָרן אונטער דער ברענענדיקער זון, איז אין דער ארישער זייט דאָס לעבן געפלאָסן נארמאל. פּויערים זענען געקומען פון די דערפער פארקויפן די תבואה אויף די מערק, אייגקויפן אין די פּוילישע קלייטן, העגדלער פון טישלעך מיט שפּילצייג פאר קינדער אויפן מארק רעקלאמירן זייער סחורה, מען האגדלט און מען לעבט ווי קיינמאל נארנישט.

די שאָסן און גראַנאַט־אויפרייסן האָבן קיינעם פון זיי נישט געקו־מערט. די שאָסן האָבן פאר פיל אריער אָנגעזאָגט, אז עס בלייבט שוין קיינער נישט, כדי שפּעטער זיך צו מאָנען דאָס צוגערויבטע פארמעגן פון די געפּיניקטע יידן. בלוז אין די נעכט האָט זיי אביסל געשטערט, די שאָסן און גראַנאַט־אויפרייסן האָבן זיי נישט געלאָזט רואיק שלאָפן. די פרומע קאָטאָליקן פלעגן זיך דערוויף באקלאָגן...

מיט א פּאָר טעג שפּעטער נאָך דער פארניכטונג האָבן די פּאָליאקן געגאָסן פון א בילִיקן אויספארקויף פון די מלבושים, מעבל, געשיר, בעט־געוואָנט, דער דראנג צו דעם איז געווען זייער גרויס. פּויערים פון דאָרף האָבן געמאָנט פאר זיך דאָס ערשטע רעכט צוליבן פינקטלעכן צושטעלן די קאָנטינגענטן תבואה. שטאָטישע פּאָליאקן האָבן אויסגענוצט זייער פּראָטעקציע ביי די מערדער אריינצוקריגן זיך פריער אין דעם אויסגע־שטאָרבענעם געטא, בכדי צו זיין די ערשטע אויסצוקלייבן זיך א בעסערן רויב. געווען אזעלכע יחידים, וואָס האָבן קיין געדולד נישט געהאט אָפּ־צוווארטן אויף דעם רעכט פון אריינטריט אין געטא און זענען דאָרט דער־שאָסן געוואָרן צוליב עובר זיין אויפן פארבאָט.

ווי איז געווען צו די פּאָליאקן, וואָס עס איז זיי צוגעטיילט געוואָרן פארבלוטיקטע מלבושים אָדער בעטגעוואנט, און די דאָזיקע בלוט־פלעקן

איז זיי געווען שווער צו דערוואשן. אדער אזעלכע וואס האבן אנגעטראפן אויף דורכגעשאסענע מעבל פון מערדערישע קוילן. גליקלעך זענען געווען די, וואס האבן אין מלבושים און בעטגעוואנט געפונען באהאלטן געלט אדער אנדערע ווערט־זאכן.

אין אונדזער לאגער, וווּ קיין באפעל אונדז צו פארניכטן איז נאך נישט געווען, פלעגן זיך אנדערע מערדער אין דער פרייער צייט אביסל לוסטיק מאכן און אנפאלן אויף אונדז. ביי אזעלכע אנפאלן איז אומגעקומען דער לאדזשער יידישער שילער הערשעק בוב. ער איז געפאלן נעבן די לאגער־דראטן אנטקעגן א פויערישער כאטקע און די פויערים האבן זיינע מלבושים אראפגענומען און באגראבן אים נעבן זייער כאטע; עס איז אויך געפאלן דער סאקאלאווער יוגנטלעבער ארלאווסקי, וואס איז ארויסגעשפרונגען פון צוג קיין טרעבלינקע און זיך אויסבאהאלטן ביי אונדז אין לאגער. דער ווארשעווער יידישער שילער יצחק נאלדוואסער (זיין ברודער שלמה, וואס איז דאן ניצול געווארן, איז געלאפן אים געבן הילף, אויך ער איז שוין געווען נאקעט, זיינע מלבושים האט מען שוין געהאט פון אים אראפגעשלעפט) און נאך אנדערע. בלויז אדאנק אונדזער שטענדיקן זיין אויף דער וואך און דער גוטער געהיימער באהעלטעניש האבן מיר פארלויפיק אויסגעמיטן דעם טויט.

מיט צען טעג שפעטער בין איך צוזאמען מיט אנדערע יידן פון דאזיקן לאגער געשיקט געווארן קיין טרעבלינקע.

III

איבער פעלדער און וועלדער

אין די אומרואיקע טעג פון סוף אויגוסט 1942, וועז די יידן פון די שטעטלעך נעבן טרעבלינקע זענען זיך צעלאָפן אין די פעלדער און וועלדער, דערפֿלנדיק, אז די ריי פון פארניכטונג קומט אויך צו זיי.

צווישן די אנטלאָפענע בין איך אויך געווען, און געוואנדערט דורך וועגן און שטעגן, דורך וועלדער און פעלדער און געזוכט מיין פרוי און 4-חדשימדיק קינד, וועלכע איז אנטלאָפן דורך אנדערע וועגן, נישט זייענדיק דאן צוזאמען מיט מיר. דער געדאנק, אז זי איז אייגזאם און הילפלאָז מיט דעם קליינעם עופהלע, האָט מיך געפֿיניקט און געמאטערט. איך האָב מיך נישט געקענט באַרואיקן און לעבן מיט דעם געדאנק, אז איך זאָל זוכן שוין נאָר פאר מיר אליין. צוזאמען איז דאָך גרינגער אריבערצוטראָגן די גרעסטע ליידן. אָבער ווי אזוי געפינט מען זי אין אזא צייט, וועז א יד האָט זיך נאָר געקענט באַווייזן אין דער נאכט-פינסטערניש? ווי אזוי שטעלט מען זיך איין צו וואנדערן בייטאָג, וועז אזוי פיל אויגן לויערן אויף א יד?

א דערשלאָגענער שלעפּ איך מיך איינמאָל איבער די פעלדער, ווו איך דערזע פון דערווייטנס נעבן א קאָלאָניע א פּוירישע פאמיליע, וואָס גראָבט אין פעלד קארטאָפל. איך דערנענטער זיך צו זיי און לייג פאָר מיין הילפֿ ביי דער ארבעט פאר א שטיקל ברויט אָדער אפשר א נאכט איבערצונעכטיקן. אן עלטערער פויער איבער די פופציקער מיטן נאָמען פאיקע, מיט איין האנט א פּראָטעזירטע, שלעפט מיט דער צווייטער געזונטער האנט א קויש קארטאָפל און בלייבט שטיין ביי א האלב שוין אָנגעפילטן זאק, וואָס שטייט אויף דער צעגראָבענער ערד. דער פויער דערקענט אין מיר אן ארומבלאָנדזשענדיקן ייד און פרעגט מיך, פון וועלכן שטעטל איך בין. איך זאג אים, אז איך בין א סאָקאָלאָווער.

מיט אים זענען דאָ זיינע צוויי זין, מאריאן און סטאך: דער עלטערער מאריאן, א שיינער יונגער פויער, מיט העל בלאָנדע האָר, וואָס זענען אביסל צעשוויבערט פון דער ארבעט, מיט א פאָר מילדע בלויע אויגן, נישט אזעלכע אויגן וואָס מען פלעגט זען ביי אנדערע אין זיינע יאָרן, ווען זיי פלעגן באגעגענען אין פעלד א ייד.

דער יינגערער סטאך, א דיקער מיט אַן אָנגעפּוישט פּנים, אונטערַ די באקן אויפן האלז שקראפּול צייכנס. מיט א בייזן אויסזען — ביידע ברידער ליגן אוועק די גראָב־אייזנס, הייבן אָן פארדרייען סיגארעטן פון היימיש פּויערישן גרינעם טאַבאָק און קומען הערן, וואָס איך פארלאנג פון זייער פאָטער. ביידע זין הערן זיך צו, וואָס זייער פאָטער פרעגט מיך אויס אויף זיינע באקאנטע יידישע קרעמער, שניידער און שוסטער, פון וועלכע ער טראָגט נאָך אָט די הויזן ביי דער ארבעט, און פון דעם שוסטער, וואָס האָט געווויינט אין קלויסטער מארק, טראָגט ער אלע זונטיק זיינע יום־טוב שטיוול אין קלויסטער.

די אלטע פויערטע, דאָס ווייב פון פאיקע, רייסט אויך איבער איר ארבעט און בלייבט אויף די קני שטיין אין דער זעלבער פאָזע ווי ביים גראָבן די קארטאָפל, אונטערגעשפּארט אויף דעם גראָב־אייזן און הערט זיך אויך צו ווי איך דערציל זיי, פארוואָס די יידן זענען זיך צעלאָפן פון די שטעטלעך. די פויערים דערציל מיר טאקע, אז מען האָט געזען איבער די פעלדער פיל יידן ארומבלאָנדזשען, אָבער איצט זעט מען זיי זעלטן בייטאָג. מערסטנטייל קומען זיי ביינאכט און בעטן עסן. דער פויער ווונדערט זיך, וואָס קיינער פון זיינע באקאנטע יידן קומט נישט צו אים, ווייל ער וואָלט זיי גערן געגעבן הילף. דאָס מאכט מיר היימלעכער אויפן הארצן און איך דערפיל, אז איך האָב אָנגעטראָפן אויף גוטע מענטשן.

דער פויער ווייזט מיר אויף זיין קראנקער האנט און זאָגט מיר: „דאָס האָבן מיר אויך די הינטישע זין (די דייטשן) גענאכט". ער דערציילט מיר, ווי זיי האָבן אים אמאל געפאנגען אין שטאָט מיט פערד און וואָגן און אים מיט נאָך אנדערע פארשלעפט הינטערן פראָנט אין רוסלאנד צווישן מינסק און סמאָלענסק, וווּ ער איז פארווונדעט געוואָרן פון א שפּליטער אין האנט, און פון דאָרט אנטלאָפן איבערלאָזנדיק פערד און וואָגן. איצט מוז די אָרימע פויערישע משפּחה אויסבאָרגן זיך פערד ביי באָ־

קאנטע פּויערים אויף טאָגלוין. פון א קריגל, וואָס שטייט הינטער א בערגל אייגנעראַרטע קאַרטאָפל צווייגן, גיסט מען מיר אָן א טעפל מילך מיט ברויט און איך שטיל דערמיט מיין שטאַרקן הונגער. דער פּויער לייגט מיר דערנאָך פּאָר, איך זאָל גיין מיט אייגעם פון זיינע זין צו די דערביי־איקע קאָלאָניעס, וווּ ער וועט מיר געבן אָן אָרט זיך צו באהאלטן.

איך לאָז מיך פירן פון דעם יונגן פּויער א געריטער פון דער הילף, וואָס עס גיבן מיר די גוטע מענטשן פון דער פּויערישער פאמיליע. צווישן פעלדער, אָפּגעשניטענע פון תבואה־זאָגעגן, וואָס ווערן איצט ווידער צעאקערט און גרינע לאָנקעס גראָז, וואָס ווערט געשניטן דאָס צווייטע מאָל אין דעם זומער, נישט ווייט פון א קליין שטייעגדיק וואסער, וווּ די בהמות, וואָס פאשען זיך אין פעלד, טוען זיך אָנטרינקען, שטייט אָן אָרעם פּויערישע כאטקע, וועלכע איז צוזאמען געבויט מיט א שייער, האלב אָנגעפילט מיט תבואה סנאָפּעס. אויך דער צווייטער בוידעם פון דער כאטקע איז האלב אָנגעפילט מיט פּריש געשניטן טרוקענעם היי. אויף דעם שייער־בוידעם מאכט מיר דער יונגער סטאַך א נעפּט וווּ זיך צו באהאלטן.

דורך די בריטע שפּאַרעס פון דער בוידעם־וואנט זע איך א דערנעבנדיקן וואלד, וואָס שאָטנט מיט זיין געדיכטקייט אונטער דער שפּעט זומערדיקער הייסער זון. פון דעם געדיכטן וואלד ביים ראנד זענען זיך ארויס וויים זיבערנע בעריעזענע ביימער.

אין דעם דאָזיקן שייער שמעקט פון דער פּריש געשניטענער תבואה, עס שמעקט דאָס פּרישע היי און איך פיל מיך אזוי גוט פון דעם מענטש־לעכן מיטגעפיל מצד די פּויערים, וואָס לאָזן מיך מיינע מידע גלידער אויסרוען. כאָטש איך בין אזוי טויט מיד, לאָזן מיך מיינע פּארשידענע געדאנקען נישט איינשלאָפן, עס שרעקט מיך דאָס כסדרדיקע בילן פון הונט, אפשר גייט ווער זוכן א באהאלטענעם ייד, דעריבער צעבילן זיך אזוי די הינט? צעלויפן זיך די פּאַשענדיקע בהמות אויף די דערבייאיקע לאָנקעס, מיין איך, אז מען יאָגט נאָך באהאלטענע יידן... איך קוק אלע מאָל ארויס דורך די שפּאַרעס און עס שרעקט מיך, טאָמער זעט מען מיך פון די שכנותדיקע קאָלאָניעס... אָבער קיינער זעט מיך נישט און קיינער זוכט מיך נישט אין באהאלטענעם לאָך צווישן דעם שטרוי. און דאָך קען

איך רואיק נישט איינלויגן, עס פֿיניקט מיך נאָר איין געדאנק, איך מוז געפינען מיין ארומבלאָנדזשענדיקע פרוי און קינד. זיי ווארטן זיכער אויף מיין הילף. דאָ אין דעם נעסט, צווישן די שטרויענע בינטלעך, וואָלטן מיר צוזאמען זיך געקענט אויסבאהאלטן פון די מערדער.

מיינע אויגן פארקוקן זיך שטארק אויפן צווייטן בוידעם פון דער כאטקע, דאָרט העננען אויסגעצויגענע שטריק, אויף די שטריק העננט די נאנצע אָרימקייט פון דער פֿויערישער פאַמיליע.

פֿלוצלינג פאלט מיר איין א געדאנק זיך איבערצוטאָן, איבעראנ־דערשן מיין קלײדונג, מאכן זיך פארענדערט מיט נישט קיין יידישן אויס־זען, און אזוי וואנדערן ביז איך וועל זיך נישט דערפרענען אויף מיין פרוי און קינד.

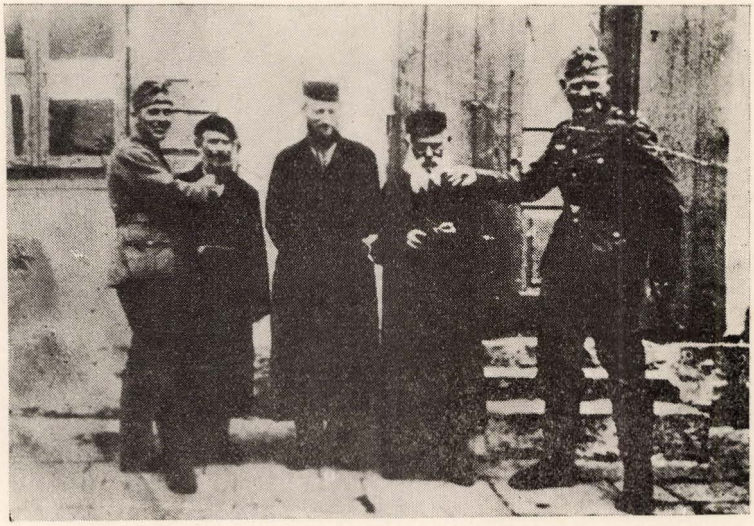
אזוי טראכטנדיק, דערפיל איך א שטארקע מידקייט אין מיינע גלי־דער און פאל אריין אין א טיפן, מידן שלאָף.

אין שלאָף חלומט זיך מיר מיין אויסזען אלס איבערגעטוענער קריסט, מיט פארבויגענע גראָבע פֿויערישע הויזן, מיט א פֿויעריש העמד און קראגן וואָס איז מער נעל ווי וויים, מיט אן אָפּגעבלאָקעווט דאָרפיש רעקל, א גראנאט היטל און איך לויף באָרווים פון דאָרף צו דאָרף, פון קאָלאָניע צו קאָלאָניע, איבער פעלדער און וועלדער, און פרעג זיך נאָך אויף מיין פרוי און קינד.

פֿלוצלינג דערזע איך נאָענטע מחנות געטריבענע יידן, געטריבן פון שלעבטע פֿויערים און דייטשיש מיליטער, און צווישן די מחנות געטרי־בענע זע איך מיין פרוי און קינד, וועלכע ווערן געטריבן קיין טרעבלינקא. איך הייב מיך אָן רייסן צו דער מחנה יידן, פון וועלכע איך ווייל מיין פרוי און קינד באפרייען, אָבער מען פאריאָגט מיך, און מען שלאָגט מיך, ווייל איך ווייל אלס קריסט צו הילף קומען די יידן.

איך אמפֿער זיך מיט די, וואָס לאָזן מיך נישט צו, און קעמף זיך אדורכצורייסן צו דער מחנה יידן, אונטער די קלעפ פון ביקסן־קאָלבן און נאָגייקעס. אזוי אמפֿערנדיק זיך, דערפיל איך מיך אָן אויסגעוויקטער אין קאלטן שוויים, ארום מיר איז א שטארקע פינסטערניש, איך בין צעטומלט, איך ווייס נישט, ווו איך געפין זיך, עס איז מיר שווער זיך צו אָריענטירן, אָדער שלאָף איך נאָך און האלט די אויגן פארמאכט, ערשט נישט לאנג

נאַצישע זעלנער איזדעקעווען זיך איבער יידן

ר' שכנא רובינשטיין, ר' הערש־מענדל סאפירשטיין און א פולטוסקער ייד

איז דאָך נאָך טאָג געווען. די שלייפן האקן מיר פון קאָפּ־שמערצן, מיר איז קאלט און שלעכט אויפן הארצן, פּיינפולע געפילן באהערשן מיך.

עס מאכן מיך מער וואכנדיק די באוועגונגען פון דער פּויערישער משפּחה אונטן. איך קען זיך נישט אָריענטירן, ווי לאנג זיי זענען שוין דאָ פון פּעלד.

אזוי א צעטומלטער, דערהער איך ווי עס קריכט ווער אויפן לייטער צום אָרט, ווו איך געפין זיך. דאָס קומט מיך סטאַך וועקן צום אָוונט־ברויט.

פּאר דער כאטע שטייט דער אלטער פּאיקע און גיט אכטונג, צי עס גייט נישט קיינער פון די שכנותדיקע קאָלאָניעס צו אים. עס טאָר קיינער נישט ווייסן, אז ער באהאלט אויס א ייד. ער שטייט אזוי לאנג, ווילאנג עס דויערט מיין עסן מיט דער משפּחה.

אין מיטן פון דער האלב־פינסטערער כאטקע, באלויכטן פון א נאפט־לעמפּל, וואָס געפינט זיך אין לאָך פון באק־אויוון, שטייט א נידעריק רונד טישל, שיעור אזוי גרויס ווי די שיסל וואָס איז פול מיט קארטאָפל, באגאָסן מיט מילך, און מיר עסן אלע צוזאמען פון דער שיסל ארויס. די איינציקע טאכטער זייערע, מיט א קרענקלעכן אויסזען, טראָגט א טיכל אויפן האלדז, וואָס פארדעקט אירע סקראפול־ווונדן, שטייט קניענדיק אין א ווינקל אָנט־קעגן א הייליק בילד, מיט די הענט פלאך צוזאמענגעדריקט איבער דער ברוסט און איז פארטיפט אין א נאכט־תפילה.

די אלטע פּויערטע דערציילט, אז אין די הייליקע ביכער שטייט גע־שריבן, אז עס וועט אמאל זיין א קריג און ס'וועלן אומקומען אזוי פיל מענטשן, אז נאָך דעם קריג וועט אין לעבנגעבליבענער דעם צווייטן זוכן אין ווייטע געגנטן.

— היטלער —זאָגט זי— פארניכטעט היינט די יידן און מאָרגן די פּאָליאקן. דעם נאנצן קריג פון מענטשן־פארניכטונג זעט די אלטע פּויערטע נאָר אין פּוילן. וועָן מיר ענדיקן דאָס עסן און קלייבן זיך ארויס־צוגיין אין דרויסן, בלייבט דאָס יונגע פּויערישע מיידל נאָך אלץ פארטיפט אין אירע נאכט־תפילות.

פּאר דער כאטקע רעד איך מיך אדורך מיט די פּויערים. איך לייג זיי פאָר, זיי זאָלן מיר דערלויבן איבערצוטאָן זיך אין זייערע מלבושים, ביז וואנען איך וועל נישט געפינען מיין פּרוי און קינד. די גוטע מענטשן

דערלויבן מיר און זענען מסכים, אז איך זאל מיט איר קומען און זיין אזוי לאנג, ביז די לאגע אין שטעטל ווערט קלאָר ווערן. אויף צו מאָרגן פרי טו איך מיך איבער אזוי ווי איך האָב זיך געזען אין חלום אין פויערישע קלייד־ער, באָרווים, מיט די שיך צוזאמענגעבונדן אויף א שטעקן, וואָס איך טראָג אויף מיין אקסל. מיט אָנגעפילטע טאשן מיט ברויט פארלאָז איך די פויערישע כאטקע און לאָז מיך ווידער אין מיין וואנדער־וועג.

דעם קאלטן פרימאָרגן דערפיל איך גלייך אין מיינע באָרווים פים, זועלכע ווערן נאס פון דעם מאָרגן־טוי, וואָס האָט זיך צעשפרייט איבער די גרינע פעלדער.

צוזאמען מיט דער אויפגייענדיקער זון לאָזן זיך די פויערים פון די ארומיקע קאלאָניעס אויף זייערע פורלעך צו די נאָענטע פעלדער, פון דערווייטנס טרייבט א פויעריש יינגל אויף פאשע בהמות, וועלכע באגריסן דעם פרימאָרגן מיט א ברומען, וואָס צעהילכט זיך אין דער פוסטער ארומיקייט.

אויף א וועג, וואָס צעשניידט די גרינע פעלדער, לאָז איך זיך אין דער ריכטונג, וואָס פירט צו א דאָרף.

איך גיי, נישט וויסנדיק ווו עס איז דער ציל, אז איך זאל זיך קענען טרעפן מיט מיין פרוי. איך בין אָבער באהערשט פון א געפיל, אז א צופאל וועט מיך מיט איר צוזאמענברענגען. איך גיי מיט דער זיכערקייט, אז די פויערישע קלייד־ער וועלן מיך שיצן קעגן די, וואָס פארפאלגן יידן.

איך גיי אריין אין א דאָרף. ווו נישט ווו שטייען פויערטעם ארום זייערע כאטעס, איך באגריס זיי, אדורכגייענדיק, מיטן טראדיציאָנעלן „זאל זיין געלויבט יעזוס". „אויף אייביקע אייביקייטן, אמן" — ענטפערן מיר אָפּ די פויערטעס. אזוי גייענדיק טיפער דורכן לאנגן דאָרף, באמערק איך א שטארקע באוועגונג, אן אומרואיקייט צווישן די דאָרפס־איינווינער. איך קען אין מאָמענט זיך נישט אָריענטירן, וואָס דאָ קומט פאָר. אָבער באלד דערזע איך צווויי מיליטערישע אויטאָס מיט דייטשער זשאנדארמעריע, וועלכע זענען פלוצלינג אָנגעקומען אין דאָרף. עס באהערשט מיך א שרעק, אָבער איך וויים, אז איך דארף זיך איצט פילן דרייסט. און שפילן די ראָלע פון א פויער. איך פארקירעווע מיך צו א הייזל, פון וועלכן עס קומט ארויס א פויערטע דורך די פענסטער אין דער ריכטונג צו די אויטאָס. „גלויבט

זאָל זיין יעזוס־כריסטוס". — „אויף אייביקע אייביקייטן, אמן" — ענט־פערט מיר די פּויערטע און איך פּרעג זיי, צי די זשאנדארמען כאָפּן נישט קיין פּאָליאקן אויף ארבעט קיין דייטשלאנד. די פּויערטע ווייסט מיר נישט וואָס צו ענטפערן, פּרעג איך זי ווייטער: צי קען איך אריין צו איר אין שטוב, ביז די הינטישע זיין וועלן אוועקפאָרן? איך דערציי׳ איר ווייטער, אז איך גיי אין א שכנותדיקן דאָרף צו א באקאנטן פּויער, ביי וועלכן איך וויל קויפן א קו פּאר מיין ווירטשאפט. און דאָ קענען מיך נאָך די הינ־טישע זיין כאָפּן קיין דייטשלאנד אויף ארבעט.

די פּויערטע דערלויבט מיר אריינצוגיין און איך לייג אראָפּ אויף דער ערד מיינע הענגענדיקע שיך אויפן שטעקן.

די פּויערטע, וועלכע געפינט זיך אליין אין שטוב מיט א קליין קינד, וואָס קריכט ארום אויף אלע פיר איבער דער פּויערישער כאטקע, דערציי׳לט מיר, אז אויף די וועגן איז היינט אומרואיק. דייטשן פּאָרן ארום און זוכן ארום די יידן, וואָס זענען זיך צעלאָפּן פון די שטעטלעך. מיר צערעדן זיך וועגן די שווערע צייטן פּאר די פּויערים, וואָס מוזן צושטעלן די קאָנטינ־גענטן תבואה, וועגן כאָפּן קיין דייטשלאנד אויף ארבעט, וועגן דעם יקרות אין די שטעט.

אין מיטן קומט אריין דער פּויערטעס א שכנטע, א צעטראָגענע, און דערציי׳לט, אז די זשאנדארמעריע האָט ארעסטירט אייניקע פּויערים פּאר נישט צושטעלן פּינקטלעך די תבואה. איצט זענען זיי ביים סאלטיס פון דאָרף, וווּ עס זענען געלעגן ארעסטירט א פּאָר פּאר־ווונדעטע יידן, וואָס זענען געשפּרונגען פון די טויט־צוגן קיין טרעבלינקע. מען האָט די יידן דערשאָסן.

איך מאך מיך פּאראָרגט און זאָג צו זיי, אויך איך דארף צושטעלן אין די נאָענטסטע טעג מיין קאָנטינגענט און די תבואה איז נאָך נישט גרייט.

די פּויערטעס באקלאָגן זיך אויף די שלעכטע צייטן, אויף דעם אָנ־קומענדיקן ווינטער.

איך הייב מיך אויף פון דעם נידעריקן בענקעלע, אויף וועלכן איך בין געזעסן, מיט א באהאלטענער אומרואיקייט, קוק ארויס דורכן פענסטער און זע שוין נישט די זשאנדארמעריע מער. איך באדאנק דער פּויערטע

און פארשווינד פון דאָרף אויפן פרייען פעלד, ווו איך זעז זיך אונטער א געדיכטן בוים, וואָס שטייט פאראיינזאמט אין פעלד. איך בין פארטראכט, עסנדיק דאָס צעקרישלטע פויערישע ברויט פון דער טאש. איך טראכט וועגן די יידן, וואָס מען האָט ערשט דערשאָסן אין דאָרף.

פון דערווייטנס פאשען זיך בהמות אויף די לאָנקעס, פויערים שניידן דאָס גראָז און שארן עס צונויף אויף בערגלעך.

זיצנדיק אזוי פארטראכט אונטער דעם נידעריקן בוים, וואָס שאָטנט מיט זיינע געדיכטע צווייגן, אויף וועלכע עס וואקסן ווילדע פעלד־באר־נעלעך, באמערק איך פון דערווייטנס צווויי יינגלעך מיט טאָרבעס אין די הענט גייען אין מיין ריכטונג.

איך הייב מיך אויף פון דעם אָרט, נעם דעם שטעקן מיט די שיך אויפן אקסל און גיי זיי אנטקענען.

פלוצלינג הייבן זיי אָן לויפן, עס יאָגן זיי נאָך יונגע שקצים מיט אָן אָנגעריצטן הונט. אלע לויפנדיקע דערנענטערן זיך שנעל אין מיין ריכטונג, די צווויי יינגלעך מיט די טאָרבעס אין די הענט הייבן אָן יאָמער־לעך צו וויינען, דער אָנגעריצטער הונט אויף זיי בייסט און רייסט פון זיי ארויס די טאָרבעס, מיט וועלכע זיי האָבן זיך געוואָלט אָפיאָגן פון כייזן אָנגעריצטן הונט, די שקצים לאכן און רופן „בייס די יידן". איך וואָר פארציטערט פון אויפרעגונג, איך גיי צוריק ארויין אין ראָל פון פרי־ערדיקן פויער, כאפ מיין שטעקן און פארטרייב דעם הונט, און צו די שקצים זאָג איך: וואָר האָט אייך געהייסן דאָס טון קענן די אָרימע יינגלעך וואָס גייען אויפן פעלד און שטערן קיינעם נישט? די פויערישע שקצים קוקן אויף מיר מיט פארוואונדערונג און זאָגן צו מיר: דאָס זענען דאָך יידן! — אנטלויפט שנעל — זאָג איך, די יידן האָבן גענוג, אז די דייטשן שיסן זיי, יאָגן און פייניקן, די דייטשן הרגענען אויך אונדז פאָליאקן! די שקצים אנטלויפן און לאכן זיך אוים פון מיר פארוואָס איך פארטיידיק די צווויי יידישע יינגלעך. דער הונט בלייבט נאָך שטיין און בילט אויף אונדז.

די צווויי יינגלעך קוקן אויף מיר מיט אויסגעשטעלטע אויגן, וועלכע דערקענען אין מיר א באקאנט פנים אונטער דעם לאקירענעם דאשיק פון מיין פויעריש היטל. זיי בלייבן שטיין האלב דערשראָקן מיט מיר אין פעלד,

נישט וויסנדיק וואָס צו טון, אויפקלייבן דאָס צעשאָטענע ברויט פון די טאָרבעס אָדער אנטלויפן פון מיר.

די צוויי יידישע יינגלעך, אין עלטער פון 14-16 יאָר, האָב איך גלייך דערקענט, דאָס זענען געווען די צוויי זין פון מיין אָרימען שכן פון סאָקאָלאָווער געטאָ. זייער פאָטער האָט מען גערופן „הונדערטער", ביי זיין ריכטיקן נאָמען האָב איך אים קיינמאָל נישט געהערט רופן. דער נאָמען איז אים געבליבן פון זיינע אמאָליקע גוטע צייטן אין שטעטל, ווען ער איז נאָך רייך געווען. ביים אויפרופן אין דער שול צום ספר פלעגט ער זאָגן, „וואָס איז שוין ווייניקער ווי א הונדערטער". דער דאָזיקער אָרימער שכן מיינער, א קליינער מיט א קורץ בערדל, כמעט א שווארצער אויפן פנים, האָט תמיד געטראָגן האלב צעריסענע קליידער, שטענדיק פארשמירט פון די קישקעס פון די בהמות, מיט וועלכע ער פלעגט האנדלען און פארקויפן די פויליש ווגרשט־מאכערס. אין שטוב ביי זיי איז געווען א שרעקלעכע אָרימקייט. די פאמיליע מיט נייַן קינדער פלעגן צען מאָל א טאָג שטארבן פון הונגער, פלעגן טאקע די קינדער זיך ארויסגנבענען דורך די געטאָ־דראָטן אונטער מיין פענסטער און ברענגען צושלעפּן פון דער פויליישער זייט א ביסל קארטאָפל, פולע קעשענעס מיט אָנגעבעטלט ברויט. זייער מוטער איז דערשאָסן געוואָרן דורך די דייטשן פאר געפינען ביי זיי אין דער ווויינונג א געשאָכטענע קו. זי האָט געגומען די שולד אויף זיך, אָפּראָטעוועניק דערמיט דאָס לעבן פון איר מאן און קינדער. אויך דאָס לעבן פון שוחט און קצב, צו וועמען דאָס פלייש האָט געהערט.

אָט די דאָזיקע צוויי אָרימע יידישע יינגלעך מיט די זעלבע טאָרבעס, מיט וועלכע זיי פלעגן זיך אריינגנבענען צוריק דורך די געטאָ־דראָטן, אין די זעלבע טאָרבעס טראָגן זיי דאָס אויסגעבעטלטע ברויט פאר דער אנטלאָפענער גאנצער משפּחה, וואָס לעבט איצט אין וואלד. וועו איך לאָז זיך דערקענען פאר זיי, בלייבן זיי צופרידענע און דערציילן מיר, ווי אזוי זיי פארשאפן פאר אלע עסן און וועלכן וואלד זיי לעבן אין באהעלטענישּ. איידער איך באווייז זיי נאָך צו פרעגן אויף מיין פרוי און קינד, דערציילן זיי מיר, ווי זיי האָבן זי געזוכט אנטלויפן פון שטאָט צוזאמען מיט אלע יידן, און אפילו געזען וואנדערנדיק מיט דעם קינד אין די אָרעמס נישט ווייט פון דער באן־לינייע. אזוי גייען מיר איבער פעלדער און וועגן, וואָס פירן

צו דעם וואלד, וווּ זיי האָבן זייער באהעלטעניש. די קינדער ראטן מיר, אז איך זאָל מיטגיין מיט זיי אין וואלד, וווּ עס ליגן א סך יידן אויסבאהאלטן און צוווארטן ביז נאכט, וועו יידן הייבן זיך אָן באווייזן פון די באהעלטענישן זוכן עסן. אפשר ביי זיי וועל איך זיך עפעס דערוויסן וועגן מיין פאמיליע.

עס איז שוין געווען שפעט בייטאָג, וועו די יינגלעך זענען פארשוווּנדן געווארן אין די געדיכטענישן פון וואלד. איך בלייב זיצן באהאלטן צווישן געדיכטע בייסלעך. איך וואַרט, ביז די נאכט וועט אָנקומען.

אין וואלד הערשט א טויטע שטילקייט. פון צייט צו צייט צעזינגט זיך א פויגל, וואָס צעהילכט זיך איבער דעם גאנצן וואלד. ערגעץ ווייט אין די טיפענישן פון וואלד הערט זיך ווי א פויער האקט ארום א בוים, וועלכער ברעכט זיך איין אין פאלט מיט א גערוויש, אזוי ווי צעגדליקער ביימער וואלטן זיך איינגעבראכן אין אלע עקן וואלד.

אזוי ליג איך, ביז עס פאלט־צו די נאכט, וועלכע פארפינסטערט דעם וואלד און מאכט אים נאָך מער הפקרדיקער און שרעקנדיקער. צו גיין א טריט פאָראויס אין דער פינסטערניש, מוז מען טאפן מיט די הענט, בכדי זיך נישט אָנצושטויסן אויף א בוים. איך שטעל מיך אויף און האלט מיינע אויערן אָנגעשפיצט, צי מען הערט אימיצן פון די יידן ארויסקומען פון דער באהעלטעניש.

פלוצלינג הער איך א פייפן, וואָס דערטראָגט זיך פון די טיפענישן פון וואלד, און באלד ווערט אין אלע עקן וואלד אן אומרואיקע פייפערייַ, וואָס ווערט איבערגעריסן און צוריק באנייט. ביז עס ווערט שטיל און עס דערהערן זיך אָנקומענדיקע טריט פון צעשאָטענע וואלד־מענטשן, וואָס שארן זיך אין שטארקער פינסטערניש צום אויסגאנג פון וואלד. איך מיין, אז דאָס זענען יידן און איך וויל זיך צו זיי דערנענטערן, אָבער אין דעם מאָמענט דערהער איך רעדן רוסיש און איך גיי צוריק אין מיין באהעלטענישן.

וועו זיי פארשווינדן אין דער פינסטערניש און עס ווערט ווידער א טויטע שטילקייט, דערטראָגט זיך פון די ארומיקע קאָלאָניעס א בילן פון רויטן, וועלכע זאָגן אָן, אז די צעלאָפענע רוסישע קריגס־געפאנגענע לאָזן זיך צו די פויערים נאָך עסן. איך בלייב וויטער ליגן מיט אומהיימלעכע

געפילן פון שרעק — פון דער נאכט און פון וואלד. איך ליג, נישט וויסנדיק וואָס איך זאָל ווייטער טון. פלוצלינג הערהער איך, ווי מען הייבט זיך אָן דראפען אויף ביימער און מען גיט זיך איבער סיגנאלן דורך א קורץ פייפן און באלד ווערט א דראפערי אויף ביימער נישט ווייט פון מיר. עס הייבן אָן זיך ברעכן צווייגעלעך, וואָס פאלן ארונטער פון די ביימער, אייניציקוויז לאָזן זיי זיך אראָפּ פון די ביימער אויף דער ערד.

גאָט מיינער, ווער קען דאָס זיין? שפּרינגען פון די ביימער? מאל־פּעם? שדים? ווילדע מענטשן? ניין! דאָס זענען יידן! איך דערהער קלאנגען פון יידיש. איך הייב מיך האסטיק אויף און דערנענטער זיך צו זיי. אונטער מיינע פּים ברעכן זיך דארע צווייגלעך און דאָס קוקט פאר די יידן אויס פּארדעכטיק, זיי פרענען זיך אין פּוילישׁ — ווער איז דאָרט? איך ענטפער אויף יידיש, אז זיי זאָלן זיך נישט שרעקן. זיי דערנענטערן זיך צו מיר, און עס ווייזט זיך ארויס, אז דאָס זענען באקאנטע. צוויי פון זיי זענען געווען אנטלאָפענע פון מיין ארבעטס־לאגער, די וואַרשעווער תושבים פּאָטער און זון באום. און איינער א תבואה הענדלער, וואָס שטאמט פון א דאָרף נעבן סאָקאָלאָוו מיטן נאָמען חיים. ער האָט גוט געקענט מיין פּרוי און דערציילט מיר, אז זי זאָל זיך געפינען אין דעם זעלבן געגנט וואָס די צוויי יידישע יינגלעך האָבן דערציילט.

זיי זענען שוין דאָ אויף די ביימער פון האלבן טאָג —דערציילן זיי מיר— נישט האָבנדיק וווּ זיך אויסצובאהאלטן. אין דער ארומיקער געגנט איז געווען א שלעכטער טאָג — זשאנדארמעריע און פּוילישע פּאָליציי האָבן געהאלטן אין איין נאָכזוכן ארומבלאָנדזשענדיקע יידן. איצט ציען זיי זיך אויס, אויסצוגלייכן די ביינער, וואָס טוען זיי ווייַ פון א גאנצן טאָג זיצן איינגעקאָרטשעט אויף די ביימער.

אין פעלד גייען די יידן גרופּנווייז, טייל באוואָפנט מיט מעסערס, כדי זיך קענען אנטקעגנשטעלן די כוליגאנישע רויב־אָנפאלן אויף זיי. עס דערהערן זיך געשרייען פון פעלד און מיר צעלויפן זיך אין פארשידענע ריכטונגען.

איך הייב אָן וואַנדערן צום אָרט, וווּ עס זאָל זיך געפינען מיין פּרוי און קינד.

אין פעלד איז אומרואיק. פאר די נעכט אין פעלד האָבן מורא בלויז

די, וועלכע האבן אונדז פאריאגט אין די וועלדער, און זיי באווייזן זיך נישט אצינד. די וועלכע קענען נעניסן פון טאג־ליכט, האבן איצט מורא פאר די וואלד־מענטשן, וועלכע זענען באוואפנט און גרייט צו פארטיידיקן זייער לעבן. אין דער נאכט זעט אויס א שטעקן אויפן אקסל ווי א ביקס. די נאכט געהערט איצט צו אונדז.

פון ארום הערט מען פייפן. דאס פארשטענדיקן זיך אזוי די רוסישע אנטלאפענע און גיבן זיך צייכנס. פון די דערבייאיקע קאלאניעס הערט מען רייסן די פארמאכטע טירן פון די פויערישע כאטקעס. דאס ביל פון די הינט מישט זיך אויס מיטן געזאנג פון רוסישע לידער, וואס עס זינגען די רוסן, שכורע פון היימישן פויערישן בראנפן.

אזוי וואנדערנדיק קום איך צו א קליין וועלדל און נעכטיק איבער די נאכט. אינדערפרי האבן מיך אויפגעוועקט די בהמות, וואס האבן זיך געפאשעט ארום מיר.

וועו איך האב מיך ווידער געלאזט אין וועג, האב איך זיך דערנענטערט אין דער ריכטונג פון צעוואלפענע קאלאניעס לענגאוים דער באן־ליניע און איך בין ארויף אויף א זאמדיק־בארגיקן געגנט. נישט ווייט פון וועג אויף א בערגל איז געשטאנען א פויעריש הייזל, א ביסל ווייטער, צופוסנס פון בערגל, איז געשטאנען א שייער מיט תבואה. מיטאמאל באמערק איך ווי א פויעריש מיידל טראגט עסן אין שייער אריין און איך האב פארשטאנען, אז זיכער איז דארט באהאלטן עמיץ פון די אנטלאפענע יידן. אפשר מיין פרוי? אזוי ארומקרייזנדיק די פויערישע ווירטשאפט, האט זיך מיר געדאכט, אז עס ווייניט א קינד. איך זעץ מיך אנידער אנטקענן דעם שייער און דערהער גאנץ דייטלעך א פארשטיקט וויינען פון א קינד, אין מיר בליצט אויף דער געדאנק, אז דאס איז מיין קינד. וועו דאס פויערישע מיידל איז ארוים פון שייער, האב איך מיך אריינגענבעט און געבליבן שטיין אינעווייניק. אין מיטן שייער שטייט א לייטער, דורך וועלכן מען קען זיך ארויפקריגן אויפן בוידים. איך קריך ארויף און קוק זיך ארום און זע קיינעם נישט. איך הייב אן צו רופן אויף יידיש מיין פרויס נאמען און זי דערשיינט פאר מיינע אויגן א שטארק דערשראקענע.

וועו זי האט מיך דערזען אין די פויערישע קליידער, האט זי זיך שטארק צעווייניט פון איבערראשונג. וועו זי האט זיך אביסל בארואיקט,

הייבט זי מיר אָן צו דערציילן, ווי זי וואלגערט זיך ארום, בלויז צוליב דעם קליינעם עופהלע האָט מען אויף איר רחמנות און מען לאָזט זי ווי נישט ווי איבערנעכטיקן. וועלן דאָס קינד צעווייניגט זיך, טרייבט מען זי ארויס פון דעם באהעלטעניש אין פעלד. איצט —דערציילט זי מיר וויי־טער— האָט זי אָנגעטראָפן אויף א גוטע פויערטע, וואָס האָט אויך א קליין קינד און האלט זי שוין א פאָר טעג. נאָר די פויערים פון ארום האָבן זיך דערווײַסט און האָבן די פויערטע אָנגערעדט, אז זי זאָל זי פארטרייבן.

„גוט וואָס דו האָסט מיך אָפּגעפונען —זאָגט זי מיר— צוזאמען איז גרינגער אריבערצוטראָגן די שוועכע לייבן". דאָס קינד שלאָפט איין אין איר שוים. און איך זיץ לעבן איר און פארטרייב די פליגן, וואָס קלייבן זיך אויף דעם קינד, וואָס איז פארשוויצט פון דער שטיקנדיקער לופט אויפן בוידים. איך דערציל איר, ווי אזוי איך האָב זי אָפּגעפונען, ביי וועמען איך האָב זיך איבערגעטון אין פויערישע קלײדער און טרייסט זי, אז אין אונדזער שטעטל איז רואיק. יידן גייען צוריק אין זייערע הײמען. זי לייגט דעם קאָפּ אויף מיין אקסל און וויינט זיך די טרערן פון אירע אויגן. טרערן פון טרייסט און פון אומענדלעכע יידישע לײדן.

פון דער דערבייאיקער באן־לינײע, וואָס פירט קיין טרעבלינקע, הערט זיך דאָס רוישן פון א צוג. זי הייבט אויף דעם קאָפּ פון מיין אקסל און זאָגט מיר, אז עס איז שוין דער דריטער צוג מיט יידן דעם היינטיקן טאָג קיין טרעבלינקע. איך קוק ארויס דורך א לאָך פון דער בוידים־וואנט און צייל די וואגאָנען. 20—40—60—70 וואגאָנען, געשלעפט פון 2 לאָקא־מאָטיוון. אויף די טרעפלעך פון די וואגאָנען שטייען די מערדער מיט אוי־טאָמאָטן און קוקן אין דער ריכטונג פון די קליינע פענסטערלעך, גרייט יעדן מאָמענט צו שיסן. דער צוג גייט פארבײ און איך קוק אין יענער ריכטונג, וווּ דער צוג פארשווינדט מיט די יידן קיין טרעבלינקע. דער צוג איז שוין לאנג פארשווונדן און איך קוק נאָך אלץ אין דער ריכטונג. עס זשומעט מיר נאָך אין די אויערן דאָס קלאפּן פון די רעדער. איך זע נאָך די פנימער פון יידן, וואָס זענען געשטאנען אין די פענסטערלעך, איך זע איצט די יידן אראָפּקריכן פון די וואגאָנען, אראָפּרייסן פון זיך די קלײ־דער, גיין צו דער שחיטה. איך זע איצט טרעבלינקע...

איך קוק מיך אום צו מיין פרוי און קינד. דאָס קינד האָט זיך צע־

ווייניט, די מוטער פארשטאפט נערוועז דאס מיילכל פון קינד מיט דער ברוסט, עס זאל קיינער נישט דערהערן דאס געוויין...

איך בלייב מוטלאז זיצן און טראכט נאר וועגן טרעבלינקע, צוקוקנדיק מיט צער אויף מיין פרוי מיטן האלב פארחלשטן קינד.

פלוצלינג דערהערן מיר טריט און מיר דערזעען צוויי פויערים גיין גלייך צו אונדז.

עס עפענען זיך די טירן און די פויערים קריכן איבערן לייטער צום בוידים. מיר ליגן אין דער נאָרע באהאלטן מיט קלאפנדיקע הערצער.

— עס איז דאָך קיינער נישטאָ — זאגט איינער צום צווייטן...

אָבער צום אומגליק צעווייניט זיך דאס קינד, און מיר ווערן אנטדעקט. די פויערים שרייען צו אונדז:

— מארש פון דאנען, יידן!

פארצווייפלט נעמען מיר דאס קינד און גייען אוועק אין פעלד.

מיר גייען אין דער ריכטונג פון פויער פאיקע. די פויערים אין פעלד קוקן אונדז נאָך, ווו מיר גייען. בכדי נישט צו ווערן צופיל אויפפאלנדיק, באשלים איך צו גיין פאָראוים אלס גוי, און מיין פרוי און קינד הינטער מיר. ביז מיר זענען אזוי דערנאנגען צו דער קאלאניע פון פויער פאיקע. איך לאָז מיין פרוי ווארטן און גיי זיך אינפארמירן, אויב עס זענען נישטאָ קיין פרעמדע שכנים פון די דערבייאיקע קאלאניעס. קומט מיר אנטקעגן די אלטע פויערטע און דערציילט מיר, אז איר מאן איז געווארן ארויסגעשיקט רופן צום בירגערמייסטער און איז דאָרט ארעסטירט געווארן. זיי קענען זיך נאָרנישט אינפארמירן וועגן זיין גורל. זייערע אלעמענס שטימונג איז א שלעכטע און זיי ריכטן זיך אויף פאליציי. עס ווערט מיר אומהיימלעך אויפן הארצן. איך טו מיך שנעל איבער אין מיינע אלטע קליידער און לאָז זיך צוואמען מיט מיין פרוי און קינד אין וועג אריין, נישט ווייסנדיק ווו זיך אהינצוטון. מידע און דערשלאָגענע דרייען מיר זיך ארום אין די פעלדער און מיר באשלוסן צו גיין צוריק אין שטאָט.

אויפן וועג הינטערן שטאָט באגעגנט אונדז א פויער, וואָס פאָרט פון סאקאלאוו. ער שטעלט אונדז אָפּ און פרעגט אונדז ווו מיר גייען.

— צוריק אין שטאָט — ענטפערן מיר.

מיר באקלאָגן זיך פארן פּויער אויף אונדזער גורל, ווי מיר וואלגערן זיך ארום אזוי טעג און נעכט אין פעלד און וואלד.

דער פּויער רייסט אונדז איבער דאָס רעדן און דערציילט אונדז, אז אין דער שטאָט איז שרעקלעך אומרואיק. די דייטשן הרגענען יידן —זאָגט צו אונדז דער פּויער מיט פיל ערנסטקייט— זעצט זיך אויף מיין פורל אין איך וועל אייך אוועקפירן צו מיר אין דאָרף. דאָרט וועל איך אייך באהאלטן, ביז עס וועט זיך בארואיקן אין שטעטל. מיר בלייבן דערשראָקן פון די רייד פון פּויער און אויך איבערראשט פון זיין מיטלייד צו אונדז. מיר קוקן זיך איבער — איז דאָס א מלאך פאר אונדז? מיינט ער עס אויפריכטיק? האָט ער נישט קיין בייזע געדאנקען? איך פרעג אים ווו ער ווינט, ווי ער הייסט? ער זאָגט אונדז — 12 ק"מ פון סאקאלאָוו, אויפן וועג קיין קאָסאָוו. זיין נאָמען איז בוטשינסקי, ער פארזיכערט אונדז א גוט באהעלטעניש. קיינער וועט נישט וויסן, אז ער וועט אונדז אויסבאהאלטן.

געיאָגט פון אומרו און שרעק, פון וועלן געפינען א שטיקל רעטונג אין אונדזער פארצווייפלטער לאָגע, לאָזן מיר זיך איינרעדן און דער פּויער בוטשינסקי פירט אונדז אוועק הינטער דעם דאָרף. פאָרנדיק אויפן וועג, האָט דער פּויער באמערקט, ווי אונדז איז אביסל אויפפאלנדיק זיין בייז אויסזען — א רויט פנים, מיט א פאָר זייער בייזע אויגן, שווארצע וואָנסן, וואָס האָבן נאָך מער פארבריטערט זיין מויל — דער פּויער באמיט זיך צו מאכן מילד און טרייסט אונדז אין דער שווערער לאגע, ווייזט ארויס פיל מיטלייד פארן קליינעם קינד. קומענדיק הינטערן דאָרף, פירט ער אונדז צו צווישן ביימער וואָס קרייזן ארום א קליין שטייענדיק וואסער. אונטער די ביימער הייסט ער אונדז וואַרטן, ביז עס וועט טונקל ווערן, וועט ער קומען נאָך אונדז, און מיר וועלן קענען ארויס אין דער באהעלטעניש, וואָס ער וועט אונדז צוגרייטן. מיר קוקן נאָך ווי עס פארשווינדט פון אונדז דער בריט-פלייציקער מאסיוועך פּויער, אין וועמען מיר ווילן געפינען איצט א רעטונג.

בינו-לבינו ווערט טונקל. פון דערנעבנדיקן דאָרף דערהערט זיך א באוועגונג פון די דאָרפס-איינוווינער ארום זייערע הייזלעך. פּויערטעם צעקלאפן און מאכן ווייך זייער לייַן, פון וואָס זיי מאכן אין ווינטער די היי-

מישע שטאָפּן. ערגעץ וווּ שלעפּט זיך נאָך א פּאַרשפּעטיקט פּויעריש פּורל פון פּעלד.

מיר זיצן צווישן די ביימער און ווארטן אָפּ, ביז דער פּויער וועט קומען אונדז נעמען. עס פּאלט צו די נאכט. עס גייט פּארבּיי א לענגערע צייט און מען זעט קיינעם נישט. עס באהערשט אונדז א גרויסע אומרו־איקייט. מיר הייבן אָן פּאַרשטיין, אז דער פּויער בוטשינסקי האָט אונדז פּארפּירט.

פּלוצלינג דערהערן מיר א שטילע געריידערייי פון מענטשן, וואָס גרופּירן זיך נאָענט פון אונדז. איך אַריענטיר זיך שנעל אין דער לאגע און דערפיל מאָמענטאל א געפּאר. מען מוז פון דעם אָרט אוועק. איך כאפּ שנעל דאָס קינד און לאָז זיך מיט דער פּרוי אנטלויפן פון דעם אָרט. אָפּ־לויפנדיק א קליינעם שטח, דערזעען מיר, אז מיר זענען ארומגערינגלט. מיר הייבן אָן לויפן אין ריכטונג צום דאָרף. אין דעם מאָמענט דערפיל איך ווי מען לויפט אונדז נאָך און מען כאפּט מיך ביים האלז און מען שטיקט מיך. עס פּאלט מיר ארויס דאָס קינד פון די הענט. איך ראנגל זיך מיט אלע כוחות זיך צו באפרייען, אין דעם מאָמענט קריג איך א קלאפּ איבערן קאָפּ מיט א טעמפּן קעגנשטאנד און פּאל אין אָנמאכט.

* * *

וועו איך בין צו זיך געקומען, האָט מיך מיין פּרוי געמינטערט א ווייניקל, דאָס קינד איז געלעגן פּארשטיקט פון א געוויין אויפן גראָז. פון מיר איז אלץ געווען אראָפּגעצויגן. בלויז אין די הויזן בין איך ג׳עב־ליבן מיט איבערגעדרייטע צערישענע טאשן. אויך ביי דער פּרוי האָבן די באנדיטן אלץ אוועקגערויבט. אונדז איז געבליבן דאָס האלב נאקעטע קינד, וואָס האָט זיך פּארקייכט פון געוויין.

פון דאָרף זענען זיך צוזאמענגעלאָפן פּויערים און פּויערטעם פון די הילפּס־רופן. דאָס איינציקע, וואָס מיר האָבן געהערט פון זיי, איז געווען, אז די רוסן האָבן דאָס געטון... איין פּויערטע דערלאנגט אונדז א פּארטוך און מיר וויקלען אין דאָס קינד. מיר דערציילן, אז אונדז האָט אהער ג׳עב־ראכט בוטשינסקי. די פּויערטע פירט אונדז צו זיין ווינונג. די טיר איז

פּארשפּארט, מען לאָזט אונדז נישט אריין. קיינער פון די ארומיקע פּויערים ווילן אונדז נישט אריינלאָזן איבערצונעבטיקן. דערשלאָגענע און שרעקלעך איבערגעשראָקענע, האָבן מיר מורא זיך צו לאָזן אין פּעלד־אריין. מיר הייבן אָן רייסן ביי דער טיר פון בוטשינסקים וווינונג. אויף אונדזער קלאפּן עפנט אונדז די טיר א שכן פון הויז, א פּויער פון פּויזנער געגנט. מיר דערציילן אים די געשיכטע. ער הייבט מיט די אקסלען. „קלאָפּט אין דער אנדערער טיר" —זאָגט ער— „דאָרט וווינט בוטשינסקי". די אנדערע טיר ווילן אָבער קיינער אונדז נישט עפענען. מיר רייסן אזוי לאנג, ביז עס עפנט אונדז א פּויערטע דערשראָקן, מיר רייסן זיך אריין אין דער וווינונג און פרענן זיך אויף איר מאן, פארוואָס האָט ער אונדז פארפירט. די פּויערטע צלמט זיך און ברעכט מיט די הענט: ער האָט שוין וויידער איר א שאנדע אָנגעטון און דערצו נאָך מיט יידן! זי וויינט, זי שרייט, אז זי איז קראנק, פאלט אויף דער ערד, איר טאָכטער ווערט צעמישט, וויסט נישט וואָס צו טון, צי ראטעווען די מוטער אדער אונדז פארטרייבן. מיר שווינדלט פאר די אויגן, אלץ קומט פאָר אין דער טונקל. די פרוי מיינע שאָקלט דאָס וויינענדיקע קינד און בעט זיך, מען זאָל אונדז לאָזן דאָ איבערנעבטיקן, צולויב דער שולד פון איר מאן זענען מיר דאָ פארפירט געוואָרן. „גייט" — שרייט די טאָכטער. — איר מוטער האָט מורא פאר יידן און שטויסט אונדז צום ארויסגאנג. מיר קלאָמערן זיך אָן די וועגט, נישט לאָזנדיק זיך באזייטיקן. די טאָכטער צעווויינט זיך און די פּויערטע קרעכצט לינגדיק אויפן בעט.

מיר פארקרוקן זיך אין א ווינקל. פלוצלינג עפנט זיך די טיר און עס דערשיינט בוטשינסקי. ער איז שכור און לויטן וויסן העמדל, וואָס ער האָט געטראָגן, האָבן מיר גלייך דערקענט, אז ער איז אינער פון די אנ־פאלער אויף אונדז אין וואלד.

עס ברעכט אויס א סקאנדאל צווישן בוטשינסקין און זיין פרוי. זי זידלט אים אויס, וואָס ער האָט נעבראכט יידן אין דאָרף אריין. זי איז נאָר וואָס געקומען פון שפּיטאָל און שוין אזא אומגליק אויף איר קאָפּ.

דער שכורער פּויער בלייבט איר אָבער אויך נישט שולדיק און זידלענדיק זי, די יידן און די גאנצע וועלט, פאלט ער אוועק א מידער אויפן בעט.

מיר לײגן די גאנצע צייט אײנגעקאָרטשעטע און פארציטערטע אין זויגקל.

עס גייט נישט דורך קיין האלבע שעה און דער פויער קריכט אראָפּ פון בעט און ברומענדיק אונטער דער נאָז פארשידענע זידלווערטער, הייבט ער אונדז אָן צו זוכן אין דער פינסטערניש. ער גיט זיך ווילדערהייט א וואָרף אויף מיין פרוי און רייסט פון איר קלײדער. מיר אמפּערן זיך און שרייען. מיין פרוי שלעפּט אראָפּ דאָם גאָלדענע חופּה־רינגל און גיט עס דעם שכורן פויער. דאָם קינד ווײנט ביז אין הימל־אריין, ווי עס וואָלט געוואָלט מיטן געווײן אָפּראטעווען די מוטער פון דער שאנד־טאט. דער פויער נעמט דאָם גאָלדענע רינגל און וואקלענדיק זיך, דערשלעפּט ער זיך צוריק צו זיין בעט מיט בייזע קללות קעגן דער גאנצער וועלט. מיר באַפרייען זיך פון זיינע ווילדע לאַפּעס.

קוים האָט אין דרויסן אָנגעהויבן טאָגן, ווען די שטוב־מענטשן זענען נאָך געשלאָפן, זענען מיר ווי בייזע שאָטנס ארויס פון דער פויערישער כאטע און דורכן פעלד זיך געלאָזט לויפן צוריק אין אונדזער שטעטל אריין.

מיר האָבן באשלאָסן אונדזער גורל פאראייניקן מיטן גורל פון אלע יידן, וואָס זענען נאָך פארבליבן אין דעם שטעטל.

* * *

אָנהייב סעפּטעמבער 1942 האָבן פיל יידן פון די ארומיקע וועלדער, מידע און אויסגעמאטערטע פון די וואנדערונגען אָן א ציל און פון די פארפאָלגונגען מצד די דייטשן און מצד די פּויערים זיך אָנגעהויבן אומקערן קיין סאָקאָלאָוו.

דעם 23סטן סעפּטעמבער האָבן די דייטשן אָנגעהויבן דורכפירן די נייע ליקווידאציע פון די סאָקאָלאָווער יידן, ארויספירנדיק זיי קיין טרעבלינקע.

צווישן די פיל קדושים, וועמענס לעבנס זענען פארוואנדלט געוואָרן אין הויפּנם אש, וואָס איז צעשפּרייט געוואָרן איבער דער טרעבלינקער ערד, האָט זיך אויך געפונען מיין יונגע פרוי מיט אונדזער קינד.

IV

צום דריטן מאל אנטלאפן

אנפאנג אקטאבער 1942 בין איך ווידער געווען אין ארבעטסלאגער פון סאקאלאוו פאדלאסקי.

דער לאגער האט זיך געפונען הינטער דער שטאט, אויפן וועג צו דער באן. פון ביידע זייטן שאסיי אויף א גרעסערן שטח זענען געווען אויסגעשטעלטע באראקן, געדיכט ארומגעצוימט מיט דראטן. שטענדיקע וואכן האבן אבסערווירט, אז קיין פרעמדער פוס זאל נישט באטרעטן דעם פלאץ, וואס האט געדינט אלס מיליטערישער מאגאזין פון פעלד־בעטן, שטולן, טישן, געשיר, אויוונס, פאר דער נאנצער אומגענט מיליטערישע גארניזאנען.

אין אווינקל פון דעם גרויסן ארומגעצוימטן פלאץ איז געשטאנען א געמויערט הייזל, איינגעארדנט ספעציעל פאר די שטענדיקע יידישע ארבעטס־שקלאפן, וואס האבן דארט געארבעט און געלעבט אפגעזונדערט פון זייערע פאמיליעס אלס „קאסאנירטע יידן". אויסער די דראטן פון ארומיקן שטח איז אויך דער פלאץ, וווּ דאס דאזיקע הייזל איז געשטאנען, געווען ארומגעצוימט מיט שטעכעדיק דראט צוויי מעטער הויך. נאך דער ארבעט, וואס איז שטענדיק פארענדיקט געווארן מיט אן אפעל, זענען אלע יידן אריין הינטער די דראטן פון וואנען מען פלענט ארויסגעלאזט ווערן אין די מארגן־שעהן ווידער צו דער ארבעט. דא האבן מיר געלעבט צוזאמען איבער 30 יידן פון וואַרשע, קאליש, לאדזש און דער גרעסטער טייל פון סאקאלאוו.

דער קאמענדאנט פון לאגער, א פאלקס־דייטש פון אויבערשלעזיע, סאראצקי, א דיקער אנגעפרעסענער מיט ברייטע פלייצעס, א פנים מיט

א מערדערישן אויסזען, וועו ער פלעגט בייז ווערן. טיילמאל, וועו ער פלעגט זיך כלומרשט גוט מאכן פאר אונדז און אויך א שמייכל טון, פלעגט מען גלייך דערקענען, ווי ער צווינגט זיך צו דעם. א דענענעראט און אויסוווּרף, שטענדיק אין א שיכורן צושטאנד, איז ער געווען דער פאראנטוואָרטלע־כער אויך פאר אונדזער רו און זיכערהייט. נעקומען איז ער צו אונדז אלס נייער קאמענדאנט מיט א גאנץ רייכער „יידן־פארנאנגענהייט". ער פלעגט אונדז גאנץ אפט דערציילן, ווי אזוי עס זענען אומגעקומען די יידן אין שעדלעץ, פון וואנען ער איז געקומען, און זיינע שמוציקע הענט זענען בא־פלעקט געווען פון יידיש בלוט. בלויז צו אונדז האט ער שטענדיק געהאט א „שטארקע ליבע" און האט אונדז אפטמאל פארזיכערט, אז מיר וועלן דא בלייבן אלס שטענדיקע ארבעטער און אויסמיידן טרעבלינקע. נאר דער־פאר האט ער פארלאנגט פון אונדז, ווער עס האט נאך גוטע זאכן, גאלד, בריליאנטן, זאל ביי אים דאס באהאלטן, ער מיינט דאס חלילה נישט פאר זיך, נאר דאס זאל אונדז נישט פארלוירן גיין... פון די פאר יידישע גע־פיניקטע מיידלעך, וואס האבן געארבעט אין קיך, האט ער פארלאנגט, אז זיי זאלן קומען צו אים נעכטיקן, דאס מיינט ער בלויז זיי צו „שיצן" פאר א מעגלעכן איבערפאל. ער האט שטענדיק ליב געהאט צו קוקן, ווי דער משוגע געווארענער פון שרעק סאקאלאווער יונגערמאן משה ראזענ־בוים זוכט נאך לעכער אין די וועגט אדער שמאלע אויוון־רערן און שטופט אהין דעם קאפ אדער א פוס, וועלנדיק ארייגקריכן אין דער דאזיקער בא־העלטעניש... אין מאמענטן פון אונדזער איינזאמקייט און טרויער פלעגט ער אונדז באזוכן און ציניש אויספייפן ראמאנטישע מעלאדיעס. טיילמאל פלעגט דער דאזיקער אויסוווּרף זיך אנשיכורן מער ווי געווענלעך און פלעגט זיך ארויסכאפן פון לאגער אויף זיינע וויילדע ארגיעס, פלעגן שוין אנדערע מערדער וויסן און קומען צו אונדז שלאגן און הרגענען. נאך אזלכע איבערפאלן פלעגט ער אונדז נאך מאכן א פאַרווּרף, פארוואס מען איז נישט געקומען בעטן ביי אים הילף...

מיר זענען שוין דאן געבליבן דאס רעשטל פון טויזנטער יידן פון דעם שטעטל, וואס מיט א קורצער צייט צוריק האבן נאך אלע געלעבט.

דאס לעבן אין דעם דאזיקן לאגער איז געווען שווער און ביטער, מיר האבן מאראליש און פיזיש אויסגעטראגן די ערגסטע ליידן, שטענדיק

אין געפאר פון אַן איבערפאל איבער אונדז. יעדער פון אונדז איז אריינ־
געפאלן אין מעלאנכאָלישע שטימונגען אלס רעזולטאט פון איינזאמקייט
און טרויער נאָך די שווערע איבערלעבונגען ביים פארניכטן אונדזערע
נאָענטסטע אין געטאָ. גאנץ גערן פלעגן מיר זיך באזאָרגן מיטן ביטערן
טראָפן, אויס פארצווייפלונג פארשכורן די שלעכטע געפילן, וואָס האָבן
אזוי שטארק געפרעסט אויפן הארצן...

יעדער טאָג און יעדע נאכט איז געווען שווער איבערצולעבן און
אָפּווארטן אויפן טויט. אַן איינזאמער, אַן אלע נאָענטע, וואָס זענען מיר
אזוי ליב און טייער געווען, האָב איך באשלאָסן מיט נאָך צוויי חברים
זיך ווידער צו לאָזן אין פעלד. די צוויי פרעמדע מענטשן, וואָס זענען מיר
אזוי ליב געווואָרן ווי ליבלעכע ברידער, דאָס זענען געווען די ברידער
שוסטער פון סאָקאָלאָוו, צוויי אומדערשראָקענע און קאלטבלוטיקע יאטן.
מיר האָבן אויסגעארבעט א פלאַן פון אַן אונטערערדישן לאָך אין א וואלד.
ביינאכט, ווען אלע לאַנגער־איינווווינער זענען געשלאָפן נאָך א שווערן אר־
בעטסטאָג, האָבן מיר באשלאָסן זיך ארויסצוקריכן פון הינטער די דראָטן,
און ווידער בין איך שוין צום וויפלטן מאָל אוועק אין פעלד און אין וואלד
אריין.

אין וואלד טרעפן מיר נאָך איינעם א ייד פון ווארשע, וואָס איז
געשפּרונגען פון א צוג קיין טרעבלינקע. ער האָט זיך מיט אונדז פאראיי־
ניקט, און מיר זענען שוין געווען פיר מענטשן, וואָס האָבן זיך געשווירן
ברידערלעכקייט אין אזא שוידערלעכער צייט.

אין דעם וואלד, אויפן וועג צווישן סאָקאָלאָוו־קאסאָוו, האָבן מיר
באשלאָסן צו אָרגאניזירן אונדזער באהעלטעניש. מיר האָבן זיך פארשאפט
מכשירים, א גאנצע נאכט פון אָנגעשטרענגטער ארבעט האָט אונדז גע־
קאָסט פארטיק צו מאכן די דאָזיקע באהעלטעניש. מיר האָבן געמוזט פאר־
ווישן אלע שפּורן פון אונדזער ארבעט, דאָס ארומגעשאָטענע בערגל בא־
דעקט מיט גראָז און באוואקסענע ערד. אונדזער עפענונג איז געווען א
שטיק ערד באזעצט מיט א קליין בוימעלע. די לבנה האָט אונדז צוגעלויכטן
אין אונדזער ארבעט.

אויף צו מאָרגנס זענען מיר שוין געלעגן אין דעם לאָך באהאלטן
פאר דער ליכטיקער שיין. עס מאטערן די געדאנקען. אין דעם קליינעם

אונטערערדישן לאָך האָט שרעק געפּויזעט. פּאר מיינע אויגן זע איך דעם וואלד מיט זיין ווילדקייט און הפקרדיק לעבן. יעדער בוים — א מערדער, א רויבער, יעדע צווייג — א האנט מיט א מאשין־געווער, יעדער בוים קומט מיר פּאָר א תּליה, ווו מיינע נאָענטסטע הענגען. א מאטערנדיקע שטילקייט פּיניקט, א טויטע שטילקייט פון דעם אויסגעשאָכטענעם געטאָ, א שטילקייט וואָס הרגעט אוועק מיט איר טויבקייט.

זאלבעפערט זענען מיר דאָ, איינער צום צווייטן צוגעטוליעט, צוגויפגענאָמען, פּארברודערט. עס ווילּ איינער דעם צווייטן דערווארעמען, פּארשטומטערהייט מיט נאָענטקייט פון ברידערליכע געפילן. ווער איז אייגנטלעך דער פערטער? א פרעמדער? איך האָב אים נאָך רעכט נישט אָנגעקוקט. מיר האָבן נאָך רעכט מיט אים נישט גערעדט. ער איז געשפּרונגען פון צוג שוין ביים טויער פון שוידערלעכן גיהנום. ער איז אויך געבליבן אליין. ער האָט אונדז געהאָלפן גראָבן דעם לאָך, און איצט זענען מיר פּאראייניקט אין איין פּיינפולן און שרעקלעכן גורל.

וואָס טוען מיר אייגנטלעך אין וואלד? מיר זענען אנטלאָפן זיך רעטעווען, און עס ווייזט זיך ארויס, אז דער טויט לויפט אונדז נאָך. מיר ליגן ווי פייגל צונויפגעדרייט ביים שטאם. איך דרימל איין, עס עפענען זיך ווידער די אויגן און פּארמאכן זיך, ווי איך וואָלט אין דער חושכדיקער פינסטערניש נישט געוואָלט זען אלע גרויל בילדער, וואָס יאָגן נאָך און פיניקן אזוי שטארק. א שטארקע מידקייט צעגיסט זיך איבער די גלידער, און מיר ווערן אנשלאָפן אין א טיפן מידן שלאָף.

ווי לאנג מיר זענען געשלאָפן, ווייס איך נישט, עס האָט אונדז אויפגעוועקט א שטארקע קעלט. מיר האָבן געציטערט, קלאַפּנדיק א צאָן אָן א צאָן. מיר האָבן זיך פון די ערטער נישט געקענט רירן, נישט געוואָלט ווו די פים אויסצוציען.

— מן הסתם שלאָפן מיר שוין לאנג —זאָגט איינער—, ווייל עס ווילט זיך אזוי עסן.

איך הייב מיך אויף ווי פארשיכורט פון דער מידקייט און צעברא־כענע גלידער, גיב אכטונג, צי מען הערט נישט קיין פארדעכטיקטם און הייב אויף אונדזער ערד־צודעק מיט דעם קליינעם ביימעלע. א העלע טאָג־ליכ־טיקייט שיינט אריין אין מיינע פארפינסטערטע אויגן. מיר האָבן מורא

פאר דער לִיכטיקער שיין. אין דער פינסטער פילט מען זיך זיכערער, די איינציקע שוץ געפינען מיר אין דער נאכט־פינסטערניש. מיר באשלִיסן צו וואַרטן ביז נאכט, צווי ווערן באשטימט צו גיין זוכן עסן, איינער אָנצו־טראָגן אביסל שטרוי, דער פערטער זאָל צייכנס געבן אויפן אָרט פון בא־העלטעניש, וווּ מען דארף זיך ווידער טרעפן.

אזוי זענען אוועק איניקע טעג און נעכט, נישט שטענדיק האָבן מיר געקענט נישט לִאָזן קיין שפּורן נאָך זיך. פילנדיק אז מיר ווערן נאָכ־געוואָכט, אז מען איז שוין אויף אונדזערע שפּורן, האָבן מיר באשלִאָסן פעסטצושטעלן, ווער עס לִויערט אויף אונדז. מיר האָבן באשלִאָסן, צוויי פון אונדז זאָלן וואכן אויף געדיכטע ביימער בייטאָג, נישט ווייט פון דעם באהעלטעניש. איך און איינער פון די ברידער שוסטער האָבן זיך פאר־פעסטיקט אויף אזעלכע ביימער.

נאָך צוויי טעג אָבסערווירן האָט מען געקענט פעסטשטעלן, ווי יונגע פּויליש כולִיגאנעס פון די ארומיקע קאָלאָניעס זוכן נאָך דאָס אָרט, וווּ מיר געפינען זיך. ווער מיט א קאסע, ווער מיט א האק, גיריקע נאָך יידיש בלוט... לִענגער צו בלִייבן האָט געהייסן א זיכערער טויט, האָבן מיר בא־שלִאָסן ווייטער צו וואנדערן...

איינמאָל זענען מיר אריינגעפאלן אין דער נעץ פון פּויליש פּאָלי־ציי און דייטשער זשאנדארמעריע, וואָס האָבן געזוכט אנטלאָפענע רוסישע קריגס־געפאנגענע אָדער נאָך ארומבלאָנדזשענדיקע יידן. א גליקלעכער צו־פאל האָט מיך דאן נישט פארלאָזט. איך בין אנטלאָפן אין א דערבייאיקן וואלד, נישט ווייט פון מיר איז איינער פון די צווויי ברידער שוסטער פאר־וווּנדעט געוואָרן, דער צווייטער, זיך נאָך האלטנדיק מיט אים, איז אויך געפאלן פון א מערדערישער קויל. דעם פערטן האָב איך צווויי טעג שפּע־טער געטראָפן אין וואלד א צעשטאָכענעם פון פּויליש כולִיגאנעס. אן אָפּגעריסן שטיק פון מיין שמוציק העמד האָט מיר דאן געדינט פאר אים אלס באנדאזש, איך האָב זיך מיט אים געטיילט מיט מיינע „זאָפאָסן", ברויט און מייערן, און זיך מיט אים צעשייידט.

לִענגער אין פעלד און וואלד האָב איך אליין שוין נישט געקענט בלִייבן, אומעטום האָט געלויערט א פאררעטעריש אויג. איך האָב נישט

געוואלט ווי א הונט אין וואלד אליין אומקומען, און בין ווידער געקומען אין זעלבן לאגער שוין נאכן דריטן מאל אנטלויפן...

אין לאגער זעענדיק נאך לעבעדיקע יידן, האב איך ווידער אפגעמטעמט. ווידער האט דאס בלינדע געפיל אפגענארט, אבער שוין נישט אויף לאנג. מיט א פאר טעג שפעטער איז אויך געקומען די רייע אויף אונדז. באוואפנטע ס. ס. זענען אריין אין לאגער, א טייל האבן זיי דערשאסן ביים אנטלויפן, א טייל איז נאך געלונגען זיך אויסבאהאלטן און די רעשט זענען געגומען געווארן צו דער באן קיין טרעבלינקע.

V

קיין טרעבלינקע

דאָס איז געווען דעם 10טן אָקטאָבער 1942. אויף דער באן־סטאציע אין סאָקאָלאָוו איז געשטאנען א לאנגער צוג מיט יידן, געפירט פון א ווייטן וועג. עס ווייזט אויס, די מערדער אין סאָקאָלאָוו האָבן געווּסט, אז אין טרעבלינקער גאז־קאמערן איז נאָך קיין פּלאַץ נישטאָ. מיר האָבן געציילט דאָן הינטער די לאנגער־דראָטן — שוין דער פערטער טויט־צוג אין זעלבן טאָג... שטייט דער לאנגער צוג מיט די צוויי לאָקאָמאָטיוון און וואַרט אויף א באפעל, ווען דער וועג צו די טויט־קאמערן וועט פריי ווערן פאר די פרישע קרבנות, צווישן וועלכע אויך איך האָב זיך געפונען.

אויף דער באן־סטאציע טרייבט מען אונדז ארונטער פון לאסט־אויטאָ, ארומגערינגלט מיט באוואָפנטע מערדער, אנדערע מערדער קוקן נאָך אין די וואגָנען ווּהין מען קען נאָך א ארייַנקוועטשן א פּאָר יידן. איך האלט מיך פעסט פאר די הענט מיט מיין אלטן פריינט, דעם זעכציק יעריקן לאָדזשער ייד בוב, מיר ווילן זיך נישט שיידן, אויך אין די לעצטע מינוטן פון לעבן איז נישט גוט צו זיין אליין. א פּוילישער פּאָליציאנט פרעגט מיך, צי איך וויים, ווּ איך פאָר?

יאָ, זאָג איך, די וואָס שיקן מיך אהין, וועלן אויך דעם וועג נישט אויסמיידן. א זעץ מיט דער קאלבע פון ביקס איז געווען דעם פּאָליציאנטס ענטפער. באלד פירט מען אונדז צו א וואגָן, ווּ די מערדער מאכן פּלאַץ פאר נאָך א פּאָר יידן.

אין וואגָן, וואָס עיפושט פון כלאריק און מתים־נערוך, בלייב איך און מיין אלטער פריינט שמיין, פארקוועטשטע צווישן דייטש־דעדנדיקע יידן, וואָס מען פירט זיי שוין דעם צווייטן טאָג כלומרשט אויף ארבעט —

קיין טרעבלינקע. זיי פרעגן אונדז ווי ווייט איז נאָך אהין?... וואָס פאר אן ארבעט איז דאָרט?... איך וואר אויפגעציטערט. זאָל איך זיי זאָגן דעם אמת, אז מען פירט זיי צום טויט? אָבער נאָך וואָס, וועז מען ווייסט נישט, איז לייכטער דער טויט. פאר א מענטש, וואָס האָט אזעלכעם נישט איבערגעלעבט, איז אוממעגלעך זיך פאָרצושטעלן ווי שוידערלעך עס איז צו זיין מיטן באוווסטזיין, אז דער טויט איז אומפארמיידלעך און דערנענטערט זיך. איך בין מקנא געווען די, וואָס זענען אָפגענאָרטע געפירט געוואָרן כלומרשט אויף ארבעט צו אזא שוידערלעך שרעקלעכן אומקום. איך וויל זיך אומדרייען, כדי אריינקוקן אין האלב פינסטערן וואגאָן, ווי עס זעען אויס די דייטשע יידן, וואָס וואַרטן שוין מיט אומגעדולד צו קומען אין דעם „ארבעטסלאגער", בכדי צו קענען זיך אויסרוען פון שוידערלעך־שווערן וועג. אָבער איך קען זיך נישט אומדרייען. אזוי פארקוועטשט בין איך. עס הערן זיך שטילע קרעכצן פון גוססדיקע מענטשן. אייגער בייזערט זיך אויפן צווייטן, ווי יענער וואָלט שולדיק געווען אין דער עננשאפט, וואָס האָט געבראָכן די ביינער און נישט געלאָזט עטעמען. מיר זענען צונויפ־געפֿרעסט איינער צום צווייטן, באגיסנדיק זיך מיט א קלעפיקן טויט־שווייס. אן אלטער מאן לויט זיין שטים, וואָס האָט נאָך קוים געקענט רעדן, שעלט אומאויפהערלעך די גאנצע וועלט. איין ברודער פרוווט מיט די לעצטע אָנשטרענגונגען פריי מאכן א שטיקל אָרט פאר זיין שוין שטארבנדיקן צווייטן ברודער. עס ווייזט זיך ארוים, אז מיר האָבן נאָך ענגער געמאכט אין דעם טויט־וואגאָן, וואָס איז געווען שוין אזוי אָנגעשטאָפט, אז די וועגט האָבן זיך שיער נישט צעשטויסן. מען הוסט און מען שטיקט זיך פון די גאזן פון דעם אויסגעשאָטענעם כלאָריק אין דעם וואגאָן, פון מענטשלעכער אומריינקייט, פון דעם עיפוש פון די טויטע, ס'האָט געטרוקנט אין האלדז. וואסער! אביסעלע וואסער צו באנעצן די פארטרוקנטע ליפן!

מיין אלטער פרייגט פרעגט מיך, צי כ'וועל האָבן כוח אויסצוהאלטן זיין קאָפ אויף מיין אקסל. אזוי אן אָנגעשפאַרטער, מיט א שווערן עטעמען, ווינטשט ער זיך אזוי צו קענען שטארבן און נישט אָנקוקן טרעבלינקע. ער פרעגט זיך אליין: „צי ווייסט די וועלט פון דעם שוידערלעכן פאר־ברעכן?" ער רעכנט אוים נעמען פון זיינע נאָענטסטע, וואָס לעבן שוין

נישט מער, דערמאָנט פּיל מאָל דעם נאָמען פון זיין יינגסטן זון, דעם יונגן שילער הערשעק בוב, וואָס איז מיט א פּאָר טעג צוריק דערמאָרדעט געוואָרן אין לאגער.

אזוי גייען פארביי שעהן, עם ווערט נאכט, אין וואגאָן ווערט א מוראדיקע פינסטערניש, מיר שטייען צוזאמענגעפרעסט אין טויטלעכער שרעק און ווארטן, ווען דער צוג ווערט זיך רירן פון אָרט אויפן וועג צום טויט.

פון צייט צו צייט הערן מיר שאָסן און שוידערלעכע געשרייען פון פארווונדעטע און דערשראָקענע. אין א דערנעבנדיקן וואגאָן האָט מען אָנגעהויבן רייסן די טיר. דאָס איז געווען ענגוג, אז די מערדער זאָלן גלייך אָנהייבן שיסן אין דער טיר, וועלכע די קוילן האָבן דורכגעלעכערט און אריין אין די מענטשלעכע קערפּערס.

דאָס קרעכצן פון די פארווונדעטע ווערט לאנגזאם שטילער, ווי דער אָנקומענדיקער טויט וואָלט זיי פארשטילט, און ווידער הערשט א טויטע שטילקייט וואָס צעברעכט און מאטערט.

א שרעקלעכע מידקייט פיניקט מיך, גוט וואָס מיר זענען אזוי צוזאמענגעפרעסט און קענען אייגער דעם צווייטן אונטערהאלטן. עס פיניקט מיך פארשידענע גדאנקען, איך האָב איצט אין זינען און עס שטייען מיר פאר די אויגן אלע מיינע נאָענטסטע, וואָס זענען מיר אזוי ליב און טייער געווען, אלע פאר וועלכע איך האָב גלעבט, מיין אומשולדיק קליין עופהלע, וואָס א דייטשע בעסטיע האלט דאָס ביים פיסל און צעקלאפט דאָס קעפל אָן א וואנט אדער אָן דער ערד. זיי אלע זענען שוין נישטאָ און איך גיי איצט צו זיי. פאר וואָס שפּעטער? צוזאמען מיט זיי וואָלט מיר לייכטער געווען, געטיילט זיך אין דעם מאָמענט מיט דעם זעלבן גורל וואָס זיי. אין די גדאנקען לויפן פארביי די יוגנט־יאָרן, מיין היים, וויאיך האָב זיך דערצויגן נישט וויט פון דעם אָרט, וואָס איז איצט געוואָרן דער שוידערלעכער אומקום פון צענדליקער טויזנטער יידן א טאָג. מען דערמאָנט זיך, ווי עס וואָלט ערשט נעכטן געווען, די צייטן פון ליבע און האַרמאָניש־פאמיליע־לעבן, אָט ערשט נעכטן האָב איך דאָך נאָך געהאט די געפילן פון פאָטערלעכער ליבע צו א קינד, צו א פרוי, צו ברידער און שוועסטער. איז ווירקלעך שוין א סוף צו דעם דאָזיקן לעבן? אזוי לויפן

די געדאנקען אין פיינפולן טראכטן, ווי עפעס אן אומבאשטימטעם וואלט אויף א מאמענט געווארט פאריאגן דאס געפיל, אז מען שטייט שוין ביים ראנד פון טויט. וועלן די מענטשן־פרעסער אונדז אין גאנצן מיטן וואקל ארויסרייסן? ניין! ערגעץ אין דער ווייטער וועלט, וווּ די טיוולשע נעגל וועלן נישט דערגרייכן, בלייבן מיר נאך לעבן צוויי ברידער. עס וועלן נאך לעבן אזלכע, וואס וועלן אונדזערע נעמען דערמאנען.

עס שטיקט דער כלארויק, עס מאטערן די טויט־קאנווולסיעס פון די נעבן מיר שוין שטארבנדיקע. אויך מיין אלטער פריינט פארלירט די קרעפטן — עס ווילט זיך אים אזוי אוועקלייגן און אויסהויכן די נשמה — זאגט ער מיר שעפטשענדיק אין אויער — פארוואס שטייט דער צוג? פארוואס איז נאך קיין פלאץ נישטא פאר אונדז? פארוואס ווארן דארט די מערדער שנעלער נישט פארטיק?

עס קומט דער פרימארגן, וואס שלאגט זיך אריין דורך דעם פאר־קראטעווטן פענסטערל, ווידער די ליכטיקע שיין! אבער פאר די אויגן דרייען זיך שווארצע רעדער, שווער מיר צו דערזען דאס ליכט, בעסער די אויגן פארמאכן, דאס ליכט איז שוין נישט פאר אונדז... עס דערהערן זיך שטארקע באווענונגען פון מערדערישע שנעלע טריט, און באלד דערנאך א געדיכט שיסן פון האנט־ און מאשין־געווער. די שיסערייַ זאגט־אן, אז דער צוג רירט פון ארט. און שוין שלעפן אונדז די צוויי לאקאמאטיוון. דורך די שפארעס זע איך צום לעצטן מאל די פעלדער און וועלדער, דעם זון־אויפגאנג, ווי זי וואלט פון א באהעלטעניש ארויסקריכן, אויף צו בלייבן אן עדות און צו קוקן צו דער מערדערישער שאנד־טאט, וואס ווערט אפגעטון אונטער איר. איך קוק צום לעצטן מאל מיט צעשטרייטע בליקן אויף דעם אומעטיקן פייזאזש פון סאסנע־ביימער, אין זומפן, גרויע אומעטיקע געביידלעך, פויערישע כאטקעס, אלץ בלייבט הינטער מיר. דאס אלץ בלייבט נאך לעבן. אפקלאנגען פון געדיכטע ביקסן־שאסן רייסן זיך אריין אין די רוישנדיקע אויערן. איך קוק מיך ארום נעבן מיר, אלעמען פנימער זענען אזוי בלאס! זע איך אויך אזוי אוים? איך באווײַג מיט מיין קאפ. יאָ, איך קען אים נאך רירן. לאנגזאם, לאנגזאם, הייבט דער צוג אן אויפהאלטן זיין שנעלקייט, עס זאגט אן, אז טרעבלינקע דערנענטערט זיך.

דער וועג קיין טרעבלינקע

VI

אַ טאָג אין טרעבלינקע

דער צוג בלייבט שטיין און א מוראדיקע שפּאנונג כאפּט אלעמען ארום. דער מאָמענט דויערט אָבער קורץ, מען הערט באַוועגונגען צווישן די וואגאָנען און באלד הייבט וויידער אָן צו גיין די באן, אָבער שוין מיט א צווייטן גאנג, לאנגזאם ווי צו דערפאָרן אויפן ריכטיקן אָרט. עס פארהאקט זיך דער אָטעם און אין א קורצער ווייל ארום בלייבט דער צוג שטיין. מערדערישע הענט ריסן אויף די פארהאקטע טירן מיט וויבדע חיהשע געשרייען צום אראָפּגיין.

עס שווינדלט מיר פאר די אויגן, אָבער איך פארמאָג נאָך קרעפטן צו האלטן זיך אויף די פיס, איך ריים מיך ארויס פון דער איינגעפרעסטער מענטשן־מאסע אין וואגאָן. א סך פון די פריער שטייענדיקע אין ענגשאפט פאלן איצט אום פארשטייפטע, דער גרעסטער טייל באווייזט נאָך אראָפּצוקריכן האלב לעבעדיק. ביים אויסשטיגן באמערק איך ווי דער צוג איז קירצער געוואָרן אויף מער ווי א העלפט. איך קען דאָס נישט פארשטיין. עס פארדריסט מיך וואָס איך בין נישט אין יענעם טייל צוג, וואָס איז נישט דערפאָרן קיין טרעבלינקע. איך קוק מיך ארום און דערזע, נישט וויט, א וואקזאל־געביידע מיט דער אויפשריפט „טרעבלינקע". עס הערט זיך דאָס שפּילן פון אָרקעסטער. אין ערשטן אויגנבליק בין איך ווי צעמישט. וואָס שפּילט דער אָרקעסטער? וואָס עפעס אויף דער באן־סטאציע? איך האָב מיר פאָרגעשטעלט, אז איך פאָר גלייך ארויס אין די טויטקאמערן. ביז דעם מאָמענט האָב איך מער ווי טויט ארום זיך נישט געזען. און ווידער הייבן מיך אָן צו באהערשן פיינפולע געדאנקען, אויסגעמישט מיט אומפארשטענדלעכע האָפענונגס־געפילן, אפשר געפינען מיר זיך נישט

אין פארניכטונגס־לאגער, נאר אין דעם ארבעטס־לאגער טרעב־לינקע נומער 1? איך אטעם איין פרישע לופט, וואם מישט זיך אין מיר אוים מיט די פאר־עיפושטע ריחות פון טויט־צוג. 4 אוקראינער אין טונקל גרינע אנצוגן הייבן אן קלאפן נעבן מיין וואגאן מיט א גומע איבערן קאפ, דאס קלייבן זיי אוים, וועד עס איז נאך פעאיק אראפצוטראגן די טויטע פון די וואגאנען אין די שוין צוגעגרייטע אפענע גריבער. איך בין צווישן די אוים־געקליבענע, פיל אזעלכע קלייבט מען אוים, וויל עס זענען פאראן א סך טויטע אין די וואגאנען.

די ס. ס. און אוקראינער שלאגן מכות־רצח מיט גומעס און שטעקנס. עס ווערן צעבלוטיקט פנימער און קעפ פון די האלב משוגענע יידן. פון די גומעס און שטעקנס שפריצט יידיש בלוט. וויל־דע געשרייען פארהילכן: אויסשטעלן זיך אין רייען.

עטלעכע טויזנט מענטשן שלעפן זיך מיט פעק, זעק, וואליזעס, ראנצן אויף די בלייצעס, צווישן זיי א טייל פרויען מיט קינדער אויף די הענט; אלטע לייט, וועלכע האלטן זיך קוים אויף די פים און ווערן אונטערגעהאלטן פון זייערע נאענטע קרובים. א מוטער שרייט מיט ווייגעס־דיקע קולות און טרייסלט איר קינד, וואס איז שוין טויט, טרייסלט עס ווי זי וואלט עס געוואלט אויפוועקן פון אייביקן שלאף. קראנקע מיט בלאסע פנימער באמיען זיך צו מאכן געזונט און רירעוודיק אונטער די שטרענגע באפעלן פון די מערדער.

עלטערן היטן אף זייערע קינדער, אז זיי זאלן זיך נישט פארלירן. פון אנדערע ערטער הערט מען שרייען און ווייגען קינדער, וואס זוכן זייערע פארלוירענע עלטערן. מען הערט רופן נעמען פון אזעלכע, וואס האבן זיך פארלוירן פון זייערע נאענטסטע, עס שרייען פון פארצווייפלונג די, וועלכע האבן אין די וואגאנען גלאזן טויט זייערע נאענטסטע קרובים. אין א דער־בייאיקן וואגאן שטייט א יונג פארצווייפלט מיידל, וואס וויל נישט ארוים־גיין פון וואגאן. דאס איז טויט געבליבן איר מוטער, מיט וועלכער זי וויל זיך נישט שיידן, מערדערישע הענט טוען זיך שנעל מיט איר דער־לייזיקן און שלעפן זי ארונטער. א געדראנג פון טויזנטער יידן, אלט און יונג, קראנקע און געזונטע. צונויפגעדרייקט אין רייען, באוועגן זיך לאנג־זאם אלע אין ריכטונג צו דער „וואקזאל"־געבוידע, אונטער די אדרענונגס־

באפעלן פון אוקראַינער און דייטשן. א טייל מערדער קוקן אויף די יידן מיט עפעס אַ פּאַרדעכטיקן, צוריקגעהאַלטענעם חוזקדיקן בליק און באפעלן מיט א צינישן געלעכטער שנעלער זיך פּאַרטיק מאכן צום רעניסטרירן זיך... אויף דער צווייטער זייט וואקזאל...

וועו לעננאוים דער באן־ליניע איז שוין געווען אָפּגעריניקט פון די אלע, וואָס האָבן געדארפט אריבערגיין דעם „וואקזאל", זענען נאָר געבליבן די, וואָס זענען אויסגעקליבן געווארן צו באגראָבן די טויטע פון די וואַגאנען. מען סאָרטירט אונדז אין גרופּן צו 10 מאן. אומגעפער ביי א 20 אזעלכע גרופּן זענען מיר געווען. מען טרייבט אונדז ווידער אריין אין די וואגאנען, און דער צוג רירט אויף אייניקע מינוטן, ביז ער בלייבט ווידער שטיין. נישט וויט פון דעם אָרט, צווישן זאמדיקן באָדן, ארומגערינגלט מיט סאָכנע וועלדלעך, געפינען זיך אויסגעגראָבענע גריבער. די מערדער באפעלן אראָפּצוטראָגן די טויטע און אריינשליידערן אין די גריבער, די ארבעט מוז צוגיין שנעל לויט די באפעלן פון די מערדער. פון מיין גרופּע שטייען אייניקע אין די וואגאנען און שלעפּן ארונטער די טויטע, און די וואָס שטייען אויף דער ערד, טראָגן זיי אריבער צו די גריבער.

שטייען די מערדער און קוקן זיך צו ווי צו א געווענלעכער ארבעט, ווי מיר שלעפּן די טויטע און ווי מיר ברעכן זיך אין דרייען. מיר טראָגן און שלעפּן געיאָגטע, נישט דעם אָטעם צו כאפּן, מיר זענען ווי לעבעדיקע מומיעס, וואָס באוועגן זיך ווי היפּנאָטיזירטע, נאָכן ווילן פון די מערדער, געטריבן פון ווילדע געשרייען און אומרחמנותדיקע קלעפּ. ס. לייט מיט אויסגעשטעלטע ביקסן שטייען אין די זייטן און אָבסערווירן, צי יעדער באוועגט זיך לויט זייערע ווילדע באפעלן.

פיל פון די באגרעבער האָבן דערקענט אין די טויטע זייערע נאָענטע קרובים. וועו וועלכער פון די באגרעבער האָט נאָך געקענט דערביי ארויסוויזן געפילן פון צוזאמענברוך, האָבן דאָס די מערדער גלייך דערשטיקט מיט דער הילף פון שטעקנס און גומעס. געווען פיל פאלן פון דערשיסן ביים שלעפּן די טויטע, בפרט די, וועלכע האָבן זיך פיזיש אייננעבראָכן. מיינע פּאַרשטיינערטע גלידער ווערן אין מיר דערציטערט, וועו איך מוז מיין אלטן פריינט בוב שלעפּן צום אָפּענעם גרוב. זיין ווילן איז דאָך געווען שטארבן נישט אָנקוקנדיק טרעבלינקע... איך בין אים מקנא, וואָס ער קען

שוין נישט זען און פילן דעם דאזיקן שוידער. שנעל ווערט דער צוג אויס־געלייזיקט און פאָרט אָפּ מיט די לייזיקע וואגאנען אין דער זעלבער ריכ־טונג פון וואנען ער איז געקומען. איינצלנע פון די מערדער פאָרן מיט, און מיר בלייבן נאָך פארזאמלט. עס זעט אויס, אז מיר זענען נאָך נישט פארטיק מיט דער ארבעט.

די מערדער באפעלן: מיר זאָלן זיך אויסזעצן. ווער עס וועט זיך רירן פון אָרט, וועט אריינגעשליידערט ווערן אין דעם אָפענעם קבר. מיר בלייבן זיצן, יעדע גרופּע באזונדער. אלע זענען פארשטומט. קיינער רעדט נישט. מען קוקט אפילו נישט אינער אויפן צווייטן. קיינער קען נישט רעדן. די טויט־אטמאָספער האָט אונדז באהערשט. אלץ איז אָפּגענומען, אָפּגענטויט, יעדע אייגנשאפט פון פילן און טראכטן, מיר זענען איצט שאָטנס פון מענטשן, וואָס זייער לעבן איז שוין אוועקגענומען.

זיצן מיר אזוי אומבאוועגלעך, ארומגערינגלט מיט וואלד און אָפענע מאסן־קברים. עס האָט אונדז שוין אויפגעהערט צו קימערן דאָס שוידער־לעבע, עס שרעקט שוין נישט מער דער טויט. עס איז פארלוירן געגאנגען דער ווילן צום לעבן, ווייל מען האָט אויפגעהערט צו טראכטן. מען פילט נישט די ווארעמקייט פון דער זון און נישט קיין ציטער פון דעם גרויל. מען האָט אויפגעהערט צו זיין מענטשן.

אזוי גייט פארבי א שעה־צוויי, וואָס ציט זיך ווי אן אייביקייט, די זון איז שוין געגוג הויך אויפגענאנגען אויפן הימל, ווארעמט און בא־לייכט די מערדער און זייער ארבעט.

עס דערהערט זיך דאָס קלאפן פון באן־רעדער, עס דערנענטערט זיך צו אונדז די אנדערע העלפט פון צוג, וואָס איז געבליבן ערגעץ צוויישן א וואלד.

די מערדער באפעלן: אויפשטעלן זיך! און ווידער די זעלבע ווילדע יאָגענייש אראָפּצושלעפּן די מתים פון די וואגאָנען. דאָסמאָל איז דאָ ווייניקער טויטע, אָבער דער גרעסטער טייל זענען פרויען און קינדער.

אין איין וואגאָן שטויסן מיר זיך אן אויף א טויטער פרוי, וועלכע ליגט צוואמענגעדריקט מיט א קינד, וואָס איז געבליבן אין אירע פאר־שטייפטע הענט. זיכער האָט די מוטער איר טויט קינד נישט ארויסגעלאָזט פון די הענט, עס צוגעדריקט צו זיך מיט מוטערלעכער ליבע און פאר־

צוויפֿלונג, פֿילנדיק, אז אויך זי שטארבט צוזאמען מיט איר קינד. דאָס מויל פון דער מוטער איז אזוי געבליבן פארקרימט ביי דער לעצטער קלָה, וואָס זי האָט געגעבן דער וועלט פון די מערדער.

אין די וואגאָנען געפינט מען ליגן אויסגעטונקען אין כלאָריק־קאלך שפּילצייג פון קינדער, וויסע ברויטן, איינגעפאקט געוויכערט פלייש, צי־גארן־שאכטלען, בריפֿן, דער איינציקער אָנדענק פון די, וואָס האָבן מיט־געמאכט דעם לעצטן וועג אין די טויט־צוגן.

וען די מערדער האָבן פעסטגעשטעלט, אז מיר זענען שוין פארטיק מיט דער ארבעט, ווערן די גרופּן פונאנדערגעטיילט. דער גרעסטער טייל בלייבט אָבער אויף די זעלבע ערטער און איך האָב זיי שוין מער נישט געזען. איך געפין זיך צווישן די גרופּן, וואָס ווערן געטריבן לענגאויס דער באן־ליניע, וואָס זענען ביי די זייטן באוואקסן מיט ביימער, אין דער ריכטונג צום פארניכטונגס־לאגער.

מיט לאנגזאמע טריט, קוים וואָס מען שלעפּט די פים, דערנענטערן מיר זיך צום אָרט פון די צום טויט־פארמשפּטע, צו דער „וואקזאל"־נעביידע. איצט הערט מען שוין נישט דאָס שפּילן פון אָרקעסטער. נישטאָ וועמען איצט צו נארן. די פּאָר צענדליק קרבנות, וואָס ווערן איצט געטריבן, פאר זיי דארף מען שוין נישט קיין אָרקעסטער, מיר זענען שוין פארטויבט און מאכטלאָז.

צווישן מיין גרופּע געפינען זיך טשעכישע יידן, וואָס וויסן נאָך אלץ נישט, וואָס פארא גורל עם דערווארט זיי. איינער מיטן צווייטן טאָר זיך נישט צוזאמענרעדן, ווער עס היט נישט אָפּ די פּאראָדענונג, ווערט זיין קאָפּ געשפּאָלטן מיט דער הילצערנער קאלבע פון ביקס.

מיר גייען אריבער די וואקזאל־געביידע, עס מאכט אן איינדרוק פון א ריכטיקן וואקזאל. א פענסטערל פון א קאסע, שילדלעך מיט אויפשריפטן פון פארשידענע שטעט, פארמאכטע טירן מיט פארשידענע אויפשריפטן. א באאמטער פון דער דאָזיקער געביידע, אין א גראנאט אָנצוג, קוקט זיך צו ווי מיר ווערן געטריבן פון די מערדער דורך דער דאָזיקער געביידע, וואָס פּוסטעוועט איצט. מיר גייען אדורך אן אויסגעטרעטענעם פּלאץ און עס איז לייכט צו דערקענען, ווי הונדערטער טויזנטער פים זענען דאָ פארביי. עפּעס שרעקלעך באאומרואיקנדיק האָט אויסגעזען דער פּלאץ, וואָס איז

געווען הויך ארומגעצוימט מיט שטעביק דראָט. מען זעט נאָך דאָ ארום־וואלנערנדיקע זאכן, ווי אלטע מלבושים, צערישענע וואליזעס, כלים. די טשעכישע יידן קוקן זיך באאומרואיקט ארום, א מוראדיק געפיל כאפט אלעמען ארום, מיר בלייבן א ווייל שטיין און באלד פירט מען אונדז ווייטער, צווישן א גאנץ הויבער וואנט פון דראָטן, באדעקטע מיט צווייגן און קאָצן. מיר גייען פארבי א לאנגן און בריטן גרוב, אָנגעוואָרפן מיט שטעבעריק דראָט, און באלד דערזעט מען הילצערנע טורעמס, פון וועלכע עס קוקן אראָפּ מערדער ביי אָנגעשטעלטע גרויסע מאשין־ביקסן פון אלע זייטן. עס נעמט ארום א שרעקלעך געפיל. נישטאָ שוין קיין וועג אויף צוריק.

מיר ווערן ווייטער געטריבן אויף א פרישן גרויסן פלאץ, וואָס איז געוואלדיק ארומגעצוימט, אייניקע מאל גאנץ הויך מיט א נעץ פון געדיכטן דראָט. אויפן מיטן פלאץ שטייט א גרויסע געבוידע, ביי די זייטן שטייען באראקן, מען זעט לאסט־אויטאָס, פון דערווייטנס זעט מען א סך ציווילע מענטשן און מיליטעריש־באוואָפנטע מערדער, אין שווארצע און גרינע אנצוגן. עס דרייען זיך ארום מערדער מיט האנט־גראנאטן, אויטאָמאטן, רעוואָלווערן אין די הענט. מען זעט נאָך רעשטלעך פון דעם פריער גרויזאמען צוג פון דער פיל טויזנט־קעפיקער מאסע. זיי זענען נאקעט און ווערן געטריבן „זיך באָדן", אין דער ריכטונג צו דעם גרויסן באראק, וואָס שטייט אין מיטן פון ריזן־פלאץ. עס הערן זיך מוראדיק ווילדע געשרייען פון די מערדער, געשרייען פון פארצווייפלטע יידן, וועלכע האָבן דערזען דעם טויט, די געשרייען ווערן אויסגעמישט מיט בילן פון צעווילדעוועטע הינט, דאָס אלץ זאָגט אָן דעם סוף פון לעבן.

די פריש־געקומענע טשעכישע יידן קוקן אומרואיק אויף אלע זייטן, זיי קענען נישט פארשטיין, וווּ זיי געפינען זיך, אין זייערע צעשראָקענע אויגן און בלייבע פּנימער דערקענט מען, ווי עס פּיניקן זיי ווילדע גע־דאנקען. וווּ זענען זייערע קרובים, וואָס זענען דאָ פריער אויסגעשטיגן? וווּ איז די ארבעט אין דעם לאגער, וואָס זיי האָבן זיך פאָרגעשטעלט? וווּ־הין גייען די נאקעטע מענטשן? וואָס באדייטן די ווילדע געשרייען? א מוראדיקע שרעק און הילפלאָזיקייט באהערשט אלע. פאר מיר איז אלץ

קלאָר. איך וואַרט אָפּ דעם טויט, וואָס איז אומפאַרמיידלעך אין דעם דאָזיקן גיהנום.

מיר שטייען אזוי א קורצע צייט מיט אראָפּגעלאָזטע אויגן. מען האָט מורא צו קוקן אין די אויגן פון די טריאומפירנדיקע מערדער, מען קוקט אויף דער ערד, וואָס וועט אונדז באלד אין איר אייביקייט פארשלינגען. אזוי שטייען מיר ארומגערינגלט מיט מערדער, וואָס וואַרטן־אָפּ דעם באַפעל, וואָס צו מאכן מיט אונדז.

עס באווייזט זיך אן ס. ס.־אָפיציר מיט א טויטן קאָפּ אויף דער ברוסט, מיט א פיסטאָלעט אין דער האנט, באגלייט פון אוקראַינער, וועלכע האָבן אונדז געטריבן, און מען הייבט אָן ווידער פונאַנדערטיילן די גרופּן. איך מיט נאָך אייניקע יידן ווערן צוגעפירט צווישן גרויסע בארַאקן, וועלכע זענען אָנגעפילט מיט מלבושים און שוכוואַרג. אין א ווינקל פון אזא בארַאק זיצן אייניקע יידן און ציען רינגעלעך אויף שטריקלעך. מיר בלייבן זיצן אזוי ווי זיי, די פּים אונטער זיך, ביי פולע קעסטלעך מיט רינגעלעך אין ציען עס אויף שטריקלעך, ביז זיי ווערן פול צום פארבינדן.

שטייען פאר אונדז אזוי קעסטלעך אָנגעפולט מיט פארטסיגארן, קינדער־רינגעלעך, קידושין־רינגען. אין יעדן רינגל, וואָס איך נעם אין דער האנט, דערקען איך דעם רינג, וואָס איך האָב מיין פרוי אָנגעטון. אין יעדן רינגל זע איך די האנט פון מיין פרוי, וואָס האָט דאָס רינגל געטראָגן. איך זע זי אינגאנצן. פון יעדן רינגל שטייט פאר מיר מיין מוטער, מיין שוועסטער, וועלכע האָבן אויך אזעלכע רינגען געטראָגן. זיי געפינען זיך שוין אין טרעבלינקע 3 וואָכן, און באלד גיי איך צו זיי. א ים פון פינגערלעך, וועלכע זענען נאָך מיט קורצע טעג און שעהן געווען אויף לעבעדיקע הענט, וואָס האָבן אין די פינגערלעך געזען א „סימבאל" פון ליבע און איבערגעבנקייט. אזוי זיצן מיר ווי פארנלייווערטע און מאכן די פארשאָלטענע ארבעט. אזוי באווגן מיר זיך ווי היפנאָטיזירטע, לויטן ווילן פון די וואַכעדיקע נעבן אונדז מערדער.

אין מויל איז אזוי טרוקן מיט שטויב. עס וואָלט זיך אזוי געווואָלט א שלוק טון א ביסל וואסער צו דערהאלטן נאָך די קרעפטן, וואָס גייען לאַנגזאם אוים.

א יינגל פון אנטקעגנאיבער אונדז, וואָס טוט אויך די זעלבע ארבעט,

בעט ביי א מערדער אביסל וואסער. דער אוקראינער ווייזט אים אויף אן עמער וואסער, וואס שטייט נישט ווייט פון אונדז ביי א לייטער. דאס גע־פיניקטע יידישע יינגל, וואס זעט אוים אזוי שרעקלעך פארמאטערט מיט פארטריקנטע ליפן, הייבט זיך אויף און גייט צום עמער, דער אוקראינער גייט אים נאך. דאס יינגל בייגט זיך איין איבער דעם עמער, מיט אן אפן מויל, ווי ער וואלט געווואלט דעם גאנצן עמער וואסער איינשלינגען. בעת דאס יינגל בייגט זיך אזוי, גיט אים דער אוקראינער א קאפ אין פנים מיטן זעלנערישן שטיוול און טרעפט אים גלייך אין די אויגן אריין. דאס אומ־גלייקלעבע יינגל כאפט זיך פארן אויסגעהאקטן אויג. א שטראם בלוט גיסט זיך אין זיין אפן מויל — אנשטאט דעם וואסער צום טרינקען. דער או־קראינער לאכט סאדיסטיש און פרעגט זיך אויף פויליש: „וועסט נאך וועלן טרינקען? — מארש צו דער ארבעט!" דאס יינגל קארטשעט זיך איין פון ווייטיק און ווערט אוועקגעשלעפט פון מערדער.

און מיר ציען נאך אלץ ארויף אויף די שטריקלעך די רינגלעך. אונדזערע הענט ציטערן צוזעענדיק די דאזיקע סצענע. איך פיל שוין נישט, אז אין מויל איז מיר אזוי שלעכט, אזוי טרוקן די צונג, באקלעפט מיט זאמד. איך דארף שוין נישט קיין טראפן וואסער אין מויל.

אויפן טויט־פלאץ איז איצט שטיל. די געשרייען פון די, וואס מען האט געפירט זיך „באדן", האבן אויפגעהערט. די קולות זענען פארשלונגען געוואָרן אין די טויט־קאמערן. בלויז צו אונדזער פיין נעמט נישט קיין סוף. מען זעט פיל מערדער זיך ארומדרייען אין א שיכורן צושטאנד. פון דערווייטנס רוישן אומאויפהערלעך מאטארן, פון לאגער־פלאץ פארן ארוים און אריין לאסט־אויטאס. דער גיהנום האט געביטן זיין אויסזען. א פריש אנגעקומענער וואלט דורכאוים נישט פארשטאנען, אז ער געפינט זיך איצט אין אזא שרעקלעכן פארניכטונגס־לאגער.

ווי לאנג וועלן אונדז די מערדער נאך אזוי מאטערן? פארוואס קען איך נישט שטארבן אזוי ווי מיין אלטער פריינט אין וואגאן? פארוואס וויל די מערדער אונדז נישט דערשיסן? זיי קוועטשן פון אונדז נאך ארוים דאס ביסלעכ כוח, וואס נוצט זיי נאך צום אויפציען די רינגלעך. עם ברעכן די גלידער. איך פיל נישט מיינע אפגעשטארבענע פיס, וואס לינן איינגע־

בראָכן אונטער מיר. ווי לאַנג זיצן מיר שוין דאָ? טעג? יאָרן? אַן אייביקייט פון אומענדלעכער פיין.

די זון איז ארונטער אונטער די בארַאקן־וועגט. אין שאָטן לייבט דער גאָלדענער בארג פון די אויפגעצויגענע רינגלעך, וואָס ווערן געפאקט אין זעקלעך.

פלוצלינג דערהערט זיך פייפן. שכורע מערדער מיט ווילדע קולות רופן:

— אויפשטעלן זיך!

א דערציטערטער ריים איך מיך אויף פון דעם אָרט און פאל צוריק אנידער, די פיס זענען מיר איינגעבראָכן. איך קען שוין מער נישט שטיין. עס פרוווען מיך אונטערהאלטן די, וואָס האָבן מיט מיר געארבעט. אין דעם מאָמענט לויפט צו אַן אוקראַינער און הייבט אָן מיט א גומע אונדז צו שלאָגן איבער די קעפ. עס רינט בלוט פון די פנימער און קעפ. אים צו הילף קומען נאָך אנדערע מערדער און שלאָגן אונדז איבערן גאנצן לייב. זייערע גומעס ווערן אויסגעטונקען אין אונדזער בלוט. איצט קען איך שוין שטיין אויף די פיס. האלב משוגענע ווייסן מיר נישט, וואָס מיר זאָלן טון, וואָס די מערדער פארלאַנגען פון אונדז, אָנקוקנדיק די ווילדקייט פון די מערדער אין שכורן צושטאנד, דאָס חיהשע ברומען מיט קריצנדיקע ציין און ווילדע אויגן, וואָס זענען אזוי בלוטדורשטיק. די צעטראָגנקייט און די שרעק, וואָס איז אויסגעגאָסן ביי יעדן געפיניקטן ייד אויפן צעבלוטיקטן פנים, זאָגט אָן, אז אונדזער גורל איז געצייכנט. ווער ווייסט, וואָס פארא טויט די ווילדע מערדער האָבן פאר אונדז אויסגעקלערט צו שטילן זייער איצטיקע ווילדקייט.

עס קומען נאָך ס. ס־מענער און הייסן טרייבן אלעמען צום ארויסגאנג דורך א טויער פון דאָרט, נעבן דער באן־ליניע, וווּ עס שטייט א לויפיקער קורצער צוג און ווּ לאסט־אויטאָס פירן צו מלבושים געפאקט אין ראָלן.

וואָס זאָל דאָס באדייטן? נישט טויטן פירט מען אונדז? די מערדער שפילן זיך נאָך מיט אונדזער גורל? מען וועט ווידער ארבעטן, וועלן די כוחות גייען שוין אוים.

פון דערווייטנס הינטער אונדז טרייבט מען נאָך אנדערע יידן אויפן

זעלבן אָרט. פון דער הינטערשטער פּאַרטיע דערטראָגן זיך משונהדיקע לידער, וואָס גרילצן אין מיינע אויערן. דאָס געזאנג, ווי געשרייען פון משוגעים, ווערט אויסגעמישט מיט א חוזקדיק לאכן פון די צעיושעטע מערדער, וואָס קייכן און וויילן זיך פון זייערע קרבנות. אונדזער גרופּע פּארנעמט אַן אָרט נישט וויט פון צוג. מיר בלייבן שטיין וואַרטנדיק, ביז עס וועלן אָנקומען די טרייבנדיקע פון הינטער אונדז. עס דערנענטערט זיך דאָס געזאנג פון די גרופּעס יידן, וואָס ווערן געטריבן אין מילימערישן מארש. זיי מארשירן פּארבי אונדז, ארומגערינגלט מיט פיל באוואָפנטע מערדער.

עס גייען לעבעדיקע מתים און שלעפּן צום טאקט זייערע פים, וואָס זענען ווי שטאָלצן, וואַרפן מיט די הענט, וואָס הענגען ביי זיי נאָך ווי די ביטשן. שרייען פון די מיילער א משונהדיק לידּ, וואָס ווערט דיריגירט פון די וואנדאלן. א שדים־מארש מיט א דיבוק־געשריי פון די הונדערטער טויזנטער יידן, וואָס די טרעבלינקער קאלך־אויוונס האָבן דאן שוין געהאט איינגעשלונגען.

די לעצטע גרופּע, וואָס ווערט געטריבן, באשטייט פון א 12־15 יידן. עס שלעפּט זיך נאָך א יונגערמאן, וועלכער ווערט שטארק געשלאָגן. דער דאָזיקער ייד קאָרטשעט זיך אונטער די גומי־שטעקנס, וואָס פאלן אויף אים און שרייט און רופט עפּעס מיט אן איבערנאַטירלעכן כוח. די דאָזיקע גרופּע ווערט גלייך איזאָלירט פון אלע. מיט שרעק קוקן מיר צו זיי און קענען נישט פארשטיין, וואָס עס קומט פאָר. צו די געשרייען פון דעם איינעם פּאראיניקן זיך נאָך מער פון דער גרופּע. מען דערהערט אויסרופן יידן... יידן... א טויט... שנעל קומען נאָך אנדערע מערדער, וועלכע רינגלען ארום די דאָזיקע גרופּע און שלעפּן זיי אווּעק טיפער אין פעלד. פונדערווייטנס, אין דער לופט, צעטראָגן זיך די זעלבע געשריען פון די געשלאָגענע. די מערדער האנדלען געוואלדיק שנעל און פארשלעפּן די קרבנות. די צעיושעטע מערדער הייבן אָן אויך אונדז שלאָגן און טרייבן אין דער זעלבער ריכטונג. מען באפעלט אונדז שנעל זיך אויסטון. אלע ריימן פון זיך אראָפּ די קליידער, מיר בלייבן נאקעט. דאָס אלץ קומט פאָר מיט א בליץ־שנעלקייט, לויט די באפעלן פון די מערדער.

מיט ווילדע געשריען באפעלן די מערדער זיך אויסשטעלן אויף

די קני מיט די הענט הויך אויסגעצויגן. די פריער פארשלעפטע גרופּע ווערט געשלאָגן מכות־רצח. דער יונגערמאן, וואָס האָט פריער געשריען, ליגט שוין אָן א זייט אויפן זאמדיקן באָדן א טויטער. די גאנצע גרופּע ווערט מוראדיק געקאטעוועט. עס קומט א מערדער מיט א הונט, וועלכער רייסט און בייסט שטיקער פון די, וואָס ווערן אזוי שרעקלעך געשלאָגן און געשטאָכן מיט באגנעטן. איך פארמאך די אויגן. זאָל איך בעסער נישט זען, וואָס עס טוט זיך. פארוואָס אזוי פיל מאטערניש פארן טויט? דער טויט אליין איז דאָך נישט אזוי שרעקלעך ווי דער גרויל און פיין פאר אים. פארוואָס קלאפט נאָך מיין הארץ? פארוואָס לעב איך נאָך?

אָבער אין דעם שרעקלעכן גיהנום טרעבלינקע קומט נישט אָן דער טויט אזוי לייכט. די מערדער האָבן ליב די סאדיסטיש־בלוטיקע שפיל מיט זייערע קרבנות און מיר מוזן פארגלייווערטע אזוי קניען.

ווען פון דער גאנצער גרופּע יידן איז שוין געווען א שטיק בלוטיקע מאסע, הייבט אָן אויטאָמאט שיסן איבער אונדזערע קעפ. איצט מעג איך שוין מיינע אויגן אויפמאכן. די מענטשן־פרעסער קריגן מיטלייד אויף אונדז און שוין ווען א קויל אן ענדע מאכן צו אונדזערע לידן.

גאָט מיינער! קיינער פאלט דאָך נישט טויט פון אונדז! אויטאָמאטן שיסן און מיר אלע קניען ווייטער מיט די אויסגעצויגענע הענט! וואָס קומט דא פאָר? דאָס שפילן זיך די מענטשן־פרעסער אזוי מיט אונדז. אזוי לייכט קומט נישט אָן דער טויט אין טרעבלינקע פון די, וואָס זענען נישט באלד געטויט געוואָרן אין די גאז־קאמערן.

טויט־פארגלייווערט, דערפיל איך שטארקע קלעפ אויף מיין נאקעטן קערפער. ווי לאנג עס האָט געדויערט, ווי די גומי־שטעקנס האָבן איבער־גערישן מיין פארגלייווערונג, געדענק איך נישט. איך האָב דערזען ארום זיך שטייענדיק שוין אויף די פים נאקעטע יידן. די מערדערלעבע קלעפ האָבן מיך צוריק אויף די פים געשטעלט. מיט ווילדע באפעלן ווערן מיר געיאָגט צוריק צום צוג.

איך לויף נאקעט נישט ווייסנדיק, וואָס מיט מיר טוט זיך, ווי גע־טראָגן פון א שטורעם־ווינט. ביים צוג שטייען יידן און פילן אָן די וואַ־גאָנען מיט די גרויסע פעק מלבושים. מיר ווערן צוגעטריבן צו א וואגאָן. איך מיט נאָך אנדערע זעקס יידן קריכן ארויף אויף א וואגאָן און פאר־

פאקן די מלבושים, וואָס מען דערלאַנגט אונדז פון אונטן. דער וואַגאָן ווערט לאַנגזאַם פארפולט. די מערדער ווילדעווען און יאָגן־צו די ארבעט.

איך דערפיל א שטארקע שרעק פאר אזא טויט, וואָס איך האָב מיט מינוטן צוריק געזען. עפעס הייבט מיר אָן שווינדלען פאר די אויגן. איך וויל אנטלויפן! עס פאלט מיר איין א געדאנק: אפשר זיך באהאלטן אָט דאָ, אין דעם לאָך צווישן די קליידער, ווער וועט דען זען? די מערדער זענען שיכור און זענען מיך נישט. די יידן, וואָס זענען מיט מיר, ווילן איך לאָזן צוערשט אראָפגיין, איך ווילן בלייבן דער לעצטער און זיך באהאלטן אין דעם לאָך, וואָס איך גרייט פאר מיר צו, איינפאקנדיק די ראלן. מען מוז אנטלויפן פון דעם שרעקלעכן גיהנום!

דער געדאנק צעטרייסלט מיינע אָפגעטויטע נערוון. יעדע סעקונדע, וואָס פארציט זיך, — זענען שהן. דאָס פענסטערל פון וואגאָן פארשטעלן איך, אז עס זאָל נאָך מער טונקל ווערן, דער געדאנק און ווילן צו אנטלויפן איז ביי מיר א ספּאָנטאנער אויסברוך, וואָס האָט מיך איינגענצן צעטרייסלט. נישט פון קעלט טרייסלט זיך איצט מיין נאקעטער קערפער אין דעם פארנאכט אין וואגאָן, דאָס ארבעט מיין אונטערבאוווסטזיין, דאָס האָבן זיך צעשאָקלט די פריער אָפגעטויטע נערוון. עס טרייסלען זיך מיינע הענט און פיס, עס ווארפט זיך אין משוגעת־קאָנווולסיעס מיין גאנצער קערפער.

עס דערהערן זיך פייפן און באפעלן אראָפצוגיין פון די וואגאָנען, זיך אויסשטעלן אין גרופּן. ווילדע געשריייען פון די מערדער און ווידער שלעגערייי. איך זע ווי די האלב־טויטע יידן, וואָס האָבן מיט מיר געארבעט אין וואגאָן, הייבן אָן אראָפקריכן. קיינער פון די אראָפקריכנדיקע קוקט זיך נישט אום, וואָס הינטער אים טוט זיך. זיי לאָזן זיך אראָפ ווי אין אן אומענדלעכן טיפן אָפגרונט, וואָס דארף זיי גלייך פארשלינגען.

און איך לייג שוין פארשטעקט אָן אינגעקאָרטשעטער אין מיין מלבושים־לאָך. איך פארמאך די אויגן, כאָטש ארום מיר איז א פינסטערניש. מיין הארץ קלאפט אזוי שנעל ווי די מערדערישע אויטאָמאטן.

עס דערהערן זיך טריט. איך האלט־אויף מיין אָטעם. עמיצער פארהאקט די טיר פון וואגאָן.

א קאלטער שוויים האָט באדעקט מיין נאקעטן קערפער, דערפילנדיק

אַז מען דערווייטערט זיך פון דעם אָרט. הייסט עס, אז די טיר איז שוין אינגאנצן צוגערוקט און איך בין שוין פארשטעלט פון די מערדערישע אויגן.

פֿלוצלינג דערפֿיל איך ווי דער צוג הייבט אָן רירן! איז עס ווירקלעך אזוי, אָדער דאכט זיך מיר דאָס בלויז? יאָ! דער צוג גייט! איך קריך האסטיק ארויס פון לאָך, באפריי מיך פון די פּעקלעך, וואָס האָבן מיך פארשטעלט, דעק אָפּ דאָס פארשטעלטע פענסטערל. עס רייסט זיך אריין א העלע לבנה־ליכט. איך דערפֿיל ווי דער צוג צעלויפט זיך מיט א שנעל־קייט. מיינע געדאנקען הייבן אָן זיך שנעל קאָנצענטרירן, ווו און ווי אזוי צו שפּרינגען. איך שטעק ארויס דעם קאָפּ דורך דעם פענסטערל און קוק מיך ארום — איצט זעט מען נישט די מערדער אויף די וואגאָנען־טרעפּלעך גרייט צום שיסן. עס כאפּט מיך ארום די נאכט־ליכטיקייט, עס שווינדלען מיר פאר די אויגן די טעלעפאָנישע סלופּעס און ביימער, וואָס פארשווינדן פארבי דעם דורכלויפנדיקן צוג. מיינע אלע חושים זענען קאָנצענטרירט אָט צו דעם פענסטערל, דורך וועלכן איך מוז ארויסשפּרינגען. אזוי לויפט דער צוג מיט מיין ארויסגעשטעקטן קאָפּ, וואָס גארט איצט זיך צו באַ־פרייען, ווי א ווילדע חיה פון א שטייג.

רוישן די לויפנדיקע רעדער אזוי שטארק אין מיינע אויערן? אָדער שרייען די מתים אזוי ארוים פון די קלייבער? יענע מתים פון דעם ריזיקן מאסן־קבר אין וואלָה. נישט קיין קלייבער לינן דאָ, עס לינן צונויפגעפּרעסט די טויטע, וואָס זענען נאָך נעכטן אין די קלייבער געווען. און פון אָט די קלייבער האָבן זיי זיך ערשט צעשרינען, עס שרייען ארוים די קינדער פון די קלייבלעך, עס שרייען די אלטע לייט פון זייערע וואַרעמע ווינטער־מאנטלען, עס שרייען מוטערס פון זייערע פרימאָרגן־דאקן.

עס האָבן זיך ערשט צעשריען די מאסן־קברים פון טרעבלינקע.

עס שרייט דער בארג מתים, וואָס איז ערשט פארקאטעווט געוואָרן. אָט דער בארג מתים, וואָס האָט מיך פארשטעלט פון די מערדערישע אויגן.

טרעטן אציגד מיינע נאקעטע פים אויף די בערג מתים און רייסן זיך צום פענסטערל וואָס יידן, געפירטע קיין טרעבלינקע, האָבן די אויר־זערנע גראטעס מיט די הענט אוועקגעריסן. דער צוג פּאָרט פארבי דער באן־סטאציע פון שטעטל קאסאָוו־לאצקי. איך ציטער פון אויפרעגונג, איין

בינטל נערוון בין איך איצט. אלץ אין מיר איז קאַנצענטרירט צו איין פארלאנג: ווארפן זיך פון לויפנדיקן צוג. אן איבערמענטשלעך סטיכישע קראפט הייבט־אויף מיינע פיס צום פענסטערל. איך שטעק ארויס איין פוס, דעם צווייטן, רוק ארויס דעם קאָפּ. מיין קערפער ווערט איינגעבראָכן אין צווייען, מיינע הענט קלאמערן זיך אָן די ראמען פון פענסטערל. אזוי טראָגט מיך א ווייע דער צוג, שנעידנדיק די לופט, איך פארקריץ די ציין פון ווילדקייט און שרעק און ווארף זיך ווי אין א טיפן אָפּגרונט פון לויפנדיקן צוג...

— —

ווען איך בין צום באווּסטזיין געקומען, האָב איך דערפילט א שטארקע קעלט, וואָס האָט מיך געשוידערט. איך הייב מיך אָן ארומקוקן — וווּ געפין איך זיך איצט? ווי לאנג ליג איך שוין דאָ? כ'ווייל זיך דערמאָנען ווי אזוי קום איך אהער?

איך דערפיל נאסע גראָז אונטער מיר. איך לייג מיך מיטן פנים צו דער נאסקייט. מיינע פארטריקנטע ליפן און די אויסגעטריקנטע צונג ווייקן זיך אין דער פייכטקייט און לעשן מיין פארברענט מויל, וואָס זויגט די נאסע גראָזן. איך שלינג די פייכטקייט, ווי איך וואָלט דעם טייערסטן ווין געטרונקען, איך דערפיל א דערמונטערונג, די קעלט און דאָס נאסע גראָז האָבן מיך אויפגעלעבט. איך הייב זיך אָן אָפּגעבן א דין־וחשבון וואָס מיט מיר טוט זיך. איך גלויב מיר אליין נישט, אז דאָס איז א ווירקלעכקייט.

אָבער איך בין דאָך נאקעט! איך זע הימל און ערד און איך — בין א נאקעטער.

די לבנה שווימט איבערן הימל און מיינע אויגן לויפן נאָך און שלעפן מיך מיט אין אומענדלעכע וועלטן.

א פארביילויפנדיקער צוג מאכט מיך נאָך מער וואכעדיק. איך קוק מיך נאָך מער ארום, וווּ איך געפין זיך און איך הייב אָן צו פארשטיין, אז איך האָב מיך פאלנדיק אראָפּגעקיילט אין א טיפן ראוו וואָס געפינט זיך ביי דער באן־ליניע, וועלכע ציט זיך אויף א הויכקייט לענגאוים דעם ראָוו.

וווּ וועל איך מיך איצט אהינטון? ווי געפינט מען א רעטונג נאקעטערהייט? איך בין דאָך צוויישן קליידער געווען, פארוואָס האָב איך נישט

ארויפגעשלעפט אויף זיך א מלבוש? איך הייב אָן צו פילן, אז מיין נאקעט־קייט האלט איין מיין ווידערשטאנד קעגן דעם ביטערן גורל מיינעם, עס באהערשט מיך א מאכטלאָזיקייט. איך ציטער אינגאנצן. עס קלאפט א צאָן אָן א צאָן. מיין קערפער באדעקט דער נאכטיקער טוי, וואָס איז צעשפרייט אין דער הארבסטיקער לבנה־נאכט. איך קריג א פארלאנג מיט עפעס זיך צו שיצן קעגן דער קעלט. איך הייב מיך אויף, אָבער כ'קען קוים שטיין. עפעס בין איך אזוי אין גאנצן צעטרייסלט, אָבער איך טראכט וועגן דעם נישט, איך ווייל אצינד זיך נאָר שיצן קעגן דער קעלט, וואָס מאטערט מיך. איך דערזע פון דערווייטנס א וואלד און עס הייבט מיך אָן ציען אהין. דאָרט איז זיכער נישט אזוי קאלט. איך לויף אין דער ריכטונג צום וואלד. אצינד יאָגן מיך שוין נישט די מענטשן־פרעסער צום טויט, אצינד וואר איך געיאָגט פון אָן אינערלעכן אינסטינקט, וואָס שטויסט מיך צום וועג פון רעטונג.

אין וואלד שטייען ארום מיר אומבאוועגלעכע ביימער, צו וועלכע איך טוליע זיך אונטערשפרינגענדיק פון קעלט, און מיט מיר טאנצט מיט דער שאטן מיינער. איך קען שוין גוט מיין וואלדישע היים, איך האָב שוין דאָ געטאָגט און געענדיקט, איצט האָב איך נישט קיין שרעק פארן בייר־נאכט אין וואלד. אָבער איך בין דאָך נאקעט, און עס וואָלט זיך אזוי גע־וואָלט, אז אלע ביימער זאָלן זיך צוזאמענרוקן און מיך טולין און מיך פארשטעלן פון דער קעלט, וואָס שניידט מיר דאָם לייב.

פלוצלינג דערהער איך ווי מען פייפט. עס ענטפערט א צווייטער, א דריטער, אין מיינע אויערן שניידט זיך אריין א געפיפערייַ.

האָט מיך ווער דערזען און לויערט אויף מיר? איך קריך שנעל ארויף ווי א מאלפע אויפן בוים, דערגרייך ביזן שפיץ און קלאמער זיך איין אָן די צווייגן. דאָ וועט מיך שוין קיינער נישט דערזען, און אפילו ווען יאָ וועט מען אנטלויפן, פאר א מאלפע אויף א בוים אין וואלד דערשרעקט זיך יעדער.

זיץ איך אזוי אויף די פעסטע צווייגן, וואָס האלטן מיך פעסט און מיט מיינע הענט דריק איך די צווייגן איבער מיר און שאָקל זיך מיט מיט דעם שפיץ פון בוים, וואָס וויגט מיך אהין און אהער.

די ביימער שאָקלען זיך, ווי זיי וואלטן געשעפטשעט א טרויער־תפילה איבער די יידישע מאסן־קברים אין טרעבלינקע. איך שאָקל זיך מיט מיט

די ביימער, וואָס האָבן זיך צעראוונט. איך זע איצט אַלע טרעבלינקער מתים, איבער וועלכע בלויז די ביימער זענען געבליבן קדיש זאָגן. וויגט מיך אזוי דער בוים און איך הער ווי די בלעטער שושקען זיך און גיבן זיך איבער סודותפול פון איין בוים צום צווייטן, אז איצט בויגט מען זיך אין טרויער פאר די קדושים פון טרעבלינקע.

* * *

עס ווערט ווידער שטיל אין וואַלד. און איך קלאַמער זיך מיט די הענט אָן די צווייגן, קעמפֿנדיק מיט דער טויט־מידקייט און מאכטלאָזיקייט, מיט דער ציטערנדיקער קעלט, וואָס וויל מיך פון בוים ארונטער־שלייַדערן.

לאַנגזאַם פארלירט די לבנה איר נאכטיקע ליכטיקייט אין דעם גרויען פרימאָרגן וואָס פאריאָגט די נאכט. די זון הייבט אָן אויפגיין און צעצינדט מיט אירע גאָלדשטראָלן דעם גרויען פרימאָרגן.

ווידער זון־ליכטיקייט. איך שרעק זיך פאר איר ליכט, אָבער איך גאר נאָך איר וואַרעמקייט. און איך קוק טאקע ווי זי טוט זיך דערהייבן, איך וויל זי שוין האָבן איבער מיין בוים, איבער מיין נאקעטן קערפֿער. די צווייגן זענען נאָך נאס און איך שאקל די טראָפֿנס אין מיין דורשטיק מויל. איך הער אויף צו ציטערן פון קעלט, אָבער דער הונגער הייבט מיך אָן צו מאטערן. איך וויל געפינען א וועג צום לעבן. אז איך האָב געפונען א וועג פון טרעבלינקער גיהנום, מוז איך אָנהייבן זוכן דעם וועג צום לעבן.

איך קוק מיך ארום, פון מיין בוים זע איך דערפֿער און קאָלאָניעס און די בריטע פעלדער אין א זייט פון וואַלד.

וואָס מאכט מען נאקעטערהייט? וועט זיך דאָ אין וואַלד נישט באַווייזן קיינער, וואָס זאָל גרייט זיין מיר צו העלפן? נישט פון קיין וואַלד־רויבער טראכט איך איצט, נאָר וועגן אזעלכע, וואָס וועלן מיך אָדער שטויסן צום לעבן אָדער טויטן, אָבער נישט מיט אזא טויט ווי אין טרעבלינקע.

עס דערהערן זיך טריט. שנעלע טריט ווי איינער וואָלט געלאָפן. ווער איז דאָס? עס לויפט א הונט. נאָך אים גייט א וואַלד־וועכטער אין א טונקל גרויען אנצוג, אָבער פאר אים האָב איך מורא, דאָס פלענן די

וועכטער אין וואלד אָנווייזן די דייטשן אויף באהאלטענע יידן. ביי אים קען איך קיין רעטונג נישט געפינען, ער וועט מיך צוריקשיקן קיין טרעבלינקע. ער פארשווינדט פייפנדיק צום הונט, ווי ער וואָלט מורא געהאט אליין צו בלייבן אין וואלד.

אזוי זיץ איך אויף דעם בוים, פילנדיק ווי דער טאָג פארשווינדט און אויך מיין ביסל כוחות לאָזן זיך מיר אוים, נישט וויסנדיק ווי אזוי צו געפינען א רעטונג אין מיין פארצווייפלטער לאגע. די זון הייבט אָן פארגיין און איך דערפיל א שרעק פאר דער אָנקומענדיקער נאכט. איך דערפיל ווי די נאכט־קעלט וועט מיך פון בוים אראָפשמעטערן. אזוי מאטערנדיק זיך איך מיינע פינסטערע געדאנקען, דערהער איך ווי עס טרייבט וער בהמות צום אויסגאנג פון וואלד, איך קוק זיך אויפמערקזאם צו און דערזע אין מיין ריכטונג קומען אָן אלטע פויערטע מיט א קליין פויעריש מיידל, וואָס טראָגט א קוישל אין האנט און די אלטע פויערטע טרייבט מיט א צוויג די בהמות, וואָס קומען אין ריכטונג פון מיין בוים. איך כאפ מיך שנעל אויף פון די צווייגן, וואָס האָבן זיך שוין אין מיין ליב אויסגעשניטן, און הייב אָן שנעל אראָפקריכן מיט דער זעלבער מאלפישער שנעלקייט, ווי איך בין אויף דעם בוים ארויף. וועז איך בין אראָפגעשפרונגען, האָב איך דערהערט אָן אויסגעשריי אָנרופנדיק גאָטס נאָמען...

די אלטע פויערטע, אָנגעטון אין א פויעריש העמד, וואָס איז ביז דער טאליע געווען באצויגן מיט א פויעריש ברייט און לאנג האלב־קליידל, אויף וועלכן זי האָט געטראָגן א פארטוך, האָט פון שרעק פארלוירן פון אירן האנט די עקן פון פארטוך, אויסשיטנדיק די וואלד־געוויקסן, וואָס זי האָט געהאט אָנגעקליבן. דאָס פויערישע מיידעלע האָט פעסטהאלטנדיק דאָס קוישל זיך צוגעטוליעט צו דער אלטער פויערטע, זוכנדיק שוץ ביי איר באבען א וויינענדיקע פון שרעק... נאָך א קורצער ווייל געלינגט מיר צו באהערשן זייער שרעק און פארלוירנקייט. איך דערציל זיי שנעל, פון וואנען איך קום. איך זאָג צו זיי: האָט גאָט אין הארצן און גיט מיר עפעס הילף. די אלטע פויערטע איז שטארק געירט געוואָרן און האָט מיר געגעבן ברויט און מילך. געגעבן מיר דעם פארטוך צו פארדעקן א האלבן נאקעטן קערפער און אָנגעווייזן מיר דעם וועג אין דער ריכטונג צו דער שטאָט. איך האָב זיך דאן געפונען 16 קילאָמעטער פון סאָקאָלאָוו־קאסאוו.

די פויערטע, וועלכע האָט מיר צוגעזאָגט צו ברענגען נאָך עפּעס קליידער אין וואלד, האָט זיך שוין מער נישט געוויזן. איך בין ווידער אליין געבליבן אין וואלד, אָפּגעריסן פון דער לעבעדיקער וועלט. דאָך האָט מיר די ערשטע הילף פון דער אלטער פויערטע צוגעגעבן דערמוטערונג. איך האָב באשלאָסן, ווען עס וועט צופאלן די נאכט, וועל איך זיך לאָזן אויפן וועג, אזוי ווי זי האָט מיר אָנגעוויזן. ווען די נאכט איז צוגעפאלן, האָב איך אָנגעהויבן וואנדערן איבער די וועלדער אין דער ריכטונג פון דער שטאָט, לאָזנדיק זיך פירן פון אן אומבאשטימטן גורל. איך האָב געוואנדערט אין וואלד און די לבנה האָט מיר באלויכטן דעם וועג. א שרעק האָט מיך באהערשט אין דעם דאָזיקן אויסטערלישן נאנג. איך בין געלאָפן ווי פון א פאטום געיאָגט.

אזוי וואנדערנדיק בין איך דערגאנגען צום ראנד פון וואלד, נישט ווייסנדיק וווּ איך געפין זיך. איך בין ארויס אויף פעלדער און דערזען שיטערע צעוואָרפענע פויערישע קאָלאָניעס. איך באשלים איבערגעבן מיין גורל אין די הענט פון אזא פויער, אפשר וועל איך ווידער אָנטרעפן אויף א גוטן מענטש.

שטיל, אויף אלע פיר, עס זאָל מיך קיינער נישט דערזען, קריך איך צו נאָענט צו א פויערישער ווירטשאפט און באהאלט זיך צווישן א סטויג אויסגעדראָשענע שטרוי און וואַרט ביז דער פויער וועט זיך באווייזן פארטאָג ארום זיין כאטע.

לייג איך אזוי איינגעגראָבן אין דעם שטרוי, וואָס האָט מיך צוגעדעקט און געווארעמט און קען נישט באקעמפן די טויט־מידקייט, איך הייב אָן דרימלען, ביז איך פאל אריין אין א טויט־מידן שלאָף. אין שלאָף ווער איך באהערשט פון שרעקלעכע קאָשמאָרן, עס חלומט זיך מיר דער טרעבלינקער גיהנום, ווי די מערדער יאָגן מיך נאָך איבער די פעלדער און וועלדער, און זיי כאפן מיך, ווען איך לייג פארשטעקט אין א לאָך. די מערדער שלעפן מיך צום מאסן־קבר אין וואלד צווישן די זאמדן, איך קאָרטשע זיך אין דרייען אין טויטלעכע קאָנווולסיעס, און עס דאכט זיך מיר, אז איך לייג שוין צווישן די טויטע.

* * *

אויפגעוועקט האָט מיך א פּויער, ארויסגעשלעפּנדיק מיך פּאר א נאקעט ארויסגעשטעקטן פּוס פּון דעם איינגעגראָבענעם שטרויענעם לאָך. איך בין ווי צעטומלט און קען נישט פּארשטיין, ווו איך געפּין זיך. איך קום אָבער שנעל צו זיך און דערציילט דעם פּויער, פּון וואנען איך קום און חייב אים אָן בעטן הילף. ער האָט אויף מיר באקומען רחמנות און פּירט מיך ארויף אויף א שטאָל־בוידעם, גיט מיר אָנצוטון א פּאָר הויזן און א פּויעריש העמד, באָזאָרגט מיך מיט עסן און מיט וואסער ארומצוואשן די בלוט־פּלעקן. האָבנדיק שוין צוגעדעקט מיין נאקעטן קערפּער און געשטילט דעם הונגער, האָב איך מיך אָנגעהויבן דערפּילן צוריק אין מיין מענטשלעכער ראָלע. איך האָב דערזען, אז דער שיקזאל פּון רעטונג באגלייט מיך. איך האָב ווידער געקריגן א שטארקן דראנג צו זוכן די וועגן צום לעבן מיט דער בלינדער האָפענונג, אז דער גליקלעכער שיקזאל וועט מיך אויך ווייטער נישט פּארלאָזן. ביי דעם פּויער בין איך געבליבן א גאנצן טאָג צווישן די שטרויענע סנאָפּעס אויפן שטאל־בוידעם.

בינאכט קומט צו מיר דער פּויער און זאָגט מיר, אז איך מוז פּארלאָזן די באהעלטעניש, ווייל די קאָלאָניסטן ריכטן זיך אויף אָן אָבלאָווע מצד די דייטשן. איך פּארלאָז דאָס אָרט דאנקענדיק דעם פּויער, וועלכער זאָגט צו מיר:

— אז דו ביסט פּון טרעבלינקע ארויס, וועט דיך שוין דער טייוול נישט נעמען.

זייענדיק שוין אָנגעטון אין פּויערישע קלײדער, האָב איך מיך געלאָזט אויפן וועג קיין סאָקאָלאָוו, וווהין איך האָב נאָך געהאט 10 קילאָמעטער. איך בין געגאנגען דורך וועגן שוין גוט אויסגעטרעטענע דורך טויזנטער יידן, וואָס האָבן דאָ געוואנדערט און געוואָלט געפינען אין פּאָרצוויפּלונג א רעטונג. איך האָב שוין געקענט יעדן וועג און שטעג.

VII

צוריק אין סאָקאָלאָוו

דערנענטערנדיק זיך צו דער שטאָט, האָבן מיך באהערשט שרעקלעכע געפילן. איך האָב דערפילט א געוואלדיקע פרעמדקייט צו דעם שטעטל, וואָס איז מיר נאָך מיט א קורצער צייט צוריק אזוי אייגן געווען. איך בלייב שטיין, ווי איינער וואָלט מיר דעם וועג פארשטעלט און קען ווייטער נישט גיין. איך זוץ מיך אוועק אונטער א בוים, וואָס איז געשטאנען נישט ווייט פון דעם וועג אין פעלד. איך טראכט ווג און צו ווערען גיין.

עס הייבט מיך אונטער א קעלט, וואָס שניידט מיינע באָרוויסע פים, איך לאָז מיך ווייטער גיין און דערנענטער זיך צו דער שטאָט, אָבער שוין דורך דער פוילישער זייט צום מארק, צו דער לאנגער גאס. איר ענדע, וואָס איז אביסל בארג־אראָפּ, שניידט דורך א צווייטע גאס, וועלכע פירט פון דער לינקער זייט אויף דער ליפּאווע. דאָס איז די גאס, וואָס פירט צום באנהויף, וועלכער געפינט זיך אן ערך א קילאָמעטער הינטערן שטעטל. די נידעריקע הייזלעך, וואָס זענען אויסגעשטעלט אין צוויי גלייכע רייען פון ביידע זייטן, ענדיקן זיך ביי ברייטע פעלדער. דאָרט רעכנט זיך דער אָנהייב און סוף פון דער זייט שטעטל.

צווישן די נידעריקע הייזלעך אויף דער ליפּאווע איז געשטאנען א הויכע נייע געבוידע. דאָרט איז געווען די אדמיניסטראטיווע רעזידענץ פון בירגערמייסטער גראמס. אנטקענן דעם מאָדערנעם נייעם הויז איז געשטאנען א פארעלטערט הילצערן הייזל מיט נידעריקע אראָפּגעלאָזטע פענסטער נאָענט צו דער ערד. דעם צוגאנג צו דעם הייזל האָט אָפּגעטיילט א פארקאן מיט א טויער, וואָס פלעגט זיך עפענען אויף צווויי העלפטן. דאָס נידעריקע הייזל, וואָס איז געווען צוזאמען געבויט מיט האָלץ און חזירים־

שטעלעך, איז געווען צעטיילט אויף א שותפותדיקער וווינונג. פון דער לינקער זייט טיר דורך דער ווראנדע האָט געפירט צו דעם באַלעבאָס פון הייזל, די רעכטע טיר צו דער פּוילישער פאמיליע ראגאזשינסקי, וואָס האָט דאָרט געווינט. אָט צו דעם הייזל, וואָס האָט געטראָגן דעם נר. 12, האָבן זיך קאָנצענטרירט אלע מיינע גרעאנקען. מיט די מענטשן, וואָס וווינען אין דער רעכטער זייט אין הייזל, האָב איך פארבונדן מיין גורל און גענגען זיך איבערגעבן אין זייערע הענט.

מיט די גרעאנקען בין איך אריין אין סאָקאָלאָוו אויף דער פּוילישער זייט. אין שטעטל איז שוין געווען די לעצטע מינוטן פון קענען גיין אין גאס. עס איז שוין געווען הארט פאר די נאכט־שעהן, אין וועלכע עס איז געווען פארבאָטן די ציווילע נאכט־באוועגונג. האָבן זיך אלע דורכגייענדיקע געאיילט נישט צו פארשפעטיקן צו קומען אהיים און איך האָב מיך אויך געאיילט דורך די פּאָר גאסן. ווי א שאָטן האָב איך זיך געשארט ביי די וועגט.

וועו איך בין צוגעקומען צו דעם הייזל, האָט מיך ארומגענומען א שרעק. איך האָב נישט געוווסט, וואָס איך האָב צו טון. איך האָב מיך ארומגעדרייט ווי א הונט אין דער פרעמד.

דורך די פענסטער, וואָס זענען געווען פארטונקלט, האָב איך געפונען א שפּארלע, דורך וועלכער איך האָב אריינגעקוקט צו די ראגאזשינסקים אין וווינונג און דערזען דאָרט אויך זיצן פרעמדע פּאָליאקן שכנים, פאר וועלכע איך האָב מורא געהאט זיך צו באווייזן. נישט קענענדיק זיך דערוואַרטן אויף זייער ארויסגאנג, האָב איך באשלאָסן דערווייל זיך אויסבאהאלטן אין איינעם פון די שטעלעך, וואָס זענען געווען פאראיניקט מיט דעם הייזל, וואָס איך האָב זיי זייער גוט געקענט. ביינאכט זענען די טירלעך פון יעדן שטעלעל געווען פארשלאָסן, האָב איך אויפגעריסן א ברעט און זיך אריינגעלאָזט אין א פינסטער לאָך, נישט וויסנדיק, אז איך פאל ארויף אויף א שלאָפנדיקן חזיר, וועלכער האָט זיך דערשראָקן און אָנגעהויבן רעווען. דאָס ווילדע שרייען פון חזיר האָט מיך אויך איבערגעשראָקן, אָבער איך האָב זיך שנעל באהערשט און אָנגעהויבן קראצן אוז גלעטן אים, ער זאל פארשטומט ווערן. אָבער א חזיר בלייבט א חזיר, ער האָט ווייטער געברומט דורך זיינע חזירישע נאזלעכער. דאָס האָבן דערהערט

די שטוב־מענטשן פון די ראגאזשינסקים און עס האָט זיך אימיצער באַ־ זויזן מיט א לאמטערן און איז גלייך אריינגענאנגען אין שטעלכל. וועו דער חזיר האָט אָנגעהויבן שפּרינגען אויף דער וואנט פון טירל, האָב איך זיך פארשטעלט אין א ווינקל נעבן טירל, אז די שיין פון לאָמפּ זאל אויף מיר נישט פאלן. אין שטאל האָט זיך באוויזן די פרוי ראגאזשינסקא, וועלכע האָט גערעדט צום חזיר פון יענער זייט טירל: „וואָס האָסטו זיך אזוי צעשריען מיין טייער חזירל? וועסט באלד קריגן עסן, נאָך א פּאָר מינוט"... די פרוי ראגאזשינסקא האָט אריינגעקוקט צום חזיר, וועלכער איז געשטא־ נען ביים אָפענעם טירל, געשמעקט און געברומט צו דער גויע, ווי ער וואָלט זי נישט געוואָלט אריינלאָזן טיפער אין שטעלכל.

איך האָב באשלאָסן אונטערצוואַרטן, ביז דער חזיר וועט זיך פאר־ שטאָפּן דאָס מויל ביי דער קאָריטע און דאן לאָזן וויסן וועגן זיך.

די גויע איז אוועק, נישט פארשלאָסנדיק די טיר. זי איז טאקע באלד צוריקגעקומען מיט אַן עמער געקאָכטע צעריבענע קארטאָפל און אויסגע־ גאָסן אין דער קאָריטע, וואָס איז געשטאנען נעבן טירל. דער חזיר האָט אריינגעשטעקט דעם קאָפּ אין דער קאָריטע וואָרטשענדיק, געפּאטשט מיטן פרעסער און פארגעסן אָן מיר.

די גויע איז געבליבן א ווייל זיצן מיטן לאָמפּ אין איין האנט, מיט דער צווייטער גלעטנדיק דעם חזיר, וואָס האָט צופרידן געפרעסן זיין נאכט־ סעודה.

און איך שטיי נאָך אלץ אזוי אויסגעבויגן אין פינסטערן ווינקל, האלט איין מיין אָטעם, און קען נאָך אלץ נישט אויסרעדן קיין וואָרט, ווי איך וואָלט דאָס לשון געהאט פארלוירן.

וועו די גויע האָט אָנגעהויבן אוועקנעמען דעם לאָמפּ נעבן טירל, אונטערברומענדיק א פּאָר וועלטער צום חזיר, האָב איך מיך אינסטינקטיוו אָפּגעריסן פון אָרט און פארהאלטן דאָס טירל, וואָס זי האָט שוין געהאלטן ביים צומאכן. די גויע, מיינענדיק אז עס ליגט עפּעס צווישן טירל, האָט אָנגעהויבן נאָכקוקן, צוליכטנדיק און אין דעם מאָמענט דערזען מיין האנט. זי איז אָפּגעשפּרונגען אין שרעק, קוקנדיק צעמישט אויף מיר, ווו איך בין שטיין געבליבן, זיך איינגעבויגן אין אָפענעם טירל. דערהערנדיק מיין נאָמען, פון וואָס זי האָט מיך גלייך דערקענט, האָט זי געהאלטן אין איין דער־

מאָנען גאָטס נאָמען, שווער אָטעמענדיק פון איבערגעלעבטן שרעק, מיי־נענדיק אז דער טייוול האָט זיך איר באוויזן...

וועז זיי האָט זיך אביסל בארואיקט, האָט זי מיך איבערראשט גע־פרעגט, פון וואנען איך קום אהער אין דעם שטעלכל און מיט אזא אויס־זען. וועז איך האָב איר אין אָפּגעהאקטע אינצלנע וועדטער דערציילט, פון וואנען איך קום, איז די פּויערטע אַן איבערראשטע אריין אין דער ווינונג אוז געהייסן מיר צוווארטן אין שטעלכל, ביז זי וועט ווידער קומען. אין א קורצער צייט ארום איז זי ווידער צוריקגעקומען אין באגלייטונג פון איר זון פּלאָריאן אוז זיי האָבן מיך אריינגעלאָזט אין א פינסטער ווינקל צווישן האָלץ אוז געהייסן צוווארטן, ביז די שכנים וועלן פארלאָזן די ווינונג. וואדטנדיק אין דעם פינסטערן ווינקל, האָבן מיך געפיניקט פאר־שידענע געדאנקען, איך האָב פארשטאנען, אז צווישן דער משפּחה אין דער ווינונג וועט ערשט באטראכט ווערן, וואָס זיי זאָלן מיט מיר טון, אָדער מען וועט מיר געבן צייטווייליקע הילף אוז הייסן גיין וווייטער, ווידער זוכן גליק אין פעלד, אָדער זיי וועלן עפעס טון פאר מיר. איך האָב געפילט, אז דער גורל מיינער ליגט אין די הענט פון די מענטשן.

אין א צייט ארום האָט זיך באוויזן צו מיר די פרוי ראגאזשינסקא איבערריסנדיק מיינע מחשבות אוז מיר דערקלערט, אז זיי האָבן באשלאָסן מיר צו געבן הילף, נאָר צולליב מיין פּלוצלינג באווייזן זיך זענען זיי נאָך צו דעם נישט פארגעברייט אוז צוליב קאָנספּיראציע פאר זייער באלעבאָס אוז שכנים וועלן זיי מיך דערווייל באהאלטן אין אנדער אָרט. זי האָט מיך אריינגעפירט אין ענגער שטייג צווישן צווויי שיטערע וועגטלעך, וואָס האָבן אָפּגעטיילט דעם חזיר־שטאל פון א האָלץ־סקלאד, דאָרט אויסגע־ליגט שטרוי אוז מיר געגעבן אז אלטן פאלטן זיך איבערצודעקן. זי האָט מיר געבראָגט עסן. פארלאָזנדיק דאָס אָרט, האָט זי מיר געזאָגט, אז דורך דער נאכט וועלן זיי באשטימען וואָס וויייטער צו טון מיט מיר. בלייבנדיק אליין אין דער דאָזיקער שטייג, האָב איך א גאנצע נאכט נישט געקענט אינשלאָפן אוז נאָר געטראכט וועגן מיין פארצווייפלטער לאגע.

די ראגאזשינסקים האָבן געשטאמט פון פּויזנער געגנט, פון א קליין שטעטל אין קרייז וואלטשין.

וועז די דייטשן האָבן אָקופּירט פּוילן אוז פאראיניקט די מערב־

טיילן צום דריטן רייך, האבן זיי גליכצייטיק מיט צוואנג געוואלט ערמאניזירן די דאָרטיקע פוילישע באפעלקערונג, וואס האָט געווינט אמיינסטן אין יענע געביטן נאָך פון פאר דער ערשטער וועלט־מלחמה.

א סך פון די דאָזיקע פאָליאקן, וועלכע האבן נישט געוואלט פארלירן זייערע פארמעגנס, האבן פארשוועכט זייער נאַציאָנאלן פאטריאָטיזם און זיך געלאָזט „פארדייטשן" מיטן אינשרייבן זיך אלס „פאָלקס־דייטשן". די דאָזיקע „פאָלקס־דייטשן" זענען נישט בלויז געבליבן ביי זייער אייגנטום, נאָר אויך נאָכמער בארייכערט געוואָרן פון דעם פארמעגן, וואס איז געוואָרן אוועקגענומען פון די פאָליאקן, וועלכע האבן זיך נישט געלאָזט ערמאניזירן און „אויסגעזידלט" געוואָרן אין קאָנגרעס־פוילן אין א. ג. „גענעראל גוווערנעמענט".

צו די לעצטע האָט אויך געהערט די פאמיליע ראגאזשינסקי, וואס איז פארטריבן געוואָרן מיט נאָך פיל אנדערע פאָליאקן קיין סאָקאָלאָוו און געווינט אויף דער ליפאווע נר. 12. די דאָזיקע פאמיליע איז באשטאנען פון 6 פערזאָן.

דער אלטער ראגאזשינסקי, שוין איבער די פופציקער, אביסל גרויס־לעך, א הויך־ווּקסיקער מיט א פאָר בריטע פלייצעס, מיט א מאטרונדיק פּנים, וואס איז שטענדיק ערנסט געווען, טיף מאל אנגענכמורעט, נישט אוים בייזקייט נאָר צוליבן ווייניק רעדן. געמאכט האָט ער דעם איינדרוק פון א פלעגמאטיקער, צוליב זיין קנאפער באווענלעכקייט, ליב געהאט רו ארום זיך, פיינט געהאט זיך אויפצורעגן, בכלל געווען א מענטש מיט געזונטע נערוון. אמבעסטן פלעגט ער זיך פאסן מיט זיין פארטראכט פּנים ביי זיין שרייבטישל, וווּ ער פלעגט אפט נאָטירן אין זיינע ביכער די ארבעטס־ענינים אלס בוי־מייסטער, ארום אים האָט דאן געמוזט זיין א דורכאויסיקע רואיקייט, וואס די שטוביקע האבן שוין געווּסט. אליין א שווייגער, פלעגט ער ליב האבן די אנדערע מאכן רעדעוודיק וועגן פאָליטישע נייעסן, וועגן דער לאגע אויף די פראָנטן, וואס פלעגן דאן געהיים דיסקוטירט ווערן. ער אליין פלעגט ווייניק ליידנשאפט ארויסווייזן ביי אָט די פראגן, נישט צוליב פאסיווקייט און ווייניק אינטערעס צו דעם, נאָר אזוי איז שוין געווען זיין נאטור. ער פלעגט טאָלערירן א צווייטנס רייד און לאָזן א סך מאל וואַרטן אויף זיין ענטפער.

דער אלטער בית־המדרש, ווו עס געפינט זיך איצט די סאָקאָלאָווער שטאָט־פאַרוואַלטונג

דער אמאָליקער נייער בית־המדרש, וואָס איז היינט א קלוב־לאָקאל

אממיינסטן פֿלעגט ער פון זיך לאָזן הערן, וועו עס פֿלעגט צו רייד קומען וועגן דעם, צי די דייטשן וועלן פֿארשפּילן דעם קריג. ביי דער פֿראָנע פֿלעגט ער ברעכן זיין שווייגן און מיט פֿאקטן און ציפֿערן פֿלעגט ער וועלן איבערציגן, אז די נאצים קענען די מלחמה נישט געווינען. ער איז געווען א פֿארבייסענער שונא פון די דייטשן. זייער מפֿלה איז ביי אים פֿארוואנדלט געוואָרן אין א שטארקן גלויבן. ביי די פֿראָנן האָבן א סך צווייפֿלער גע־ווּסט, אז מיט יוזעפן דארף מען צושטימען.

ער האָט ארויסגעוויזן א סך מיטלייד מיט לײדנדיקע נאצי־קרבנות און ביי זייער א סך פֿאלן איז ער זיי געקומען צו הילף.

זיין פרוי, אויסער מיט איר גוטער נאטור, האָט זיך מיט א סך אייגנ־שאפטן דיפֿערענצירט פון איר מאן. העכער פערציק יאָר אלט, מי־טלע ווּקם און זייער א באוועגלעכע. א קאָפּ בלאָנדע האָר מיט א שרונט אין מיטן פֿארקעמט, א לענגלעך פּנים מיט א פּאָר בלויע קלוגע אויגן. גאנץ אָפט א שמייכלדיקע און א בארעדוודיקע. דער שמייכל פֿלעגט איר אביסל פֿארבארייטערן איר אָפּגעצויגן פּנים, אין וועלכן מען האָט דערקענט פּיל מענטשן־ליבע און גוטהארציקייט. זייער א פרומע, נישט דורכגעלאָזט קיין טאָג, אז זי זאָל נישט זיין אין קלויסטער.

די צוויי דערוואקסענע טעכטער האָבן שטארק כאראקטעריזירט די דיפֿערענצירטע אייגנשאפטן פון זייערע עלטערן. די עלטערע, אירענא, פון א יאָר דריי־פיר און צוואנציק, האָט דערמאָנט די אייגנשאפטן פון איר מוטער מיט איר אויסזען, מיט איר אימפּולסיוועד באוועגלעכקייט, מיט איר געלעכטער, וואָס פֿלעגט זיך צעקלינגען אין דעם קליינעם שטיבל. זי פֿלעגט שטענדיק די מוטער באגלייטן אין קלויסטער, פון וואנען זי פֿלעגט קומען אן ערנסטע נאָכן מתודה זיין זיך פארן גלח. מיט איר גוטהארצי־קייט האָט זי זיך מיר געלאָזט דערקענען ביים זאָרגן וועגן מיין באקוועמ־לעכקייט אין מיין שפּעטערדיקער באהעלטעניש.

די צווייטע שוועסטער, די יינגערע, ביי די צוואנציקער (איר נאָמען האָב איך פארגעסן), האָט געהאט דעם פּאָטערס מאַסיווקייט און די הויכע פיגור. זי פֿלעגט א סך לייענען, ביי וואָס זי האָט אמבעסטן געברענגט צום אויסדרוק איר שטילקייט. אביסל שפּעטער האָט זי מיך געלערנט מיט פּיל ערנסטקייט די קריסטלעכע תפילות פון איר געבעט־ביכל, וועלכעם זי האָט

מיר מיטגענעבן אלס אנדענק און סגולה אויף מיין וואנדער־וועג אלס פאליאק. זי פלעגט מיר אנזאגן, אז איך זאל אן די תפילות נישט פארגעסן, ווייל דאס וועט מיר פארלייכטערן אין מיין שווערן וועג, וואס שטייט מיר נאך פאר. זי איז געווען זייער רעליגיעז און ארוסגעווייזן א סך מענטשן ליבע.

די צוויי שוועסטער מיט די פיל קאנטראסטן אין אויסזען און כאראקטער האט אבער פאראייניקט איין געמיינזאמער שטריך — זייער גוטהארציקייט און אויפריכטיקע קענגזייטיקע ליבע.

זייער ברודער פלאריאן, א הויכער, א שלאנקער, מן אויסגעצויגענע פיגור מיט א האלב קיילעכדיק יונג פנים. ווען ער פלעגט ארויינקומען דורך דער נידעריקער טיר אין קלויינעם שטיבל, האט עם אויסגעזען ווי ער וואלט זיך געבוויגן פארן כריסטוס־בילד, וואס איז געהאנגען אויף דער וואנט אנטקעגן. ער פלעגט גיין מיט א פויזנערישער שטאלצקייט, ווי ער וואלט געוואלט נאך מער אויסציען זיין אריבערגעוואקסנקייט. ליב געהאט זיך צו מאכן ערנסט, כדי ארויסצורופן דורך דעם אכטונג פון פרעמדע מענטשן צו אים. אבער אין שטוב פלעגט ער זיין שטיפעריש מיט דעם קלויינעם יורעק און א סך מאל אויספילן די שטוב מיט זיינע פרייליכע שטיקלעך... ווען פלאריאן פלעגט אנקומען, פלעגט מען שוין דערהערן זיין אונטערפייפן ביים דערנענטערן זיך צום הייזל. מען פלעגט אים אפט זען אין א געטוישטער שטימונג. דא הערט מען אים דערציילן א סענסאציע פון שטעטל אדער פון דער וועלט, דא הערט מען אים דערציילן א וויץ. אביסל שפעטער זיצט ער שוין אן ערנסטער ביים טישל, איבער זיינע פלענער־צייכענונגען אלס געוועזענער שילער פון א בוי־טעכניקום, צוזאמען מיטן פאטער שטודירט ער דעם פלאן פון א פרישער בוי־באשטעלונג פון דער שטאטישער מאכט.

דאס וואס ער איז דערצויגן געווארן אין די מערב־געביטן פון פוילן האט אויף אים ארויפגעלייגט א באזונדערן חותם. און ער פלעגט זיך טאקע דיפערענצירן פון דער ארטיקער מזרחדיקער פוילישער באפעלקערונג אלס פאזנאניאק. דאס פארטרייבן די פאליאקן פון זייער אייגנטום האט אויף אים נאך שטארקער געווירקט און אויף זיינע פאטריאטישע געפילן, וואס האבן אין אים דערוועקט א שטארקן האס צו דער גערמאנישער ראסע. ער האט שטענדיק ליב געהאט אנצוזאגן מפלהם פון די דייטשן

אויף די פראָנטן. ער פלעגט זיך אפט פארשאפן געהיימע ליטעראטור און דאָס פאַרלייענען פאר די שטוביקע. ביים העלפן פארשאפן מיר א פוילישן דאָקומענט האָט ער דורכגעפירט א דרייסטע און געוואגטע האנדלונג, וועגן וואָס איך וועל ווייטער דערציילן.

דער יינגסטער פון דער משפּחה איז געווען דער זעקסיעריקער יורעק. ער איז געווען פלינק און רירעוודיק און פלעגט זיך אומעטום באַוועגן, אים פלעגט זיין ענג אין שטוב, וווּ ער האָט זיך געפילט ווי א פויגל אין א שטייג. ווען ער פלעגט ארויסגיין אין דרויסן אדום דעם הייזל זיך צעשטיפן, האָט ער שוין אפגעטון אזעלכע זאכן, אלע זאלן וויסן, אז יורעקל איז דאָרט געווען.

וועגן די יידן האָט יורעקל געווּסט, אז די דייטשן האָבן זיי אלע אויסגעשאָסן. ער האָט נאָך אפילו געקענט נאָכמאכן, ווי שנעל די ביקסן־שאָסן האָבן געפּוקעט, ער געדענקט נאָך ווי דאָס שטיבל פלעגט א ציטער טון ביי די גראַנאַט־אויפרייסן און אפילו ביינאכט האָבן די דייטשן געשאָסן די יידן, און ער פלעגט זיך דרייען אין בעט צוגעטוליעט צו דער מאמען און נישט געקענט איינשלאָפן.

יורעקל פלעגט אפילו נאָך דערציילן, וועלכע באקאנטע יידן זיינע שטוביקע האָבן דערקענט צווישן די געטריבענע צו דער באן קיין טרעבלינקע.

און ווען די מאמע האָט אים דערציילט שטיל אויפן אויער, אז ער זאל נישט אויסזאָגן, אז ביי זיי געפינט זיך א ייד באהאלטן, וויל די דייטשן ווילן אים שיסן, פלעגט ער ארומטראָגן ביי זיך דעם סוד און קיינעם אין דרויסן נישט דערציילן.

שפּעטער, ווען ער האָט זיך מיט מיר נאָך נענטער באקענט און פאר־היימישט, איז יורעקל געוואָרן מיין ליבלינג אין דער באהעלטעניש, וווּ ער פלעגט זיך אפט צו מיר באווייזן. א לענגערע צייט איז מיר געלונגען אפּצוהיטן אין מיין וואנדער־וועג דאָס מעסערל און שפּיגעלע, וואָס יורעקל האָט מיר מיטגעגעבן אלס אָנדענק.

אט צו דער דאָזיקער פאמיליע האָב איך דעם 12טן אקטאָבער 1942 זיך איבערגעגעבן און געזוכט א רעטונג אין מיין פארצווייפלטער לאגע.

דאָס ערשטע געפיל פון האָפענונג האָב איך אָנגעהויבן דערפילן אין דער שטייג, וואָס האָט פאר מיר געדינט אלס צייטווייליק באהעלטעניש

דורך דער ערשטער נאכט. דאָרט בין איך געלעגן א לאנגע צייט אין שלאָפ־לאָזיקייט און געטראכט, וואָס די גוטע מענטשן וועלן באשטימען מיט מיר וויטער צו טון.

אזוי בין איך געלעגן אין דער שמאָלער שטייג צווישן די וועגטלעך אויף דער ערד, וואָס איז געווען באדעקט מיט א סנאָפּ שטרוי, אייגנע־קאָרטשעט די פים אונטערן קורצן בגד, איבערגעדעקט איבערן קאָפּ און טראכט און קען זיך נישט גלויבן, אז איך געפין זיך שוין אונטער א דאך, פארשטעלט פון אלע פיר זייטן, אז איך האָב שוין, ווער עס זאָל זאָרגן פאר מיר. איך ליג מיט אָפענע אויגן אין דער פינסטער און מיין, אז איך חלום.

איז עס טאקע ווירקלעך? בין איך שוין פון גיהנום ארויס? לויערט שוין קיינער נישט אויף מיר?

ש־ש־ש — ווער פייפט דאָס איצט ארום מיר? בין איך נישט אין וואלד? זענען נישט ארום מיר די וואלד־מענטשן, וואָס רופן זיך פייפנדיק? ניין, דאָס האָט זיך איצט צעבלאָזן א הארבסטיקער נאכט־ווינט און שניידט זיך פייפנדיק אין די שטאל־וועגטלעך און רייסט זיך אריין דורך די שפּא־רעם ארונטערקריכנדיק אונטער מיין בגד.

אויפן שטרויענעם דאך ברעכן זיך צעבלאָזענע שטרויען פון ווינט און קלאַמערן זיך, ווי זיי וואלטן זיך נישט געוואלט מיטן דאך צעשיידן.

אין שכנותדיקן הינער־שטעלכל דערשרעקט זיך א שלאָפנדיקע הון אויף איר נאכטיקער הינער־נעסט, קלאמערנדיק זיך מיט די שפּיציקע נעגל אויף דעם דרעגל, פאָכענדיק מיט די פליגל, איינצוהאלטן דאָס גלייכגע־וויכט, נישט ארונטערצופאלן.

צופיסנס איבער דעם וועגטל צווישן האָלץ שפּילן זיך מייז, קוויטשענ־דיק און דראפּענדיק זיך צווישן די האָלץ־לופּעם. צוקאָפּנס ליגן חזירים און בלאָזן שנאָרכנדיק פון די חזירישע נאָזלעכער, הנאה האָבנדיק פון זייער נאכט־שלאָף.

פון דער גאס הערן זיך זעלנערישע טריט פון דער זשאנדארמעריע, וואָס היט די נאכט־אָרדענונג פון די אויסגעשטאָרבענע גאסן, אונטער־ברומענדיק צום טאקט א זיגעריש מיליטעריש לידל.

און איך קאָרטשע זיך נאָך מער איין אין דרייען אונטער דעם בגד,

וואָס באדעקט מיין צעהאַקט לייב און דערוואַרעמט צובים־לעך מיינע צע־בראָכענע גלידער.

און מיר איז אזוי גוט אצינד אין דער שטייג, וואָס שיצט מיך קעגן הפקרדיקן דרויסן, איך ליג מיטן קאָפּ איבערגעדעקט אין דער פינסטערניש און מיר דאכט זיך, אז נישט קיין חזירים שלאָפן נעבן מיר, נאָר מענטשן שלאָפנדיקע סאפען אזוי, און איך וועל מיטגעריסן און שלאָף איין.

אין שלאָף חלומט זיך מיר מיין קליין שטיבעלע אין געטא, וווּ איך ליג אין בעט א קראנקער און מיין פרוי שטייט איבער מיר, האלטנדיק מיין האנט און טרייסט מיך מיט אזוי פיל ליבע און טרייהייט, וואָס מאכט מיך פארגעסן אָן מיינע שמערצן. איך דערפיל די אידילישע שטוביקע וואַ־רעמקייט, וואָס הילט מיינע וווּנדן, איך פארגעס דאָס טרויעריקע לעבן און עס פילט מיך אָן מיט פרייד פון האָפענונג צו די צייטן פון גליק און פרייהייט וואָס וועט קומען.

נעבן מיר ליגט מיין 4־חדשימדיק עופהלע און זינגט צו מיר מיט די וווּנדערבארע קינדערישע טענער, שפילנדיק זיך מיט די פיסלעך און הענטלעך, וואָס גיסט זיך צונויף אין איין הארמאָניע פון קינדערישן גע־זאנג. און איך וועל באהערשט פון פאָטערלעך גליק, און דאָס מאכט מיך פארגעסן אָן אלעס וואָס שלעכט איז, עס קומען צו מיר מיינע ברידער און שוועסטער, עס באזוכן מיך חברים און פריינט, וואָס זאָרגן זיך וועגן מיין געזונט.

און איך ליג א צופרידענער פון די טרייסט־ווערטער. איך פיל, אז איך בין נישט אליין אויף דער וועלט און פיל דאָס גליק פון ליבע און טרייסט. די נאָענטקייט פון אלע וואָס זענען מיר אזוי ליב און טייער.

אין מיטן דערפיל איך פלוצלינג שטארקע שמערצן. איך ווייל זיך אומקערן פון דער זייט אויפן רוקן גלייך אויסציענדיק זיך. עס כאפט מיך ארום אַ ציטערניש פון קעלט און וווייטיק, אין האלדז הייבט מיר אָן שטיקן, איך קען זיך נישט באפרייען פון דעם שווינדלען אין די אויגן. ענדלעך האָב איך דערזען דאָס גרויע טאָגליכט פאר די אויגן און איך האָב דער־פילט ווי די חזירים נאָרען זיך שוין אין זייער פייכטן מיסט.

וועג דער האָן האָט געמומען קרייען אויף טאָג, האָב איך ערשט אָנ־געהויבן דערפילן, וווּ איך געפין זיך, און געבליבן זיצן אין פארגליווערונג

און נישט געקענט קיין טרער לאָזן, וואָס זאָל מיר לייכטער מאכן דאָס שוועריקייט וואָס האָט מיך געפֿרעסט צום דערשטיקט ווערן.

איך האָב ערשט אָנגעהויבן פארשטיין, אז איך קום פון טרעבלינקע, און דאָרט זענען פארטרוקנט געוואָרן מיינע טרערן־קוואַלן, דאָרט בין איך פארגליווערט געוואָרן, פארלירנדיק דאָס געפֿיל און אייגנשאפט פון לאכן דורך פרייד און וויינען פון טרויער; געבליבן בין איך בלויז ביי א טעמפּן וויל צום לעבן, געשטויסן פון אן אומבאַוווסטער קראַפט.

אזוי זייענדיק ארומגענומען מיט א שוועכער אומהיימלעכקייט, וואָס האָט געפֿרעסט און געריסן, וואָס האָט מיך געשוידערט, קראַמפּנדיק זיך אין קאָנווולסיע, האָב איך דערפילט, ווי פרוי ראגאזשינסקי שטייט איבער מיר איינגעבויגן און ווען מיך ווי פון א לטאַרגישן שלאָף.

ווען איך האָב שוין פארשטאנען, וואָס זי רעדט צו מיר, האָב איך דערהערט, ווי זי גיט מיר איבער, אז זיי האָבן פאר מיר צוגעגרייט אן אָרט אין דער ווועג אלם באהעלטעניש און הייסט מיר שנעל מיטגיין מיט איר.

מיר איז אָבער שוער געווען זיך צו אויפצוהייבן, עס האָט מיר אין קאָפּ געדרייט פון דער נאכט, איך האָב געפילט, אז עס גייען מיר ארויס אלע וויטיקן. די גויע קוקט מיך אָן אבי־ל אין פארלעגנהייט און פרעגט מיך, צי כ׳בין קראנק.

— ניין, זאָג איך, נאָר אבי־ל נאָך איבערגעשראָקן פון טרעבלינקע...

איך האָב פארשטאנען, אז אלם קראַנקער האָב איך שוין מער נישט קיין אָרט אויף דער ווועלט. די גויע נעמט מיך אָן פאר א האנט און העלפט מיר זיך אויפהייבן, זאָגנדיק:

— היינט ביינאכט וועסטו זיך בעסער אויסשלאָפן, ווי זי וואָלט געוואָלט צו גארנישט מאכן מיין אויסזען און צעברעכנקייט. איך בלייב שטיין און שאָק־ל זיך אויף די פיס ווי א שכורער. אָבער איך שטרענג זיך אָן מיט אלע כוחות צו מאכן אן אינדרוק פון א געזונטן. די גויע זאָגט מיר שטיל, אז זי וועט פריער גיין, און איך זאָל נאָכקומען אליין אין דער ווינונג, בכדי עס זאָל נישט זיין אויפפאלנדיק פאר איר באלעבאָם. זי פארשווינדט מאכנדיק מיטן פינגער נעבן מויל, אז איך זאָל זיך פארשטיין אויף איר פאַרזיכטיקייט. נאָך א פאָר מינוט וואַרטן האָב איך מיך שנעל

אריינגעכאפט צו די ראנאזשינסקים מיט א געמאכטן שמייכל, אז עס איז מיר געלונגען די פּאָר טריט זיך דורכצושמוגלען, קיינער זאָל מיך נישט זען.

איך בין שטיין געבליבן אין א קליין צימער, וווּ עס האָט געפירט דער אריינגאנג. דאָס צימער האָט געדינט אלס קיך. ארומגעשטעלט מיט א בית אלטמאָדיש קיכנמעבל, ווי א קרעדענצל אויף געפעס. אנטקעגן דער טיר, לענגאויס דעם גאנצן צימער, איז געשטאנען א דין וועגל מיט פאפיר באקלעבט, וואָס האָט אָפּגעטיילט א טייל פון קיכל. נאָכן וועגל האָט געהאָנגען א פאָרהאנג, וואָס האָט געפירט אלס אריינגאנג צו א האלב טונקל חדרל, דאָרט איז געשטאנען א בעט, וווּ יוזעף איז געשלאָפן, אין וועלכל צופוסן איז געשטאנען א טיפער קאסטן אויף קארטאָפל, נעבן קאסטן, א שטרויענער קויש אויף ברודיקע וועש.

די ראנאזשינסקי, וואָס איז אליין געווען אין קיכל, האָט מיר אָנגעווייזן האלב ערנסט און האלב שמייכלענדיק, זאָגנדיק שטיל, נישט אין בערצוועקן די שלאָפנדיקע, אז אין דעם חדרל, הינטער דעם וועגל, וועל איך האָבן אן אָרט וווּ זיך צו באהאלטן, און קוקט זיך ארום, צי קיין פרעמד אויער הערט נישט אונטער. וועלנדיק מאכן מיך באוועלעך און רירעוודיק, זאָגט זי צו מיר שטיל אוועקפירנדיק מיך פון דער טיר:

— שנעל וואש דיך ארום, אידער די שטוביקע וועלן פון די בעטן ארויס.

אין דרויסן האָט שוין געטאָגט, אָבער אין דעם צימערל איז נאָך דאָס פענסטערל פארטונקלט, באלויכטן פון נאכט־ליכט און איך וואש מיך שנעל ארום מיט וואַרעם וואסער פון א שיסל, וואָס איז געשטאנען אין א ספּעציעל גערוימט דראָטן טישל. איך פארשטענדיק זיך מיט איר אויפן וויגק, נישט שטערנדיק די סודותפולע שטילקייט. נאָכן אָפּוואשן זיך די הענט און דאָס פּנים, קריך איך אריין אין א פּאָר מיליטערישע שיך, וואָס זענען שוין געשטאנען פאר מיר גרייט. אָפּזייענדיק דאָס וואסער פון די געקאָכטע קארטאָפל, זאָגט זי צו מיר פון דער פּארע ארויס:

— אנדערע מלבושים וועט מען דיר שפּעטער געבן אין דער באַהעלטעניש.

שנעל און רירעוודיק כאפט זי א טעלער און א שיסל אוועקשטעלנדיק אויפן טישל, וווּ עס איז געשטאנען א קליינער אייזערנער צלם און מאכט

פול די שיסל מיט מילכזופ און דעם טעלער מיט קארטאפל, פון וואס עס צעטראגט זיך א פארע אין דער הויך, ווי די כלים וואלטן נאך געשטאנען אויפן קאכנדיקן קיכל. א הונגעריקער זעץ איך מיך עסן, פארכשופט פון דעם גוטן ריח. פון מיין שארפן קלאפן צופיל מיטן לעפל ביים אננעמען די קארטאפל, הייבט זיך אן יוזף צו דרייען אין בעט, אן איבערגעוועקטער גענעצנדיק, ווי עס וואלט אים נאך צוגעפעלט אביסל שלאף.

ער דעקט אויף דעם פארהאנג זשמורענדיק די אויגן פון דעם ליכט. איך זאג אים: „גוט מארגן", האלטנדיק אין מיטן אראפשלינגען א הייסע קארטאפל.

— נו, וואס הערט זיך עפעס אויף יענער וועלט? — פרעגט ער מיך מיט א גלייכגילטיקייט פאררייכערנדיק א סיגארעט.

— אויף דער וועלט איז בעסער, ענטפער איך אים — ווישנדיק זיך מיין פארשוויצטן שטערן פון שנעלן עסן.

יוזף גייט ארויס פון בעט האלב־אנגעטון און זעצט זיך אוועק נעבן קיכל, אריינווארפנדיק צוריק די שטיקלעך קוילן, וואס זענען ארויסגעפאלן פון ברענענדיקן אייוועלע. יורעקל עפנט אויף די טיר פון שלאף־צימער, שטעקט אריין זיין בלאנד קעפעלע און קוקט זיך ארום פינטלענדיק מיט די אייגעלעך, נישט פארשטייענדיק פארוואס ביי אים אין שלאפצימער איז שוין טאג און אין דער קיך איז נאך נאכט, אבער די מוטער הייסט אים שנעל אריין צוריק אין בעט.

פון דער שכנותדיקער טיר הערט מען ארויסגיין דעם באלעבאס אויפ־זאפנדיק די שארפע פרימארגן־לופט.

וועג איך בין שוין פארטיק געווען מיטן עסן, לאזט די גויע א ווייל שטיין דעם טאפ מיט קארטאפל, וואס זי האט שוין געהאט גרייט צו טראגן אין שטעלכל פאר די חזירים און פירט מיך אריין אין דעם האלב־טונקלען חדר־ל הינטערן וועגל, זאגנדיק צו מיר מיט א שמייכל, אז דא וועט זיין מיין באהעלטעניש. אריינברענגענדיק א בענקל, זאגט זי:

— רו דיך אויס, זע אבער, אז קיינער פון די פרעמדע אין שטוב זאל דיך נישט באמערקן און פון דיר־נישט הערן. וועג נויטיק איז... — ווייזט זי מיר אן אויף א לאך צווישן וואנט און קאסטן קארטאפל, און פארשווינדט שמייכלענדיק אויף דער אנדערער זייט פארהאנג צו איר ארבעט.

אין דעם קיך־שטיבל נעמט יוזעף אראָפּ פון פענסטער דאָס פאר־טונקלונגס־פאפּיר, פאַרלעשט די נאכט־ליכט און פון איבערן וועגט, וואָס איז נישט דערגאנגען צום סופּיט, רייסט זיך אריין אין חדרל א טאָג־ליכט. דאָס דערנעבנדיק ברענענדיקע קיכל אויף דער אנדערער זייט טיילט צו פאר מיר אויך א שפּאָר ביסל וואַרעמקייט. איך זעץ מיך אויפן בענקל, הנאה האָבנדיק פון דעם, וואָס די מענטשן זאָרגן פאר מיר. נישט קלערנ־דיק, וואָס מאָרגן וועט זיין, זיץ איך א צופרידענער און ווער אָנגעשטעקט מיט א גענפל פון האָפענונג אויף שפּעטער. פון שלאָפצימער הערט זיך א באַ־וועגונג. יורעקל לאָזט פון זיך הערן, ער דערפרייט זיך מיטן אָנקומענדיקן טאָג. הינטער דעם וועגטל, וווּ איך בין געזעסן, איז געווען פולל מיט שפּא־רעם, וועלכע זענען געווען פארקלעפּט מיט פאפּיר. אין דעם פאפּיר האָב איך אויסגעשטאָכן לעכלעך. איך האָב געוואָלט זען, צי דורך דער טיר קומט נישט אריין קיין פרעמדער, פאר וועלכן איך דארף זיך אויסהיטן מיט א מינדעסטער באווענונג הינטערן וועגטל. דורך די לעכלעך האָב איך אלץ געזען און דאָס האָט מיר פארשאפט א געפיל, אז איך בין נישט אליין. א חוץ דעם האָב איך געוואָלט אָבסערווירן יעדן פון די שטוביקע. איך זע דורך די לעכלעך, ווי דאָס קיך־שטיבל איז פארפולט געוואָרן מיט אלע שטוביקע פון דער פאמיליע, וועלכע מאכן זיך גרייט צום פרישטיק. איך זע ווי אלע פריש־אָנגעקומענע פון שלאָפצימערווינקען זיך איבער מיט דער מוטער, וועלכע וויזט זיי אויפן וועגטל צושאָקלענדיק מיטן קאָפּ, אז איך געפין זיך שוין דאָרט.

יורעקל, וועלכער פארשטייט זיך שוין גוט אויפן ווינק, ווערט נייר־געריק און כאפּט א קוק צו מיר דורכן פאָרהאנג, ער דערזעט אָבער נישט מיין שמייכל צו אים און ציט זיך צוריק אביסל שרעקעוודיק. עם קומט אריין אין צימער די עלטסטע טאָכטער אירענע און באגריסט זיך מיט מיר שמייכלענדיק ווי שטענדיק. פארטיק מאכנדיק דאָס בעט פון איר פאָטער, זאָגט זי צו מיר, אז איך זאל זיך בארואיקן און זיין זיכער, אז קיין פרעמד אויג ווועט מיך דאָ נישט זען. אריינגייענדיק אויף דער אנדערער זייט, האָב איך געזען, ווי זי האָט מיט זשעסטן אויסגעדריקט פאר די שטוביקע, ווי איך זע אוים. דאָס האָט ארויסגערופן נייגעריקייט ביי דער יינגערער שוועסטער, וועלכע איז אריינגעקומען צו מיר, זיך באגריסט, אָנקוקנדיק

מיך ערנסט און מיט באדויערונג אויף מיין שלעכטן גורל. זי טרייסט מיך, אז זי וועט אלע טאג בעטן פאר מיר גאט.

די מוטער, וועלכע איז שוין פארטיק מיטן פרישטיק, רופט אלע צום טיש און די גאנצע משפחה צלמדיק זיך זעצט זיך עסן קארטאפל מיט א מילך־זופ, פון וואס די פארע פון די טעלערם צעגייט זיך איבער דער גאנצער שטוב.

נאכן עסן באווייזט זיך ביי מיר פלאריאן, וועלכער קומט אריין אין חדרל א שמייכלענדיקער, ווי אייגער זאגט: עס איז דיר געלונגען צו אנטלויפן פון פייער ארוים. דערלאנגענדיק מיר א סיגארעט צום פאררויכערן, זאגט ער מיר:

— ביינאכט נאך דער ארבעט וועסטו מיר מוזן דערציילן, וואס דו האסט צוגעזען אין טרעבלינקע און ווי אזוי דו ביסט אנטלאפן. ער זאגט מיר מיט אן ערנסטער מינע, אז איך זאל זיך נישט זארגן. ער האט עפעס א גוטן פלאן פאר מיר. אבער דערווייל ווייל ער עס מיר נאך נישט דערציילן. די פאר וועלטער האבן מיך אויפגעמונטערט מיט א געפיל פון האפענונג, נאך נישט וויסנדיק צו וואס.

יוזף, וועלכער האט געהאט זיינע ארבעטס־מלבושים אין דעם חדרל, איז אריינגעקומען זיך פארטיק מאכן צו דער ארבעט. איבערריסנדיק זיין שווייגן, פרעגט ער מיך:

— איז דיר איצט בעסער ווי אין טרעבלינקע?

זיין פראגע און זיין גוטע שטימונג רופט ביי מיר ארוים א שמייכל, פון וואס ער האט שוין פארשטאנען, וואס איך מיין. ארויסגייענדיק זאגט ער מיר:

— אז דו האסט ביז איצט מזל געהאט, וועט דיך דאס מזל ווייטער אויך נישט פארלאזן.

דער פאטער און זון רעדן זיך דורך וועגן פונאנדערטיילן די ארבעט פאר די מענטשן וואס זענען ביי זיי באשעפטיקט און גייען אוועק אין גאס. יורעק ווייל גיין זיך שפילן אויפן גאס און די מוטער לערנט אים, ער זאל אמאל נישט ארויספלאפלען דעם סוד, אז א ייד ליגט באהאלטן ביי זיי. זי זאגט צו אים:

— געדענק, יורעק, זאלסט פאר קיינעם נישט אויסזאגן אין גאס.

וועז דאָס וועט וועד די דייטשן דערציילן, וועלן זיי אונדז אלע דערשיסן אזוי ווי זיי האָבן די יידן דערשאָסן...

יורעקל בלייבט שטיין דערשראָקן און ווייזט מיטן פינגערל אויפן מויל, קוקנדיק צום וועגטל...

די מוטער, קענענדיק שוין יורעקלען און זיין געהאָרכזאמקייט, לאָזט אים ארויס אין דרויסן. וואשנדיק די כלים, בארואיקט מיך די ראגאזשינסקי, אז אויף איר יורעקלען קען זי זיך שוין פארלאָזן.

פון דער גאס הערט זיך א באוועגונג. עס קלאפן די הילצערנע אקסרעדער מיט די אייזערנע ראמען, אפשפרינגענדיק פון די ברוק שטיינער, עס רוישן מאטאָרן פון די דורכפאָרנדיקע מילִיטערישע לאסט־אויטאָס, עס צעהירזשעט זיך א פויעריש פערדל, אריינפאָרנדיק אין שטאָט צום מארק צו. עס עפענען און פארמאכן זיך די טירן פון די שכנותדיקע הייזלער. עס קלאפן די מאטאָרן פון דער דערנעבנדיקער מיל, וואָס האָט פריער געהערט צו די יידן וואלנאוויטש און שאפראן.

און איך זיץ אליין הינטערן וועגטל און פיל די שטוביקע ווארעמקייט, וואָס קריכט מיר אריין אין יעדן צעבראָכענעם גליד. איך פיל מיך אצינד גוט, וואָס קיינער זעט מיך נישט, און איך צי מיר ארונטער דאָס העמד און באקוק דורכן שפיגעלע, וואָס הענגט איבער יאָזעפס בעט אויף דער וואנט, די צעהאקטע ווגנדן אויף מיינע פלייצעס, וואָס הייבן זיך שוין אָן צו פארטריקענען. די שווארצע אָנגעלאָפענע פרענגעס אויפן לייב, וועלכע הייבן אָן צו ווערן גראָנאָט בלוי. גוט וואָס די ביינער זענען מיר גאנץ געבליבן, דאָס צעהאקטע לייב וועט זיך אין דער ווארעמקייט פארהיילן.

מען קלאפט אין דער טיר. איך טו שנעל אָן דאָס העמד און שטעל אָן מיינע אויגן צו די לעכלעך אין וועגטל. עס קומט אריין דער פאָסטרעגער און ברענגט פאר אירענען א בריוו פון איר חתן, וואָס איז פארשיקט געוואָרן קיין דייטשלאנד אויף ארבעט. אירענא רייסט איבער די שטוב־ארבעט און קומט אריין פון צווייטן צימער, דערפרייט זיך מיטן בריוו און לייענט אים מיט נייגעריקייט אין דער שטיל פאר זיך. צוערשט איז איר פנים שטראלנדיק און לאכנדיק און דערנאָך ווערט זי ערנסט און פארזאָרגט. אוועקלייגנדיק דעם בריוו זאָגט זי, אז מען מוז אים נאָך היינט ארויסשיקן א פעקל שפייז. ער שרייבט, זאָגט זי וויטער, אז ער האָט ווייניק

עסן. ער פרעגט זיך נאָך, צי איז עס ריכטיק, וואָס מען הערט אין דייטש־לאנד אין לאנער, אז אלע יידן טוט מען אויסהרגענען אין פוילן? אָבער די מוטער, קוקנדיק אויפן וועגטל, מאכט איר א צייכן מיט די הענט, אז זי זאל נישט דערמאָנען וועגן דעם.

פון הינטערן פענסטער הערט מען יורעקלס ארומשטיפן אין דרויסן מיט א גאנצער חברה קליינווארג.

די שטוביקע הייבן זיך אָן פֿאַרען ביים צוגרייטן דאָס מיטאָג־עסן.

מען קלאַפטווידער אין טיר. עס קומט אריין א באקאנטע פון די ראגאזינסקים פון פֿויזנער געגנט, א בלאָנדע מיט א פארביק געזיכט, אויף וואָס מען דערקענט די לופט פון דעם העלן הארבסטיקן טאָג.

די שטוביקע באגריסן זי פריינטלעך. א שמייכלענדיקע מיט אן אָנ־געשטרענגטער העפלעכקייט, פארענטפערט זי זיך, פאר וואָס זי באזוכט זיי נישט אפט.

צעקנעפלענדיק דעם מאנטל, וואָס ליגט ווי אויסגעאָסן אויף איר געשיקטער פיגור, זעצט זי זיך, און מען הייבט זיך אָן קענזייטיק אויסצו־פרעגן וועגן משפּחה און באקאנטע. וועו עס איז צורייד געקומען וועגן שטעטלדיקע נייעס, דערציילט זי, אז היינט איז אן אויספארקויף אין געטאָ פון זאכן נאָך די יידן.

— אָבער —גיט זי צו— בלויז פאר די דאָרפישע פויערים, וועלכע האָבן באקומען איינטריט־קארטן אין געטאָ צוליבן פינקטלעכן צושטעלן די תבואה־קאָנטינגענטן.

זי איז שוין געווי אינפֿארמירט ווי דאָס גייט צו, וויל איר מאן האָט שוין אויך באקומען אזא צעטל פון קרייז־הויפטמאן.

— מען דארף האָבן מזל, זאָגט זי מיט אן ערנסטקייט — עס גייט נישט אזוי ווי מען ווילּ. וועו מען איז שוין אין געטאָ, קריגט מען צוגע־טיילט א הייזל פאר אזוי פיל און אזוי פיל מענטשן. טרעפן זיך צוזאמען גוטע שכנים, צעטיילן זיי זיך יושרדיק אין דערהיים, אויב נישט — איז ווער עס קען פריער כאפן דאָס בעסערע, האָט טאקע מזל. א חוץ דעם — גיט זי צו— דארף מען האָבן מזל צו באקומען א שטוב פון די יידישע גבירים.

זי וויסט אפילו צו דערציילן, ווי א גרופע פויערים האָבן מזל געהאט

און מען האָט זיי צוגעטיילט דאָם הויז, ווו עס האָט געווינט דער יידישער דאָקטאָר האַלצער און די צווויי עלטערע פעלדשערס וואָנז און פינאַווע.

— אָט די דאָזיקע פּויערים האָבן דאָס מזל געהאט —דערציילט זי מיט קנאה— גאנצע וועגענער האָבן זיי אָנגעשלעפּט מיט טייערע בעט־געוואנט, קליידער, וועש און מעבל נישט גערירטע, אין גאנצן ניי נאָך. ווי מען דערציילט —גיט זי צו מיט א שטילן טאָן— דאַרף מען די ווויי־נונגען פון די יידן גוט נאָכקוקן, ווייל אַלע יידן האָבן דאָך דאָס גאנצע געלט געהאט און זיי האָבן דאָס אויסבאהאַלטן פאר די דייטשן, מיינענדיק אז זיי וועלן זיי לאָזן איבערלעבן די קריג. זי האָט געהערט דערציילן — זאָגט זי ווייטער מיטן זעלבן טאָן— אז די יידן האָבן זייער גאָלד אויס־באהאַלטן אין די פּיס פון די טישן אָדער שטולן, און אפילו אין די טירן פון די שענק, עס איז דאָ אוצלכע, וואָס האָבן שוין געפונען גאָלד און גאָלט אין בעט־געוואנט, אפילו טייערע פוטערנע מאנטלען אויך.

די ראָגאזשינסקא רייסט איר איבער דאָס רעדן און זאָגט צו איר פאַרענדיק זיך ביי דער קיך:

— זאָלן אונדז די גערמאַנישע רויבער בעסער אָפּגעבן דאָס פארמעגן, וואָס זיי האָבן ביי אונדז צוגענומען. די רויבער נארן אָפּ מיט די יידישע זאכן די פּויערים און רייסן ארויס די תבואה און שטייערן פון אונדז.

אירענא גיט צו, אז זי וואָלט נישט אָנגעטון א קלייד פון א דערמאָר־דעטער יידישער פרוי.

די יינגערע שוועסטער גיט נאָך צו מיט ערנסטקייט, אז דער גלח אין קלויסטער האָט זיכער נישט געהייסן דאָס טון.

די גויע וועלט נאָך מער צעפּלאָמט פון אויפרעגונג און זאָגט מיט א העכערן טאָן:

— דאָס זענען דאָך נישט קיין יידישע זאכן. דאָס זענען אונדזערע זאכן. יעדער מלבוש, וואָס א יד האָט געטראָגן און זיין גאנץ פארמעגן, וואָס ער האָט געהאט, איז געווען פאר אונדזער געלט, פון אונדזער לאנד.

די גויע כאפּנדיק זיך, אז עס רוקט זיך אָן מיטאָג־צייט און די קליינע קינדער זענען אָן איר, שטעלט זיך אויף, צוגעבנדיק, אז מאָרגן איז פאר די שטעטישע פּאָליאקן מיט די צעטלען אן אויספארקויף אין געטא, און זי דארף זיך נאָך שאפן א פערד און וואָגן און גוטע שותפים. וועט וויסט

ווי לאנג זי וואלט נאך אזוי אויף אין פום אירע געשיכטעם דערציילט, ווען נישט דער קליינער יורעקל, וועלכער האט אננעהויבן קלאפן אין טיר.

און איך שטיי נאך אלץ אזוי הינטערן וועגטל, איינהאלטנדיק דעם אטעם, צוגעשמידט צו די לעכלעך און זע נאך די גויע, וואם איז איצט פארשווונדן. איך זע זי אצינד אין מאנטל פון מיין פרוי, איך זע איר מאן אין מיין אנצוג, איך זע איר יאנעקן אין די קליינע שיכלעך פון די אויס־געמארדעטע ירישע קינדער. איך זע איר זויג־קינד וויקלען אין די ווינדלעך פון מיין עופהלע. עם קומט צו מיר אריין די ראגאזשינסקא א שמייכלענ־דיקע, זאגנדיק:

— דו ווערסט זיך דא אנהערן אביסל געשיכטעם, אבער נעם דיך נישט איבער, ווערסט באלד באקומען עסן און איבערצוטון — זאגט זי צו מיר ארויסגייענדיק. מיט א געצווונגענעם שמייכל דאנק איך איר פאר איר זארגן וועגן מיר.

אין קיך איז פאר מיטאג־צייט — עס שמעקט געפרעגלט שמאלץ. די צוויי שוועסטער ארבעטן איצט פליסיק ביי די קניידלעך, אייגע צופט שטיקלעך טויג און מאכט דערפון א האלב קיילעכדיקע פארם, ארייגווארפנ־דיק אין א נידעריקן טאפ היים וואסער. די צווייטע נעמט ארוים די שוין געקאכטע קניידלעך פון טאפ און פרעגלט זיי אין א פלאכן בלעכענעם טאפ אין חזיר־שמאלץ.

יורעקל שטייט מיט קניענדיקע פיסלעך אויף א בענק ביים טישל און וואוט אומגעדולדיק אויפן עסן.

די קאץ האט אין דרויסן דערשמעקט דעם ריח פון געפרעגלט פליש און זיך אריינגעכאפט אין שטיבל אוועקזענדיק זיך אויף די הינטערשטע פיסלעך אונטערן טישל, מיט פינקלענדיקע קאצענע אויגן צו דער קיך. מיאוטשענדיק בעט זי, מען זאל איר עפעס צוווארפן. פלוצלינג גיט יורעקל א שפרונג אויף, ער האט דערהערט דאם אנקומען פון פלאריאן מיטן פא־טער, ביידע קומען אריין אין שטיבל פארענדיקנדיק א געשפרעך וואם האט זיך פארצויגן פון דרויסן. די שטובייקע ווייבער זענען צופריידן, וואם זיי זענען געקומען פינקטלעך צום עסן, ווען דאם מיטאג איז אקוראט שוין פארטיק.

ביידע שוועסטער האבן צוגעגרייט צום טיש, שטעלן אוועק א גרע־

סערע שיסל אין מיטן טישל און פאר יעדן באזונדער א טעלער. די מענער פארענדיקן דאָס רויבערן און מאכן זיך גרייט צום עסן.

און איך שטיי הינטערן וועגטל ביי די לעבלעך און אין נאָז דרייט מיר דער גוטער געשמאק פון די געפרעגלטע קניידלעך, וואָס פארגרעסערט נאָך מער מיין הונגער. איך קוק ווי אירענע מאכט פול די שיסל מיט די קניידלעך פון שמאלץ און טראכט ביי זיך, אז איך וואָלט אליין איצט אויסגעלייגט די גרויסע שיסל. שוין דריי טעג נישט געגעסן. איז מיר טאקע דער בויך לייגיק און דער מאָגן האָט זיך מיר צעשפילט. איך דערזע ווי די גויע נעמט א פירקאנטיק נידעריק בענקל און טראָגט זיך דערמיט אין חדרל צו מיר.

— ביסט שוין גוט הונגעריק? — פרעגט זי מיך פארפֿאָרעט.

איך האָב איר נישט באוויזן צו ענטפערן, איך זע זי שוין אויף דער צווייטער זייט וועגטל נעמען א שיסל און אָנפילן מיט די קניידלעך. איר צייל וויפל שטיק זי לייגט אריין. זי קערט זיך גלייך צוריק א לאכעדיקע און זאָגט צו מיר:

— אויב עס וועט דיר וויניק זיין, איז נאָך דאָ.

נישט באמערקנדיק ווען און וואָס, האָב איך שוין נעבן זיך שטיין א פולן טעלער מיט א קלעבעדיקער מילך־זופ. איך פֿראווע די סעודה מיט אלע מיינע אברים. כאָטש די קניידלעך זענען געווען זייער גליטשיק אין שמאלץ, האָב איך שנעל דערפילט ווי זיי הייבן מיר אָן זיך שווער אראָפּ־לאָזן, אָנפולנדיק שנעל דעם מאָגן.

די קאץ, וואָס איז צו מיר אריינגעקומען צוזאמען מיט דער ראגא־זשינסקא, העלפט מיר צו פארענדיקן די שיסל קניידלעך, שלינגענדיק שוין אזוי שווער ווי איך.

פון יענער זייט וועגטל הערט זיך דאָס קלאפן פון די לעפל ביים עסן. די קאץ בלייבט זיצן אויף די הינטערשטע פיסלעך, אָנקוקנדיק מיך א פרעמדן, און באלעקט זיך פון זאטקייט.

און מיך ציט ווי א מאגנעט צו די לעבלעך וויידער אריינצוקוקן. עס בארואיקט מיך נישט די זאטקייט, איך ווייל הערן און זען, אפשר וועט פאלן א גוט וואָרט פאר מיר, אפשר וועלן זיי זיך איבערווינקען צום גוטן

פאר מיר. יוזעף, וואָס עסט צום לאנגזאמסטן, הערט צו ווי פלאָריאן גיט איבער עפעס אויף שטיל דער מוטער, אז יורעקל זאָל נישט דערהערן.

פון דעם סוד איז דער ראגאזשינסקא געוואָרן דאָס פּנים פּרייליעך, און זי זאָגט צו אלע מיט דעם זעלבן שטילן טאָן ווי פלאָריאן: דאָס וועט זיין אמבעסטן אזוי ווי איך האָב געזאָגט...

די פּאָר אומפּארשטענדלעכע וועלטער האָבן מיך נישט געלאָזט רוען, איך האָב אינסטינקטיוו דערפילט, אז מען מיינט מיך און איך האָב זיך אָנגעהויבן שלאָגן מיטן געדאנק: איז דאָס גוט פאר מיר אָדער פארקערט. איך האָב אָנגעהויבן נאָכקוקן יעדע באוועגונג פון זיי און אויפגעכאפט יעדעם אָפּגעהאקטע וואָרט.

פלאָריאן זאָגט נאָך צו דער מוטער, וואָס נעמט אראָפּ די כלים פון טיש:

— ביינאכט וועל איך שוין וויסן באשטימט.

די גוויע ענטפערט א צופריידענע:

— עס וועט זיך באשטימט איינגעבן...

וואָס מיינען זיי דערמיט? איז עס עפעס גוטס פאר מיר? פארוואָס זיצן אלע גלייכגילטיק און קיינער זאָגט מיר נישט? איז עס שלעכטס, וואָלט זיכער די גויע נישט געווען אזוי צופריידן אויפן פּנים, ווייל איך פיל, אז זי וויל פאר מיר גוטס טון. און אפשר איז עס גאָרנישט וועגן מיר, נאָר א שטוביקער סוד וועגן א פאמיליע־ענין? עס איז מיר שווער זיך צו בארואיקן. און איך שטיי ווי צוגעקלעפּט מיטן פּנים צום וועגטל. פלוצלינג דערהער איך ווי די ערדענע שיסל הינטער מיר פאלט אראָפּ. דאָס האָט די קאץ אויסלעקנדיק מיר אזוי באדאנקט פארן מיטעסן. די ראגאזשינסקא קומט שנעל ארײן און קוקט נאָך דעם חורבן, ווי איך שטיי מיט די שארבנס אין דער האנט מיט א פארלאָרענער מינע שעלטנדיק די קאץ, וועלכע איז שנעל אנטלאָפן פון אונטערן פאָרהאנג. זי בארואיקט מיך און הייסט די קאץ ארויסטרייבן. יורעקל לעבט אויף פון דער מאמעס באפעל, צעיאָגט זיך מיט דער קאץ איבערן שטיבל, שעלטנדיק קינדעריש און פאריאָגט זי.

די גויע, וועלנדיק מיך בארואיקן און שאפן מיר א בעסערע שטימונג, זאָגט מיר שטיל, אז מען וועט קענען מאכן פאר מיר א דאָקומענט

דאָס אמאָליקע הויז פון סאָקאָלאָווער רביו

די געווען מקוה אין סאָקאָלאָוו

אלם פאליאק — ביינאכט וועט מען וויסן אויף זיכער, זאגט זי אפגע־האקט —ווי נישט מער צו רעדן איצט וועגן דעם— און פארשווינדט אין קיכל.

איך בלייב שטיין און עס נעמט מיך ארום א פרייד. איך חזר איבער־צען מאל די ווערטער, וואס איך האב ערשט געהערט. וועל איך טאקע קענען זיך נאך אמאל אויף דער פרייער לופט באווייזן? וועלן די פינסטערע באהעלטענישן וועלן אויס היים?

מיינע געדאנקען רייסט איבער יוזעף, ווי ער איז שוין געווויינט צו כאפן א זיץ אויף זיין בעט נאכן עסן. יוזעף זעצט זיך אוועק שווער אטעמ־דיק. ער נעמט ארויס סיגארעטן און מיר פארוויכערן ביידע, איך פיל, אז ער וועט איצט איבערריסן זיין שווייגן און מיר אויך דערציילן וועגן דאקומענט, אבער יוזעף פארקריכט אויף א צווייטע טעמע און דערציילט מיר, אז אין געטא לעבן נאך העכער צוואנציק יידן, וואס מען האט זיי איבערגעלאזט ביים אויפרוימען דעם פארבלוטיקטן און פארשמוצטן געטא, אבער —גיט ער צו— זיי זענען זייער שטארק באוואכט.

ער דערציילט מיר ווייטער, אז עס לעבן נאך די פאר יידן, וואס האבן געארבעט אין דער דרוקערייי ביים קרייז־הויפטמאן גראמס.

זיין פרוינט פיאטראוסקי, וואס ווונט נישט ווייט פון אים, דער־ציילט ער מיר סודותפול — באהאלט אויס א יידישן יונגנמאן פון סא־קאלאוו מיטן נאמען יאסטשאמב. דער דאזיקער נאמען האט מיר גלייך דערמאנט אן מיינעם א חבר, מיט וועלכן איך האב געארבעט צוואמען אין ארבעטסלאגער.

איך פרעג יוזעפן, צי איז מעגלעך, אז איך זאל זיך קענען מיט אים צוזאמענטרעפן. ער זאגט מיר צו זיך צו אינפארמירן וועגן דעם.

יוזעף דערמאנט זיך, אז עס איז שוין צייט ווידער גיין צו דער ארבעט, און הייבט זיך אויף א ביסל פויל נאכן עסן. ער גרייט זיך צום ארויסגיין. ביים פארלאזן דאס חדר זאגט ער מיר:

— ביינאכט וועט מען זיך אדורכשמועסן.

יוזעף, פלאריאן און יורעק גייען ארויס פון שטיבל אויף דער גאס. מען קלאפט אין טיר. עס קומען אריין מיט א פרייליעבער שטימונג צוויי יונגע דארפישע פויערטעס, וועלכע וועלן אויפגענומען מיט א קינסטלע־

בער גאסטפריינדלעכקייט פון די שטוביקע. די צוויי פויערטעס, וועלכע רעדן מיט א דאָרפישן אקצענט, גייען אָנגעטון אויף זיך דעם גאנצן יום טוב, זעצן זיך אנידער גוט געשטימט, רעדן הויך, צעלאכן זיך אָפט ביים רעדן.

אירענע פרעגט זיי מיט נייגעריקייט: וואָס עפעס היינט אין שטאָט, גיט אין קיין מארק־טאָג. די פויערטע מיט א דיקן אויסזען, וואָס זיצט אויף דער שטול ווי נישט ארונטערצופאלן, צעעפנט זיך אונטער דעם האלדז דעם קאָלנער פון מאנטל און ענטפערט מיט פארווונדערונג:

— איר וויסט נישט, אז היינט קריגט מען זאכן נאָך די יידן אין געטאָ? מיר האָבן געהאט א צעטל אונטערגעשריבן פון ד"ר הערמאן צוזאמען מיט מיין שכנטע —ווייזט זי אָן אויף דער צווייטער, וועלכע זיצט צושמייכלענדיק נישט דריסט און צופט דעם עק פון טיכל, וווּ איר געלט איז אינגעקניפט— זענען מיר געקומען וועגן דעם אין שטאָט. אָפּגעקומען איבער א האלבן טאָג דערמיט איידער מען האָט זיך דערלויבט. איר מאן —דערציילט זי ווייטער— קען זיך מיט דער פּאָליציי גוט, האָט מען זיי דערלויבט איבערצונישטערן א פּאָר הייזלעך, איידער זי האָט זיך עפעס אויסגעפונען פאר זיך. א לויפענייש איז דאָרט אויף קעפ —דערציילט זי— א געכאפענייש, א שטופענייש, אין א סך הייזער איז שוין אויסגעקליבן דאָס גוטע און מען זעט דאָרט נישט מער זיך וואלגערן ווי די יידישע ווייסע לויטעכער מיט די פּאסן (געמיינט טליתים), וואָס זיי פלעגן טראָגן ביים שאקלען זיך. עס וואלגערן זיך די לאנגע געשפאלטענע קאפאָטעס, און אפילו פּארוקעס (שייטלען), וואָס די אלטע יידישקעס פלעגן טראָגן. בלויז אין איין הייזל האָט איר א ביסל געגליקט, עס האָט ווייזט אוים דאָרט נעווויינט א שוסטער, און זיי האָבן געפונען אויסבאהאלטן אין א קעלער, וואָס איז געווען אויסגעריסן פון א גראנאט, שטיוול און גוטע שיך. אָבער קיין איין פּאָר קינדער־שיכלעך. פון מלבושים האָט זי אממערסטן נאָכגעזוכט דאמסקע, איר איז אָבער אונטערגעקומען מענער־קלייד. זאָל זיך שוין מיין אלטער אויספוצן — גיט זי צו מיט א געלעכטער. דערפאר האָבן מיר מזל געהאט ביים בעטגעוואנט. דאָס מעבל איז אפילו אביסל דורכגעשאָסן פון ביקסן־קויל, אָבער עס גייט שוין — גיט זי צו מיט צופרידנקייט.

— עס זענען געווען אנדערע —רופט זיך אָן די צווייטע נעבעכדיק— וואָס האָבן נאָך ערגער געהאט, זיי האָבן געמוזט נעמען, וואָס מען האָט זיי געגעבן — אפילו נישט קיין שלעכטע זאכן, נאָר טיל פארבלוטיקט, איר ווייסע ציך פון בעטגעוואנט איז אויך אביסל מיט בלוט. עס איז געווענדט אין מזל — גיט זי צו פרום.

— אויב דו רעדסט שוין פון מזל —רופט זיך ווידער אָן די גראָבע האָב איך געהערט דערציילן, אז היינט האָט איינער געפונען אין א הייזל א קליין קעסטל מיט גאָלד —ער האָט שוין פארזאָרגט אפילו זיינע אייניקלעך — זאָגט זי מיט קנאה. אין די הייזלעך פון די יידן דארף מען נאָר וויסן וווּ צו זוכן. דאָרט ליגט נאָך פיל גאָלד. א שאָד אז דאָס זאָל אריינפאלן אין די דייטשע הענט — פארענדיקט די צווייטע, אויפשטעלנדיק זיך.

אירענע האָט זיך דערווייל אָנגעהויבן פאָרען ביים צוגרייטן דאָס פעקל פאר איר געליבטן אין דייטשלאנד. די יינגערע שוועסטער קוקט אריין אין א בוך, און די מוטער זיצט און וואַרט שווייגנדיק, ווי די דאָרפישע וויבער זאָלן זיך אָנשטויסן, אז עס אינטערעסירט זיי נישט זייערע געשיכטעס.

די גראָבע פויערטע שטעלט זיך אויך אויף זאָגנדיק אין שפאס: אונדזערע מענער קענען נאָך אוועקפאָרן אין דאָרף און אונדז איבערלאָזן. זיי געזעגענען זיך מיט א „געלויבט איז גאָט", צוזאָגנדיק, אז זיי וועלן זיין נאָך אמאל אין שטאָט, וועלן זיי נישט פארגעסן אריינצוקומען. עס קומט אריין צו מיר די ראגאזשינסקא, וועלכע טרעפט מיך זיצן אויפן שטול מיטן קאָפּ אָנגעלענט אויף די הענט, וועלכע איך האלט אונטערגעשפארט אויפן וועגטל פון בעט. מיינענדיק אז איך בין געשלאָפן, זאָגט זי מיר:

— דער קאָפּ איז מיר שוין געשוואָלן פון זייערע געשיכטעס. קוים דערווארט זיך, אז זיי זאָלן אוועק. וועז מיר זענען געווען דריי חדשים ביי זיי אין דאָרף, באלד פון אָנהייב, וועז די דייטשן האָבן אונדז פאריאָגט פון אונדזער היים, האָט קיינער פון זיי נישט געפרעגט, צי מיר האָבן שוין דורך דער וואָך געגעסן א שטיקל ברויט; זאָגנדיק דעם אמת, דריי מאָנאטן האָבן מיר אלע געלעבט אָן קאַרטאָפל און קיין שטיקל ברויט נישט פארזוכט, און קיינער פון דאָרף האָט זיך נישט פאראינטערעסירט וועגן אונדזער גורל.

מיט פֿאראכטונג זאָגט זי:

— אזוי זענען די דאָרפֿישע. גייציג. אַלץ איז פֿאר זיי ווייניק. ערשט וועַן מיר זענען אין שטאָט און מיר האָבן צו עסן, מאכן זיי זיך פֿאר אונדז גוט, און זענען געוואָרן אומגעבעטענע געסט.

שפּעטער האָט מיר די ראגאזשינסקא געבראכט א העמד מיט אַן אנצוג זיך איבערצוטון.

עס איז שוין געווען האַלב פינסטער. פון דער גאס הערט זיך א גע־קלאפֿערי פון רעדער אויף דעם שטיינערנעם ברוק. דאָס פאָרן פֿויערישע פֿורלעך אהיים צו זיך אין דאָרף מיט די אָנגעלאָדענע וועגענער פון טויטן נעטאָ.

אין דער האַלב טונקלקייט באקוק איך די קליידער, וואָס ליגן נעבן מיר. עס באהערשט מיך עפּעס א געמיש פון פארשידענע געפילן. נייע קליידער, וואָס וועלן צודעקן מיין צעהאקט לייב, פארשטעלן מיינע וווגדן, פארווישן די צייכנס פון טרעבלינקע. און עס דערוועקן זיך מיר געפילן פון פרייד און האָפענונג. און דערצו נאָך א פֿוילישער דאָקומענט — א וועג צום פרייען דרויסן, צו דער גאס, צו דער זון און לופט. איך וועל אויפהערן זיך שיצן מיט דער נאכט־פינסטערניש, אָבער דאָך מאכט מיר נאָך פיל נאכקלערן. און איך הייב מיר אָן נאָך אמאל איבערחזרן די ווער־טער, וואָס איך האָב געהערט וועגן דעם. „בינאכט וועל איך שוין וויסן"...

איך הייב מיר נאָך אמאל אָן זיך פֿאַרשטעלן, ווי אזוי האָט אויסגעזען פלאָריאן ביים דערציילן דאָס דער מוטער. און איך בלייב מיט אומגעדולד און אומרואיק אפֿווארטן די נאכט, וועַן פלאָריאן וועט קומען פון דער ארבעט...

איך כאַפּ מיך ווידער צו צו מיין פענסטערל דורך די לעכלעך. אירענע מיט דער מוטער קומען אריין פון צווייטן צימער אָנגעטון אין די מאנטלען מיט די געבעט־ביכער אין די הענט, און באווייזן זיך ביי מיר אין חדרל.

אירענע, אויסגעפּוצט מיט א הארבסטיקן טונקלען פארביקן מאנטל, אונטערן האלדז א ווייסן שאל, וואָס שלאָנט אָפּ אויפן פּנים מיט דער וויים־קייט און מאכט אָנזעעוודיקער די פארדויטלטע ליפּן.

די מוטער אין א שווארצן מאנטל, פארמאכט ביז אונטערן האלדז, וואָס פארבריטערט א ביסל איר אָפּגעצויגן מאט פּנים. ביידע בלייבן שטיין

ביי מיר אין האלב טונקלקייט און קוקן אויף מיר ערנסט מיט א גאָטס־פירכטיקער מינע. די מוטער זאָגט צו מיר, צומאכנדיק א ביסל מיט די הענט, אין וועלכע זי האלט דאָס געבעט־בוך, וואָס איז באהאָנגען מיט פרומע קרעלן:

— מיר גייען אין קלויסטער גאָט בעטן פאר דיר, אז גאָט זאָל דיר געבן א וועג, אויף וועלכן דו זאָלסט געפינען דיין רעטונג צום לעבן. גאָט וועט מיטלייד האָבן מיט אזא געפיניקטן ווי דו ביסט.

— וועט טאקע גאָט מיטלייד האָבן מיט מיר אויך? — פרעג איך מיט א געבראָכענער שטים, האלטנדיק די הענט פון דער ראגאזשינסקא.

אירענע, וועלכע שטייט הינטער דער מוטער, רייסט איבער איר שווייגן און זאָגט צו מיר אַן איבערגענומענע פון מיין געריטקייט:

— גאָט אין הימל האָט מיטלייד מיט אלע געליטענע, מיט אלע וועלכע בעטן ביי אים הילף, נאָר אזעלכער ווי דו דארף די הילף פון גאָט.

ביידע גייען ארוים איבערלאָזנדיק מיך אין מיין חדרל ארומגענומען מיט דער פארנאכט־שטימונג און איך טראכט וועגן מיין גורל, וואָס וועט איבערגעבן אין גאָטס הענט.

די סודותפולע שטילקייט פון דער האלב־טונקלקייט צווישן טאָג און נאכט רייסט איבער די יינגערע שוועסטער, וועלכע קומט אריין פון שלאָף־צימער און צינדט אָן ליכט, וואָס קריגט זיך אריבער איבער דעם וועגטל צו מיר אין חדרל און עס פארטוישט זיך די פארנאכטיקע טונקלקייט אויף נאכטיקע האלב־ליכטיקייט, וואָס טוט ענדערן מיין שטימונג און דער־מאנט מיך אָן דער אָנקומענדיקער נאכט, וועלכע דערוועקט אין מיר אַן אומגעדולדיקייט און אומרו.

אויף דער גאס איז שטילער די באוועגונג, עס הערט זיך בלויז אומ־אויפהערלעך דאָס טויבע קלאָפן פון דער שכנותדיקער מיל, וואָס דינט אויך אלס עלעקטרישע סטאַנציע, וואָס גיט באלייכטונג פארן גאנצן שטעטל.

פון דרויסן דערהערן זיך טריט און עס קומען ארײַן אירענע, יורעקל און די מוטער, וועלכע דערמאָנט, אז עס איז שוין צייט צו פארטונקלען דאָס פענסטער. מיט זיי האָט זיך אויך מיטגעכאפט די קאַץ, וועלכע איז אריין צו מיר אין חדרל, באהאלטנדיק זיך אין א פינסטער ווינקל, פון וועלכן עס גלאנצן ארוים אירע קאצענע אויגן, מורא האָבנדיק פאר מיר,

אז איך זאל זי נישט פארשאנן פון דעם אָרט, ווו זי לויערט אלע נעכט און וואַרט אַפּ, ביז א מייזל וועט א קראַץ טון און אריינפאלן צו איר אין די נעגל.

אויף דער אנדערער זייט וועלט וועלן לעבעדיק און באוועגלעך. די מוטער מיט די טעכטער האָבן איצט פרייערע פנימער.

יורעקל זיצט זיך שטיל און מיד, ארויסלאָזנדיק פון זיין קעפעלע דעם ראשיקן דרויסן. די יינגערע שוועסטער פרעגט זיך אויס, וואָס עס הערט זיך ביי די באקאנטע, מיט וועלכע זיי האָבן זיך צוזאמענגעטראָפן ארויסגייענדיק פון קלויסטער.

עס קומט צו מיר אריין די ראגאזשינסקא, וועלכע זאָגט צו מיר:

— שלאָפן וועסטו מוזן אויפן זעלבן אָרט ווי נעכטן, אָבער דערפאר באקוועמער. אין דער ווינטער, זעסטו דאָך, איז קיין אָרט נישטאָ, זיצן א גאנצע נאכט האָט דאָך נישט קיין זין. מוזט דאָך זיך אויסרוען פון א נאנצן טאָג זיצן, כדי דו זאָלסט קענען זיין אין דער שטוב־וואַרעמקייט. קענסטו שלאָפן גיין, וועלן מיר אלע מאכן נאכט. באזונדער ווי איך שוין זויסן, וואָס פלאָריאן האָט דערלויבט וועגן דאָקומענט.

איך דאנק איר זייער פאר איר גוט־האַרציקייט און זאָג צו איר שוין שטייענדיק אויף איין פוס, אז איך מוז ארויס פארן הויז... אויב ווער פון די שכנים וועט נישט באמערקן.

אריינקומענדיק פון דרויסן, הייסט זי מיר צוווארטן, ביז עס וועט גוט פינסטער ווערן, ווייל פרעמדע מענטשן דרייען זיך ארום.

דורך די פֿאָר מינוט, וואָס עס האָט געדויערט, ביז די פינסטערניש האָט ארומגעהילט דאָס הייזל, האָבן זיך די קניידלעך און דאָס שמאלץ אין מיין מאָגן אזוי געבאָמבלט ווי אין טאָפּ אויף דער קיך ביים קאָכן. א נאסער פון שוויים בין איך געווען, ווען איך האָב געקראָגן א צייכן, אז איך קען שוין ארויסגיין.

דורך דער צייט איז דערווייל אָנגעקומען א באקאנטער און די גויע האָט אים אויפגעהאלטן, כאפּנדיק דערווייל א שמועס איבערשפאצירנדיק זיך אביסל ווייטער פון אריינגאנג. באמערקנדיק דעם קלונג איינפאל פון איר, האָב איך מיך אריינגעכאפּט צוריק אין מיין באהעלטעניש, סאפּענדיק ווי נאָך שמוגלען זיך א גרענץ...

עס קומט אריין די ראגאזשינסקא מיט זייער באקאנטן, וועלכער

באגריסט זיך ווארעם מיט די שטוביקע. ער בלייבט שטיין אין מיטן שטיבל, וואָס מאכט נאָך לענגער זיין שמאָלע און הויכע פיגור. ער האָט דווקא ליב א ביסל אונטערצושטיין און שיט מיט וויצן, פון וואָס אלע פארהילכן די שטוב מיט געלעכטער. דרייענדיק זיך אויף אלע זייטן מיט זיין לאנגער פיגור נעבן וועגטל, האָבן זיך די שטוביקע קוים דערבעטן ביי אים, אז ער זאָל זיך אוועקזעצן, ווי מורא האָבנדיק, אז זיינע אויגן, וואָס דערגרייכן ביז איבערן וועגטל, זאָלן נישט אריבערקוקן אויך אויף דער אנדערער זייט. דער גאסט איז מונטער געשטימט און דערציילט אפילו לאכנדיקע שטיקלעך פון זיין טאָג ארבעט אלם שטובן־מאלער.

וועגן נייעם פון זיך דערציילט ער וועכנדיק אביסל ערנסטער, אז ער האָט געקראָגן אן אָפערטע צו ווערן א פּאָליציאנט, אויב ער איז אייַנשטימיק צו דעם, אָבער ער גיט צו וויציק:

— א פּרנסה וואָלט עס געווען א לייכטערע, נאָר דעם הינטן אייַנשטעלן פאר די גערמאנער גלוסט מיר נישט.

די ראגאזשינסקא גיט צו לאכנדיק:

— דעם קאָפּ אייַנשטעלן פאר זיי איז נאָך ערגער.

— וועז די גערמאנער פּאָרן אויף א געיעג נאָך די פּארטיזאנער, שיקן זיי די ערשטע אין די וועלדער אריין די פּוילישע און אוקראַינישע פּאָליציי און אלייַן גייען זיי נאָך פון הינטן צו קענען זיך די ערשטע צו־ריקציען פון וואלד ארויס — זאָגט דער אורח.

עס אנטוויקלט זיך א שמועס וועגן שטעטלדיקן לעבן, וועגן דעם קריג, ביז עס איז צו רייד געקומען וועגן יידן. ביי דעם געשפּרעך איז ער געוואָרן ערנסט און האָט אָנגעהויבן דערציילן אזא געשיכטע:

וועז ער האָט געארבעט אלם מאלער אין מילִיטערישן שפּיטאָל אין שטאָט, איז ער געווען באפרייַנדעט מיט אייַנער פון די מערערע יידישע פרויען, וואָס האָבן דאָרט געארבעט אין דער וועשערי און ביים רייניקן אין די צימערן פון די קראנקע.

די דאָזיקע פרוי איז געווען אן אלמנה. איר מאן איז געשטאָרבן אין געטא בעת דער עפּידעמיע פון טיפוס. זי האָט געשטאמט פון קאליש און געהאט א ווונדער שיין מיידלע פון א יאָר זעקס, דאָס קינד איז שטארק געווען צוגעבונדן צו איר מוטער. נישט האָבנדיק ביי קיינעם זי איבער־

צולאָז, האָבן איר די דייטשן דערלויבט צו דער ארבעט מיטצונעמען דאָס קינד, ווו זי פלעגט עס אוועקזעצן אין א ווארעמען ווינקל, ווו זי האָט געארבעט. דאָס מיידעלע מיטן בלאָנדן קעפעלע איז אפילו געליבט געווען פון די דייטשן און זיי פלעגן שפאסן, אז דאָס קינד מוז זיכער שטאמען פון די אריער צוליב איר בלאָנדן אויסזען. געווען אזעלכע פארווונדעטע דייטשן געקומענע פון פראָנט, וואָס האָבן זיך דערמאָנט אָן זייער היים, אָן זייערע קינדער און פלעגן גלעטן דאָס מיידעלע און געבן איר שאָקאָלאָד. דאָס קינד איז שוין געווען צוגעווויגט אזוי צו פארברענגען א גאנצן טאָג מיט דער מוטער ביי דער ארבעט, און אויף דער נאכט צוריקגיין אין געטאָ שלאָפן.

— ווי די מוטער פלעגט מיר דערציילן —זאָגט ער וויטער— האָט דאָס קינד ביינאכט נישט איינמאל געזאָגט: דאָרט אין שפיטאָל ביטאָג איז בעסער. אין געטאָ האָט מען מורא ביינאכט פאר די דייטשן, זיי זאָלן נישט קומען כאפן און שלאָגן, יענע דייטשן מיט די ארומגעבונדענע קעפ און פיס, מיט די שטעקנס אונטער די אָרעמס זענען בעסער. ער אליין — ניט ער צו— האָט אפילו אויך ליב געקראָגן דאָס קינד.

שפעטער, וועו מען האָט אָנגעהויבן צו רעדן, אז מען וועט די יידן נעמען קיין טרעבלינקע, איז געקומען צו אים די זעלבע יידישקע און האָט אים אזוי געזאָגט:

— הער, מיין גוטער פריינט. דו קענסט דאָך מיין קינד. זי איז שוין און קלוג, און איז ענלעך צו א פויליש מיידעלע. אויב עס וועט זיך טאקע ארויסווייזן פאר ריכטיק, אז די דייטשן ווילן אונדז הרגענען, איז אזוי: מיר אליין איז שוין אלץ איינס, איך האָב פארלוירן מיין מאן און א סך נאָענטע, וואָס זענען אויסגעשטאָרבן אין געטאָ, ווו וועל איך זיך דאן אהינטון. איך וועל גלייך אריינפאלן אין די הענט פון די מערדער. אָבער דאָס קינד מיינס —ער געדענקט ווי די טערערן זענען איר דערביי גערונען פון די אויגן— פאר וואָס זאָל זי אומקומען? זי פארשטייט דאָך נאָך גאָר־ נישט פון דעם אלעם, זי וועט מען נאָך קענען ראטעווען. און זי פרעגט מיך —דערציילט ער וויטער— צי איך וואָלט דאָס קינד נישט געוואָלט נעמען צו זיך, וועו עס וועט זיך מאכן שלעכט? איך האָב זיך מיט מיין פרוי אדורכגערעדט און זי איז אויך מסכים געווען צו דעם.

א צייט שפּעטער, ווען מען האָט אָנגעהויבן די יידן פארניכטן, האָט מיר די יידישקע געבראכט דאָס מיידעלע און איך האָב מיינע קינדער און שכנים איינגערעדט, אז דאָס איז א קינד פון אונדזערס א קרוב פון ווארשע.

דעם מיידעלע האָט די מוטער אָנגעזאָגט, אז זי זאָל נישט דערמאָנען קיין איין יידיש וואָרט, ווייל קיינער טאָר נישט וויסן, אז זי איז א יידיש קינד. טאָמער דערוויסט זיך ווער, וועלן זי די דייטשן דערהרגענען. דאָס קינד האָט שטארק מורא געקריגן אפילו פאר די דייטשן, וואָס זענען געווען פאר איר פריער גוט. דאָס קינד דערמאָנט זיך נאָך ווי די זעלביקע „גוטע דייטשן" פלעגן צו איר זאָגן: דיין טאטע איז שולדיק אין דעם קריג, דערפאר דארף מען אייך אלע אויסשיסן, איצט האָט דאָס קינד מורא פאר אלע דייטשן און זי האָט פארזיכערט דער מוטער נישט ארויסצורעדן קיין איין יידיש וואָרט. באלד אין אָנפאנג, דערציילט ער, איז דאָס קינד געווען זייער אומעטיק, זי פלעגט זיך פארקלייבן אין אווינקעלע און שטיל זיך צעוויינען, אָבער קיין וואָרט נישט ארויסגערעדט, בלויז די מאמע פלעגט זי שטיל דערמאנען. שפּעטער האָט זי זיך איינגעלעבט ביי אים אין שטוב.

— די מוטער —דערציילט ער וויטער— פלעגט שטענדיק קומען זיך נאָכפרעגן אויפן קינד, אפּוואַרטנדיק מיך ביי דער ווויונג. איינמאָל האָט זיך דאָס קינד אין שלאָף צעווויינט און דערמאָנט איר מאמע. און פון דאן אָן האָט זי אָנגעהויבן שטארק בענקען און טיילמאָל ארויסרעדן. פון דעם האָבן זיך דערוווסט די קינדער פון די שכנים. אין א קורצער צייט ארום האָט מען שוין געווסט, אז איך באהאלט אויס א יידיש קינד און אלע האָבן דערפון גערעדט. מורא האָבנדיק פאר זיך, האָב איך דער מוטער דאָס קינד צוריקגעגעבן.

מיט א פאָר טעג צוריק, ווען די דייטשן האָבן אוועקגענומען די יידישע מענער פון שפּיטאָל קיין טרעבלינקע, און די יידישע פרויען נאָך איבערגעלאָזט, האָט מען דאָס קינד געוואָלט אוועקנעמען פון דער מוטער און מיטשיקן מיט די מענער, אָבער זי האָט זיך מיטן קינד נישט געוואָלט שיידן. די וואָס האָבן דאָס צוגעזען, דערציילן —זאָגט ער— אז אויף דעם פולן אויטאָ מיט בלויז יידישע מענער האָט זיך געפונען די יידישקע, וואָס האָט געהאלטן דאָס קינד אויף די הענט און אזוי געפירט געוואָרן קיין טרעבלינקע.

א שאד דאָס מיידעלע, זי איז אין גאנצן געווען ענלעך אויף א פוי־ליש קינד — פארענדיקט ער.

אין קיך האָט געהערשט א שטילקייט נאָכן דערציילן די געשיכטע וועגן דער פרוי און קינד, וועלכע איך האָב גוט געקענט פון זען, ווייל זי האָט געווויינט אויף דער זעלבער גאס אין געטאָ ווו איך. אָט די דאָזיקע פרוי, ווי מען פלעגט זי זען אין די נאכט שעהן זיך טראָגן מיטן קינד אויף דער האנט, קומענדיק צוריק פון שפּיטאָל אין געטאָ ארײַן, אין דעם אָרימען קלײנעם הילצערן שטיבעלע, ווו עס האָט שטענדיק געהערשט אומעט און טרויער, אָט די דאָזיקע יידישע פרוי, וואָס פלעגט איר גאנצן עלנט און אײנזאמקייט פארטרײבן מיט דער ליבשאפט צו איר קינד — אָט זיי שטייען מיר איצט פאר די אויגן און איך זע ווי די מערדער רייסן דאָס קינד פון דער מוטער, וועלכע ווייל זיך דערמיט נישט שיידן און קלאמערט זיך אײן אין קינד מיט די הענט.

איך וויים נישט ווי לאנג עס האָט געדויערט מיין פארגליווערט טראכטן אין דעם פינסטערן חדרל. מיך האָט וואָך געמאכט א געלעכטער, וואָס האָט זיך צעטראָגן אין שטיבל. דער גאסט האָט זיך געבאפט אז ער איז שוין צו לאנג געזעסן און איז ארויס.

אין שטוב הייבט מען אָן גרייטן צום אָוונט־ברויט.

די ראָגאזשינסקא באהייצט די קיך, צוברומענדיק א קלויסטער ניגון.

פאר דער שטוב דערהערט זיך פלאָריאנס אָנקומען אונטערפייפנדיק זיך א לידל. איך ווער אָנגעשטרענגט, מיינע אויגן שטעל איך אָן גלייך אין די לעכלעך צו קענען דערזען פלאָריאנס אויסדרוק פון פּנים.

ער קומט אריין אויסטוענדיק דאָס היטל, און ווערט אביסל ערנסטער ווי שטענדיק און פרעגט, צי דער פאָטער איז נאָך נישטאָ פון דער ארבעט.

ער זעצט זיך אוועק א מידער, אביסל שווער עטעמדיק. און בלייבט פארטראכט.

און איך שטיי מיט א קלאפעדיק הארץ, איבערקלערנדיק פון זיין ערנסטקייט, וואָרום ווען ער זאָל שוין עפּעס ווײַסן גוטס פאר מיר —הייבן מיך אָן מאטערן די געדאנקען— וואָלט ער מיר דאָך זיכער גלייך געזאָגט. ער פארשטייט דאָך, אז איך ווארט אזוי אומגעדולדיק, צוליב די פּאָר ווער־טער וואָס ער האָט בייטאָג געזאָגט „ביינאכט וועל איך שוין זיכער ווײַסן".

פלאָריאן כאפט דערווייל א בליק אין צייטונג, וואָס ער ציט ארויס פון דער הויזן טאש, ווי ער וואָלט מיטן לייענען געוואָלט פאריאָגן די געדאנקען פון טאָג, וואָס האָבן אים ערנסט געמאכט.

די מוטער זאָגט צו אים:

— פלאָריאן, זיץ נישט אזוי פארטראכט, וואש זיך אָפּ פון דער ארבעט, וועסטו זיך בעסער פילן. אז דער פאָטער וועט קומען, וועט מען באלד אלע אָוונטברויט עסן.

פלאָריאן רייסט איבער דאָס ליענען, נאָך האלטנדיק די צייטונג אין דער האנט, זאָגט ער:

— די הינטישע זין, זיי ווילן אונדז אין גאנצן אומברענגען. אָנ־געהויבן מיט די יידן און מיט אונדז ווילן זיי פארענדיקן. פון וואַרשע קומען אָן שלעכטע נייעס, די גערמאנער מאָרדן און פארשלעפן פּאָליאקן. אלע טאָג זענען פארען אָבלאָווע אויף די באנען, אויך אין די גאסן כאפן זיי מאסנווייז קיין דייטשלאנד אויף ארבעט. די נאצים האָבן זיך שוין פארלייגט אויף אונדזער שטעטל אויך.

און ער דערציילט, וועמען אלץ די געשטאפּאָ האָט ארעסטירט, פאָר־ווארפנדיק זיי אומלענאלע פאָטריאָטישע טעטיקייט.

— אָבער —גיט ער צו מיט א סאטיספאקציע— די הינטישע זין, זיי שרעקן זיך פארן אָנקומענדיקן צווייטן ווינטער אויפן רוסישן פראָנט, זיי פילן נאָך דעם טעם פון די פאראיאָריקע פרעסט, ווו עס האָט זיי שטארק געבריט אין די פינגער. זיי שרעקן זיך נישט בלויז אין רוסלאנד פאר דער קעלט. אויך פאר די פרעמדע, איבער וועלכע זיי הערשן. זיי ווייסן גאנץ גוט, אז די פּאָליאקן האָבן זיי פיינט און וואַרפן אָן אויף אונדז א מורא־דיקן טעראָר.

ביי די וועלטער שטעלט ער זיך אויף, ווי ער וואָלט דערמיט כבוד אָפּגענעבן זיין אָנקומענדיקן פאָטער פון דער ארבעט. א ביסל א פארשפּע־טיקטן ווי שטענדיק צום אָוונטברויט, פארענטפערנדיק זיך, אז ער האָט דערווייל נעכאפט א שמועסל אויף דער גאס, ווו מען האָט אים שוין אי־בערגענעבן וועגן די ארעסטן אין שטעטל.

די שטוביקע הייבן אָן גרייטן צום טיש, אויסלייגנדיק ברויט או; אויסשטעלנדיק קלענערע טעלערלעך מיט אָנגעשניטענעם לעבער־ווורשט

פאר יעדן באזונדער. אין מיטן, אויף א גרויסן טעלער, לינן נאך צוויי האלבע לענגערע שטיקער טונקלער ווגרשט, אנגעפילט מיט ברוינער קאשע און שמאלץ. און איך שטיי הינטערן וועגנטל און עס רייצט מיך נישט דאס עסן, איך בין איבערגענומען פון זייער פארגעסן אן מיר. איך בין באזארגט, וואס מען הערט קיין וואָרט נישט וועגן דאקומענט פאר מיר. אלע מאכן זיך גרייט צום עסן און זעצן זיך אויס ביים טיש, בלויז אירענע העלפט מיט דער מוטער, וועלכע נעמט דאס זעלבע נידעריקע בריטע בענקל, אויף וועלכן זי האט ארויפגעשטעלט א בריטן בלעבענעם טעלער, ארומגעלייגט מיט געשניטן ברויט, באשמירט מיט שמאלץ און ווגרשט און ברענגט דאס אריין צו מיר. אריינקומענדיק אין חדרל, שמייכלט זי צו זאגנדיק:

— דו זיצסט אזוי שטיל? ווי א הינדל. מען האט שוין באלד אן דיר פארגעסן.

איך העלף איר באקוועם דאס בענקל אוועקשטעלן, באדאנקענדיק איר, און מיט א שטילן טאן רייד איך ארויס:

— איך בין שוין נייגעריק צו ווייסן, וואס פלאריאן האט דערליידיקט וועגן דאקומענט פאר מיר.

— יא, —כאפט זי זיך— איך וועל אים שוין איבערפרענן. טאקע פארגעסן, און גייט ארויס.

אויף דער צווייטער זייט זענען איצט אלע פארטון אין עסן. יורעקל זיצט אויף זיין בענקעלע און פראווועט די נאכט־סעודה, האלטנדיק אין מויל א רונד שטיק ברוינע קאשע־ווגרשט מיט ביידע הענטלעך און זעט אויס ווי ער וואלט געבלאזן אויף זיין קינדעריש ברוינעם פייפל.

זיצנדיק ביים עסן נעבן פלאריאנען, פרענגט זיך די מוטער אין דער שטיל:

— וואס איז געווארן וועגן דאקומענט?

צו מיינע אנגעשטרענגטע אויערן דערגייען א פאר אפגעהאקטע ווערטער: „זי ווען באלד אריינקומען, ווען מען שוין ווייס". נישט ווייסן־דיק, וועמען ער מיינט די „זי", האב איך גלייך פארשטאנען, אז עס האנדלט זיך אין גוטע נייעס פאר מיר. זען אויס, אז פלאריאן האט אן מיר נישט פארגעסן, אומזיסט זיך איבערגענומען פון זיין צופל ערנסטקייט. איך ווער פריילעכער געשטימט אין אפווארטונג אויף דער „זי".

אומקערנדיק זיך צו מיין בענקל, אויף וועלכן עס איז געשטאנען פאר מיר דאָס עסן, באמערק איך, ווי די קאץ האָט אויסגענוצט די צייט פון מיין אוועקקוק און האָט הינטער מיינע פלייצעס פון א העלפט ברויט ארומגעלעקט דאָס שמאלץ און אוועק אין קיך אריין. איך וואַרף די ארומגעלעקטע שטיקלעך ברויט אין פינסטערן ווינקל פאר דער קאץ. זאָל הנאה האָבן דאָס גרויע קעצל, וואָס מאכט אז איך זאָל נישט אזוי פאראינזאמט זיין אין מיין חדר.

עס קומט ווידער אריין צו מיר די ראנאזשינסקא, טראָגנדיק מיר קאוול צו פארטרינקען מיט נאָך צווויי שטיקלעך ווייס ברויט, ווי זי וואָלט געווּסט, אז די קאץ האָט מיך באעוולט. און זאָגט צו מיר מיט אזא אָנגעשטעלטן טאָן, מיר צו מאכן גוטע האָפענונגען:

— באלד וועט אריינקומען א פריילן, זי וועט איבערגעבן וואָס עס הערט זיך מיט א דאָקומענט פאר דיר.

זי דערקענט אין מיר אן איבערראשנדיקע נייגעריקייט און זאָגט וויטער:

— זאָרג נישט, מיר האָבן היינט געבעטן פאר דיר. און גאָט וועט צוהעלפן, אז אלץ זאָל גוט צוגיין, און גייט ארויס.

איך וואַרט שנעל פארטיק מיט מיין נאכט־עסן און כאַפ זיך ווידער צו דעם וועגטל, קוקנדיק מיט נייגעריקייט צו דער טיר. ווען עס וועט זיך שוין באווייזן די פריילן. אין קיך איז שוין נאָכן אָוונט־ברויט. יוזעף און פלאָריאן זיצן נאָך ביים טישל און רייכערן סיגארעטן, פון וואָס עס צעגייט זיך א שמעקעדיקער ריח, די ווייבער ראַמען אוועק פון עסן און גרייטן צו פאר די חזירים, וואָס לאָזן שוין הערן פון זיך, פילנדיק אז עס איז שוין צייט, עס זאָל זיך עמעצער באווייזן מיט דעם לאמטערן און עמער נעפאָכטע קארטאָפל.

מען קלאַפט אין טיר און עס קומען אריין צווויי מיידלעך, וואָס ווויגען אין שכנות פון די ראנאזשינסקים. אייגע פון די צווויי איז א נידעריקע, א רונדע, מיט א פּאָר רויטע בעקלעך וואָס גריבלען זיך ביים לאכן, זי רעדט שנעל און איבערעדט אלע, וועלנדיק דערמיט אינפאָרמירן מער ווי די אנדערע, וואָס זיצט און שווייגט. די בארעדעוודיקע ארבעט אין מילִיטערישן שפיטאָל, פון וועלכן זי דערציילט אירע אינדרוקן

ביי די פארוואנדעטע סאָלדאטן, וואָס קומען פון רוסישן פראָנט באקראָכן מיט לייז און באוואקסענע מיט בערד, קרעכצנדיק פון די ווונדן אין לייב, וואָס די רוסן האָבן זיי געמאכט.

— אָנקוקנדיק זיי —דערציילט זי מיט א לאכנדיקן טאָן— הערן אויף צו לאכן די סאָלדאטן, וואָס זענען שוין ביים געזונט־ווערן און ריכטן זיך ווידער צו גיין אויפן פראָנט. זי ארבעט אין שפּיטאָל צוזאמען מיט די יידישקעס —דערציילט זי— פון וואָס זי גייט איבער אויף א יידישע טעמע.

מען קלאפט אין טיר, עס קומט אריין א נידעריקע שאטינע פרויען, צו וועלכער פלאָריאן שטעלט זיך אויף באגריסנדיק זי העפלעך און בעט זי אריין אין צווייטן ציימער. נאָך א ווייל שטיל שווייגן הייבט זי אָן ווי־טער צו רעדן. זי דערציילט ווי אזוי די דייטשן האָבן מיט א פּאָר טעג צוריק פארכאפט קיין טרעבלינקע אלע יידישע מענער פון שפּיטאָל, מיט וועלכע זי האָט געארבעט א לענגערע צייט, און זי הייבט אָן דערציילן מאכנדיק אלע נייגעריק:

— ווען אלע יידן זענען אנטלאָפן פון שטעטל, מורא האָבנדיק, אז מען גייט זיי אויסהרגענען, האָט א דייטש, וועלכן די יידן האָבן גערופן אין שפּיטאָל „טשאפּ", זיי דערקלערט:

— אויב וואר פון אייך, יידישע ארבעטער, איבער וועלכע איך האָב די אויפזיכט, וועט אנטלויפן, וועט קיינער זיך נישט קענען אומקערן צוריק צו דער ארבעט און אזוי ארום פארלירן דאָס רעכט, וואָס שיצט אייך קעגן יעדן שלעכטס. איר, יידישע ארבעטער פון שפּיטאָל, האָט נישט קיין שום געמיינזאמעם מיט טרעבלינקע. איך האָב די פארזיכערונגען, אז פאר אייך גילטן אלע געזעצן אלס ארבעטסנוצלעכע, אנטלויפט נישט, ווייל קיין שלעכטס וועט אייך נישט געשען. און אלע יידן, נישט האָבנדיק קיין אנדער אויסוועג, זענען געבליבן. שפּעטער, ווען די יידן זענען געבליבן צוריק אין שטעטל, זענען זיי שוין געווען צופרידן, וואָס זיי זענען נישט אנטלאָפן פון שפּיטאָל. אין צווויי וואָכן ארום, ווען מען האָט אלע יידן פון שטעטל געפירט קיין טרעבלינקע אָדער אויסגעשאָסן, האָט דער זעלבער „טשאפּ" —דערציילט זי ווייטער— געהאלטן אין איין פארזיכערן, אז זיי וועט גארנישט געשען, און עס איז טאקע אריבער איבער א מאָנאט אוז

מען האָט זיי גאָרנישט געטון. פארקערט, זיי פלעגן נאָך קריגן בעסער צו עסן —גיט זי צו— געווען אפילו איינצלנע פון זיי, וואָס זענען אנטלאָפן און צוריק געקומען צו די דראָטן, דורך וואנען די יידן פלעגן זיך צוריק אריינשמוגלען, אז קיינער זאָל נישט זען. געווען אזעלכע, וואָס זענען דער־שאָסן געוואָרן ביים אנטלויפן. נאכהער זענען די יידן געוואָרן גליכגילטיק און האָבן אויפגעהערט צו טראכטן, וואָס עס וועט מיט זיי זיין שפעטער. מאכט זיך א מעשה — מיט א פּאָר טעג צוריק קומט אין שפּיטאָל צו פּאָרן ד"ר הערמאן און פארשטעדיקט זיך עפּעס מיט דעם „טשאפּן", וועלכער האָט פארהרדנט אן אפּעל אין מיטן טאָג פון אלע יידישע מענער וואָס ארבעטן אין שפּיטאָל. די יידן האָבן דערפילט, אז עס איז עפּעס נישט אין אָרדענונג און זיך אָנגעהויבן אויסבאהאלטן. עס איז געוואָרן א גע־רודער צווישן זיי, אין דעם מאָמענט האָט זיך באוויזן דער „טשאפּ" מיט באוואָפנטער זשאנדארמעריע און אוקראַינער. עס האָבן אפילו אויך מיט־גענאָלפן די פארוואונדעטע סאָלדאטן אויסצוגעפינען זיי פון די באהעל־טענישן. געווען אזעלכע, וואָס מען האָט זיי ארויסגעשלעפּט פון די קלאָ־זעטן, זייענדיק איינגעטונקען אין גאנצן אין שמוץ — דערציילט זי מיט א געלעכטער. וועו זיי האָבן שוין געהאט אלע ארויסגעשלעפּט פון די בא־העלטענישן און ארויפגעשטופּט זיי אויף די אויטאָס גרייט צום אָפּפאָרן. איז אָנגעקומען צו גיין דאָס קליינע יינגעלע, וואָס פלעגט פּאשען די גענז, אזוי ארייגטרייבנדיק די גענז דורכן אָפענעם טויער, האָט אים „טשאפּ" דערזען און מיט דעם צווייגל אין דעם הענטל, מיט וואָס ער פלעגט פאר־טרייבן די גענז, האָט ער אים געכאפּט און ארויפגעשטופּט אויפן אויטאָ קיין טרעבלינקע. זי גיט נאָך צו מיט א טאָן פון מיטלייד, אז וועו „טשאפּ" האָט דאָס יינגעלע אָנגעכאפּט, האָט דאָס נעבעך באלד דערפילט א שרעק און זיך אזוי געקאָרטשעט, וועלנדיק זיך ארָאפּזעצן אויף דער ערד. עס האָט זיך צעווויינט און דאָס צווייגל אין הענטל נאָך געהאלטן, זוי דאָס וואָלט זיך דערמיט געוואָלט שיצן — פארענדיקט זי.

איך בין געזעסן הינטערן וועגטל און געטראכט וועגן דעם יינגעלע, וואָס איך האָב אזוי גוט געקענט. דאָס יינגעלע איז אלט געווען א 12 יאָר, קליין, נישט דערוואקסן פון די צרות און געשטאמט פון א קאלישער ייד (די נעמען געדענק איך שוין נישט), וועלכער איז אנטלאָפן פון וואַרשע־

ווער געטאָ און אָננעמומען קיין סאָקאָלאָוו, ווו ער פלעגט לעבן אלס שוואר־צער ארבעטער. זיין ווייב און איין קינד זענען געשטאָרבן אין ווארשעווער געטאָ פון הונגער. דאָס יינגעלע האָט זיך ארויסגענבעט פון ווארשעווער געטאָ וואנדערנדיק איבער שטעט און דערפער, ביז ער איז דערנאנגען אין סאָקאָלאָווער געטאָ און האָט שוין אויך נישט געטראָפן קיין לעבעדיקן זיין פאָטער, וועלכער איז געשטאָרבן פון אן עפּידעמישער קראַנקהייט. דאָס יינגעלע פלעגט מען אָפט זען זיצן ביים אייננאנג פון דער שטוב, ווו זיין פאָטער האָט געווויינט, מיינענדיק, אפשר איז נישט אמת, אז זיין פאָ־טער איז טויט און וועט זיך באווייזן צו אים. יידן האָבן מיטלייד באקומען מיט דעם יינגעלע און באזאָרגט עם מיט ארבעט אלס פאסטוכל פון די גענז אין שפּיטאָל. אָט דאָס יינגעלע שטייט מיר איצט פאר די אויגן. איך זע אים מיטן צווייגל אין הענטל פארשטופן אים אין אויטאָ אויפן וועג קיין טרעבלינקע, ווו ער וועט דאָרט דאָס לעצטע מאָל אויסשרייען „טאטע!"

אזוי פארטראכט הינטערן וועגנטל דערהער איך ווי עס קומט ארויס פון צווייטן זימער די פריילן אין באגלייטונג פון פלאָריאן, וועלכער קוקט נאָך אויפן זייגער און דערמאָנט, אז עס איז שוין קורצע מינוטן צו די מילִיטערישע שעהן און באגלייט ארויס די פריילן.

די שכנותדיקע מיידלעך, נאָכן אויסרעדן וועגן אלץ און אלעם, גייען אויך אוועק. אין שטוב איז שטיל געוואָרן. די פרויען גענעצן פון די מעשיות און געשיכטעס וואָס האָבן זיי א ביסל מיד געמאכט. יורעקל זיצט אויפן טאָכנס שוים, וועלכער רייסט איבער זיין שווייגן און זאָגט:

— זאָל פלאָריאן זיך נאָר נישט פארשפּעטיקן צו קומען פאר די מילִיטערישע נאכט־שעהן.

אין גיכן קומט טאקע ארײן פלאָריאן א שמייכלדיקער, פון וואָס איך האָב פארשטאנען, אז די פריילן האָט עפּעס גוטס איבערגענעבן אים וועגן מיר. און איך בין געוואָרן באהערשט מיט א שטימונג פון אן אומגעדול־דיק אָפּוואָרטן, א וואָרט צו הערן וועגן דעם. די מוטער הייבט אָן לאכן צו אים זאָגנדיק:

— איך זע שוין, אז עס וועט גוט צוגיין.

פלאָריאן אויף צו להכעים איז איצט רואיק און געלאסן. זעצט זיך פלעגמאטיש אניידער. ארומקוקנדיק זיך, צי קיינער הערט נישט, זאָגט ער:

— אז עס וועט גוט גיין, וועט מאָרגן שוין זיין די וויכטיקסטע אר־בעט אָפּגעטון דערביי און אויפן דריטן טאָג קען אלץ שוין זיין פאַרטיק. עס האַנדלט זיך נאָר וועגן נאָך צוויי שטעמפּלען און מען דארף אויך האָבן א פּאָטאָ.

איך שטיי הינטערן וועגל און מיין נאָז קריכט שיעור נישט אריין אין דער שפּאַרע פון דעם געלעכערטן פּאפּיר. פּאַרוואָס קלערט מיר פּלאָ־ריאן נישט אויף וועגן דעם? פּאַרוואָס שפּילט ער זיך מיט מיין נייגעריקייט?

פּלאָריאן האָט אָבער צייט, פּאַררויכערט זיך א סיגאַרעט און רעדט זיך דורך מיטן פּאָטער וועגן דער ארבעט פּאַרן מאָרגנדיקן טאָג.

יוזעף גענעצנדיק פרעגט זיין פרוי:

— וואָס האָסטו דערליידיקט וועגן זיין שלאָפן?

זי ענטפערט:

— עס איז שוין גרייט, אין דעם זעלבן אָרט וואָס נעכטן, אָבער דער־פּאר באקוועמער.

ערשט איצט דערמאָנט זיך פּלאָריאן אָן מיר און קומט צו מיר אריין. ער טרעפט מיך זיצן האלב פּאַרשלאָפן און מאכט מיך וואכעדיקער מיט א סיגאַרעט. ער זעצט זיך אויף זיין פּאָטערס בעט און זאָגט צו מיר שמייכ־לענדיק:

— דו האָסט מזל, מיטן דאָקומענט וועט גיין גלאַטיק.

איך זען זיך נענטער צו אים און בעט אים, אז ער זאָל מיר אויס־קלערן ווי עס האלט פּאקטיש מיטן דאָקומענט און ווי אזוי ער קען אזא וויכטיקע זאך באַווייזן. פּלאָריאן בלייבט זיצן א וויילע פּאַרטראַכט. פּלוצ־לינג פרעגט ער מיך:

— זאָג מיר נאָר, וואָס וואלסטו געטון, אז מען וועט דיך כאפן מיטן דאָזיקן פּאלשן דאָקומענט? וואָס וועסטו ענטפערן, אז מען וועט דיך טע־רעריזירן אזוי ווי די געשטאפּטע קען — פון וואנען האָסטו זיך פּאַרשאפט דעם דאָקומענט?

איך בלייב פּאַרטראַכט אויף א וויילע און ענטפער אים:

— וווייסט דאָך פּלאָריאן, אז ביי אונדז אין געטא האָט געלעבט א ייד אליהו וואקסשטיין. ער האָט געארבעט אין דער יידישער עוויידענציע־אפּטיילונג פון מאגיסטראט. אזוי ווי ער לעבט שוין נישט, וועל איך זאָגן,

אויב מען וועט מיך כאפן, אז דורך אים האָב איך באקומען דעם דאָקומענט פאר פיל געלט.

פלאָריאן צעלאכט זיך און עס געפעלט אים דער ענטפער.

— הער־זשע וואָס איך וויל דיר דערציילן. אנטקעגן אונדז אין דעם גרויסן הויז, וווּ גראמס און ד"ר הערמאן האָבן זייער אדמיניסטראטיווע רעזידענץ, ארבעט מיינס א באקאנטע ביים ארויסגעבן די פאספאָרטן. צו איר האָב איך זיך היינט פרי געווענדט און איר דערציילט, אז עס געפינט זיך אונדזערס א פריינט באהאלטן און די געשטאפּאָ איז אויף זיינע שפורן און מען דארף וואָס שנעלער פאר אים מאכן פאלשע פאפירן, אז ער זאָל קענען פון דאנען אוועק. זי האָט מיר צוגעזאָגט ביינאכט געבן אן ענטפער. איז זי טאקע פריער געווען און מיר איבערגעגעבן, אז פון די פינף סטעמפּלען, וואָס מען דארף צום פאס, קען זי האָבן א צוטריט בלויז צו דריי און די אנדערע צוויי זענען פונעם בירגערמייסטער. די איינמעלדונג געהערט שוין צו אנדערע אינסטאנצן, וווּ זי האָט קיין צוטריט. דאָך וועט זי זיך זען צו באמיען אפשר דורך די באאמטע, וואָס ארבעטן דאָרט און מיט וועלכע זי קען זיך גוט. אויסער דעם וועסטו מוזן גיין מאכן א פאטאָ, אָבער וועגן דעם דארף מען זיך אדורכרעדן, ווי אזוי דאָס צו אָרגאניזירן, אז מען זאָל דיך נישט דערקענען. אז עס וועט זיך איינגעבן מיט דעם דאָקומענט, וועט דאָס זיין פאר דיר א רעטונג, ווייל —גיט ער צו מיט אן אויפריכטיקן טאָן— לאנג ביי אונדז קענסטו דאָך נישט זיין, צוליב די ארעסטן אין שטעטל און אומרואיקער לאגע פון כאפן צו דער ארבעט קיין דייטשלאנד. אויסער אלעם קען זיך ווער דערווייסן, אז מיר באהאלטן אויס א ייד, זענען מיר דאן אלע אין דער זעלבער לאגע ווי דו. אָבער —פאר־ענדיקט ער מיט א זיכערן טאָן— איך בין זיכער, אז עס וועט זיך אלץ גוט ענדיקן.

איך דאנק אים זייער פאר זיין הילף.

עס קומט אריין די מוטער א שמייכלדיקע. פלאָריאן ווייזט אָן אויף דער מוטער און זאָגט, אז דער פלאן וועגן דאָקומענט שטאמט פון איר טאקע. זי איז צופריידן דערפון און זאָגט:

— אז מיר וועלן העלפן אן אָרימען, וועט אונדז גאָט העלפן.

פלאָריאן בעט מיך, איך זאָל אים דערציילן, וואָס איך האָב געזען

אין טרעבלינקע און ווי אזוי איך בין ארויס. וועלנדיק אנטקעגנקומען זייער נייגעריקייט, האָב איך אָנגעהויבן צו דערציילן. די ראָגאזשינסקא באמערקט אין מיין רעדן, אז איך ענדער זיך אין מיין ביז איצטיקן אויסזען, זי באָרואיקט מיך און לאָזט מיך מער נישט רעדן וועגן דעם, געבנ־דיק מיר די מלבושים, וואָס לויגן נעבן מיר, אז איך זאָל זיי אָנמעסטן.

וועג זיי גייען ארויס, הייב איך אָן צופאסן דעם אנצוג. די הויזן זענען גוט, אין דער מארינארקע איז מיר שוואר אריינצוקריכן. זי איז צו ענג. אין דער מארינארקע דערפיל איך אלע ווייטיקן פון צעהאקטן לייב. ערשט איצט מוז מען פארקריצן די ציין, בכדי די ווייטיקן נישט ארויס־ווייזן. איך באקוק מיך אין דעם אנצוג און דערפיל זיך גאָר אנדערש.

פלאָריאן כאפט דורכן פאָרהאנג א בליק צו מיר און באמערקט מיך שוין אן איבערגעטוענעם. ער צעשמייכלט זיך איבער מיין גוטן אויסזען, און זאָגט צו מיר:

— קום אריין אין קיך, נישטאָ קיין פרעמדער און קיינער וועט דיך נישט זען.

איך הייב אויף דעם פאָרהאנג מיט א געפיל פון צוריקגעהאלטנקייט און באוויז זיך פאר די שטוביקע, וועלכע צעשמייכלען זיך צו מיר פרייגד־לעך צוליב מיין געענדערטן אויסזען. די ראָגאזשינסקא צעלאכט זיך איז דער שטיל זאָגנדיק:

— א ריכטיקער פאָליאק.

די יינגערע שוועסטער, מיט דער שטריקעכץ אין די הענט, קוקט אויף מיר זאָגנדיק:

— ער וועט קענען אָנגיין...

פלאָריאן, א גוט געשטימטער, ברענגט זיינם א היטל פון צוויטן צימער און פארלייגט מיר אויפן קאָפּ. יוזעף בלייבט שטיין און קוקט מיך אָן א האלב ערנסטער און האלב שמייכלענדיק און זאָגט:

— א ריכטיקער סטאשיעק...

אלע כאפן דאָס אונטער און מען הייבט מיך אָן רופן סטאניסלאוו.

און איך, וועגנדיק באהערשט פון אלעמענס גוטער שטימונג, זאָג, אז איך וועל זיך נאָך פארלאָזן א פאָר פארדרייטע וואָנסעלעך, וועט מיך שוין קיינער נישט דערקענען. אלע צעלאכן זיך. יוזעף איז אָבער ערנסט און

זאָגט, אז מען זאָל זיין פּאָרזיכטיק, אז קיין שכן זאָל נישט באמערקן. פּלאָריאן, נעבנדיק מיר א סיגאַרעט, קלאַפּט מיר אין פּלייצע ווויל־ערויש און זאָגט:

— איך זע שוין, אז מען קען זיך אויף דיר פּאַרלאָזן. דו וועסט קענען אָפּשפּילן די ראָל, וואָס עס שטייט דיר פּאָר.

— יאָ, ער דאַרף נאָך האָבן א סך גליק, אז ער זאָל נישט אריינ־פּאַלן — רופט זיך אָפּ פרוי ראַגאַזשינסקא.

אירע ווערטער טרעפן מיר אין פּינטל און איך זאָג אן ערנסטער: פּאַרן טויט האָב איך נישט מורא און דאָס לעבן מוז מען קענען הפקר מאַכן, איבעריגנס האָב איך דאָך שוין איצט נישט וואָס צו פּאַרלירן, איך האָב שוין אלץ פּאַרלוירן. נאָר א ביסל גליק, ווי עס ווייזט זיך ארויס, אי־ז מיר נאָך פּאַרבליבן, און לעבנדיק מיטן נעדאַנק, אז דאָס גליק באגלייט מיך, וועט דאָס מיר צוגעבן מוט אין מיין וואַנדער־ווע. און איר וועט זען —פּאַרענדיק איך אין א גוטער שטימונג— אז סטאַניסלאַוו וועט נאָך לאָזן פון זיך וויסן און דער טייוול וועט אים נישט נעמען.

אלע בלייבן צופרידן צוליב מיין זיכערקייט אין זיך. יוזף גייט אָבער צו פּראַקטישע ענינים און פרעגט זיך, ווי אזוי מען וועט מאכן דאָס בילד. איך ענטפער, אז איך קען דאָס אליין דורכפירן, נאָר עס זאָל ווער מיטגיין מיט מיר און פּריער נאָכקוקן, צי ביים פּאָטאָגראַפירסט איז נישטאָ קיין פּאַרדעכטיקער. אלע זענען מסכים און עס ווערט אָפּגערעדט, אז מאָרגן פּאַרנאַכט, ווען עס וועט שוין זיין טונקל, גיי איך זיך מאכן א בילד צום פּאַספּאָרט.

זיי מאכן נאכט. איך כאַפּ מיך אריין אין מיין חדרל, טו זיך צוריק איבער און לאָז זיך פירן פון דער ראַגאַזשינסקא, ווען כע ווארנט מיך צו גיין שטיל, אז עס זאָל נישט באמערקן דער באלעבאָס.

מיר גייען דורך די פּאָר טריט אויף די שפּיץ־פינגער. איך גיי נאָך איר אין דער פינסטער צווישן האלץ. זי נעמט מיך אָן פאר דער האנט און פירט מיך צו צו א טירל, ווו זי לאָזט מיך אריין זאָגנדיק: „מאָרגן פּאַרטאָג וועל איך דיך אויפוועקן. שלאָף גוט". און פּאַרשווינדט.

איך בלייב שטיין אין א פינסטערער קליאטקע און דערפיל גלייך דעם גערוך פון חזיר־שטעלכל. אונטער מיינע פים דערפיל איך פונאַנדער־

געשפּרייטע שטרוי, איך דערטאָפּ מיט די הענט א דעק פון פעדערן אין א קליין זעקעלע אָנגעשטאָפּט מיט היי אונטערצולייגן זיך אונטערן קאָפּ.

איך כאפּ א בליק דורך די שפּאלטעס פון וועגטל, וואָס גייט ארויס אין דרויסן. קיין שפּור פון לעבן. א שטילקייט. ווי אלץ וואָלט געווען אויסגעשטאָרבן, בלויז דער הארבסטיקער קאלטער ווינט צעריסט פון צייט צו צייט די בית עולם־שטילקייט, און צעבלאָזט זיך פייפנדיק אין די אויערן.

דער הימל איז באדעקט מיט כמאלעס, די לבנה גיט פון צייט צו צייט א לייכט און באהאלט זיך ווידער הינטער די כמאלעס, וואָס גליטשן זיך דורך איר פארבי.

איך נעם אוועק דעם קאָפּ פון דער וואנט און אין דער פינסטער הער איך דאָס שוועלע סאפּעז פון די שלאָפנדיקע חזירים. עס נעמט מיך ארום אן אומהיימלעכקייט. איך לייג מיך אויפן בערגל שטרוי, צי זיך אוים מיטן קאָפּ אויפן קישעלע, ארונטערקריכנדיק אונטער דער דעקע, וואָס איז געוואָרן אָנגעזאפּט מיט דעם ריח פון שטאלכל. איך לייג מיך ארויף מיט דער פּלייצע, וואָס איז נאָך באדעקט מיט די איינגעטריקנטע ווונדן.

אין שלאָף חלומט זיך מיר מיין וואנדער־וועג, ווו איך שלעפּ זיך ארום א פארוואָגלטער און אן איינזאמער, איך קען נישט געפינען קיין אָרט, ווו איך זאל א שטיקל פּלאץ און רו געפינען. אומעטום זע איך אן אויסגעשטאָרבנקייט, נישטאָ קיין מענטשן, נישטאָ קיין יידן. איך זע ארום זיך א בית עולם און קברים. און דאָרט לאָזן מיך די מתים אויך נישט צו...

איך וואנדער ווייטער איבער פעלדער און וועלדער. קיין שפּור פון לעבן איז נישטאָ, אומעטום הערשט טויטקייט.

— —

אויפגעוועקט האָבן מיך טראָפּנס וואסער. וואָס האָבן געקאָפּעט פון דאָך אויף מיין צעהיצטן קאָפּ. איך בין געבליבן זיצן, אן איבערגעשראָקענער פון רעגן און פון דעם שרעקלעכן חלום.

וועז איך בין צו זיך געקומען, האָב איך מיך פאררוקט אין א ווינקל, ווו עס קאָפּעט נישט אדורך און זיץ אזוי איינגעקאָרטשעט אונטער דער דעק און הער זיך צו ווי אין דרויסן רייסט און פייפט דער ווינט און דער רעגן פאטשט אין דער וואנט פון שטאלכל.

וועז איך האָב מיך שוין דערוואָרט, אז די ראגאזשינסקא זאל צו מיר

קומען אינדערפרי, האָב איך פרייער אָפּגעעטעמט און זיך אריינגעכאפּט אין דער ווינונג.

צומאָרגנס נאָך דער פּיינפולער נאכט אין דער קלאטקע, איז מיר שוין דאָס חדר׳ געווארן אייגן, איך האָב מיך איבערגעטון אין די בעסערע קלײדער, אָפּראזירט און אָנגעהויבן פּארלאָזן וואָנצן, וואָס האָט מיר צוגעגעבן מער אויסזען אלס סטאניסלאוו.

נאָכן פרישטיק קומט צו מיר אירענע און הייסט מיר אריינגיין אין צווייטן צימער, וווּ איך וועל זיך פרייער פילן. דורכן פענסטער פון צווייטן צימער וועל איך קענען זען, אויב עס וועט אָנקומען א פרעמדער צום הויז און דאן דארף איך זיך צוריק אריינכאפּן אין חדר׳.

איך בעט אירענען, אז זי זאָל מיר געבן דאָס געבעט־בוך, בכדי איך זאָל זיך אויסלערנען די תפילות. זיצנדיק אזוי איבערן געבעט־בוך, נישט קענענדיק זיך פונאנדערקלייבן אין די תפילות, וואָס זענען אמנויטיקסטן פאר מיר אין מיין נייער ראָל אלס „אריער", קומט אריין די יינגערע שוועסטער, וועלכע זעצט זיך נעבן מיר אוועק און ווייזט מיר אָן, וועלכע תפילות זענען אמנויטיקסטן זיך אויסצולערנען. זי לייענט מיר פארשידענע תפילות און די צען געבאָטן, זאָגט אז גאָט האָט מיטלייד מיט אלע ליידנדיקע מענטשן אויף דער וועלט און הערט אויס דאָס געבעט פון די אלע, וועלכע פאר־לאנגען זיין הילף. און זי דערציילט מיר פארשידענע געווויינהייטן פון זייער רעליגיעז לעבן, פון קלויסטער, פון די חגא־טעג. זי פארענדיקט איר „לעק־ציע" זאָגנדיק:

— ווער עס גלויבט אויפריכטיק אין דעם וואָס דא איז געשריבן, וועט קיין שלעכטס קיינעם נישט טון.

* * *

אין שטאָט איז א שטארקע באווענונג. פויערים און פויערטעס גייען צוריק מיט זייערע אויסגעליידיקטע קוישלעך פון מארק, וווּ זיי האָבן אויס־פארקויפט זייערע דארפישע פּראָדוקטן. עס דרייען זיך מיר קענטיקע מי־ליטער און פּאָליציי־לייט, וועלכע טאָרן אפילו מיין שאָטן נישט זען. אָנט־קענן, ביים אָפּענעם פענסטער פון דעם גרויסן הויז, שטייט דער מערדער

ד"ר הערמאן און קוקט ארוים אויף דער גאס מיט א צופרידענער מינע. ער וויסט גאָרנישט, אז אנטקעגנאיבער אים, הינטערן פאָרהאנג, וואָס פארשטעלט מיך פון זיינע געשטאפּאָ־אויגן, שטייט א ייד, וועלכן ער האלט שוין לאנג פאר א לִיקווידירטן און שיקט אים ארויף צום פענסטער א קלָלה. צו א שכנותדיק הויז! פאָרט צו א שטאָטישער פאָליאק מיט א פול אנגעלאָדעוועט פורל יידישע זאכן. זיין ווייב און קינדער פילן אָן די צי־מערן מיט די זעק מלבושים און מעבל.

היינט איז א טאָג פאר די שטאָטישע פאָליאקן אין אויסגעשאָכטע־נעם געטא. מאָרגן וועלן די זעלבע קניען ביים גאָטעסבילד און תפילה טון שעפּטשענדיק פרום: „איך וועל נישט רויבן און מאָרדן", „איך האָב ליב א צווייטן פונקט ווי זיך" — און באלד נאָך דעם געבעט וועלן זיי פאר־וואשן די בלוט־פלעקן אויף די מלבושים און גאנץ מאכן דאָס דורכגע־שאָסן מעבל.

אָוונטצייט בין איך אוועק צום פאָטאָגראפיסט, איבערגעטון אין מיינע נייע קליידער, בכדי צו האָבן א „פוילישן אויסזען". די פוילישע איינווינער באוועגן זיך אין דער טונקלקייט און קיינער זעט מיך נישט ניין צום פאָטאָ־אנשטאלט פענדיך.

איך בלייב שטיין אויף דער גאס. די ראנאזשינסקא, וועלכע איז אריינגעגאנגען זיך איבערפרעגן, צי געפינט זיך נישט איר טאכטער, וואָס האָט דאָ געזאלט זיין אין דער צייט, קומט צוריק און זאָגט מיר:

— דו קענסט אריינגיין, איך וועל צוווארטן.

פון מיין אָנקלינגען אין דער טיר באווייזט זיך א פרוי. מיך אריין־לאָזנדיק אין פאָדערצימער, פרעגט זי מיך וואָס איך פארלאנג.

— איך וויל זיך מאכן בילדער צו א דאָקומענט — ענטפער איך.

— פארוואָס אזוי שפעט — עס איז דאָך שוין נאָך דער ארבעטסצייט.

— אנטשולדיקט מיר זייער, פרוי —ענטפער איך— איך בין אן ארבעטער ביי דער באן און האָב קיין צייט נישט פריער צו קומען.

זי קוועטשלט זיך א ביסל און פירט מיך אריין אין פאָטאָ־אנשטאלט.

— ווי איז אייער נאָמען?

— סטאַניסלאַוו גורסקי.

איך בעט, אז מען זאָל מיר די בילדער מאכן ווי אמשנעלסטן.

וועז איך בין געקומען צוריק צו ראגאזשינסקים ווויינונג, זענען דאָרט געווען פרעמדע מענטשן. די שטוביקע האָבן שוין אָבער געווּסט, אז מיר דארפן קומען און די געסט אריינגעבעטן אין צווייטן צימער. איך האָב זיך דערווייל אריינגעכאפט ווידער אין מיין חדרל.

פלאָריאן, וועלכער איז געקומען גוט געשטימט פון וועג, נאָכן דערציילן זיינע איינדרוקן און א פּאָר וויצן, וואָס האָבן אלע געמאכט לאכן דיק, דערציילט אזא געשיכטע:

—זייענדיק היינט אין שפּיטאל קלימאוויזנע אויפן וועג צווישן וועגראָוו און סאקאלאָוו, האָב איך פארבראַנגט צוזאמען מיט באקאנטע פּאָליאקן, וואָס ארבעטן דאָרט ביי מאלעריי. צווישן זיי האָב איך באמערקט איינעם מיט א בלאָנדן אויסזען, אָבער לויט דעם אקצענט פון זיין רעדן און זיינע באווענונגען האָב איך אים חושד געווען, אז ער איז א ייד. ביי איינעם זיינס א חבר. האָב איך זיך אויף אים געפרענט און יענער האָט זיך א ביסל קרעמפירט צו רעדן וועגן אים. אָבער קענענדיק מיך גוט —דערציילט ער— האָט ער מיר על פּי סוד אויסגעגעבן, אז ער איז א ייד און פּיגורירט אלס פּאָליאק, אָבער ס'וויסט נישט קיינער וועגן דעם, נאָר ער אליין. איך —דערציילט ער וויטער— באמערקנדיק, אז ער האָט געווּסט געווינהייטן אין רעדן, מיט וועלכע ער קען זיך נאָך פארראטן, האָב אים געזאָגט, אז ער זאָל דעם ייד מיר איבערגעבן, ווייל איך ווייל זיך מיט אים פארשטענדיקן און איך האָב זיך טאקע מיט דעם ייד צונויפגערעדט און אים אויפמערקזאם געמאכט, אז ער זאָל וויניקער רעדן, בכדי נישט אריינצופאלן אין די גערמאנישע הענט. דער ייד איז פון אָנפאנג געווען דערשראָקן, ער האָט געמיינט —גיט ער צו אידאָנישי— אז איך גיי אים אריינארן — אָבער דערנאָך האָט ער זיך איבערצייגט אין מיין אויפריכטיק רעדן און אפילו מיר דאנקבאר געווען פאר דער גוטער באמערקונג.

בינאכט פארלאָז איך די ווויינונג און קענענדיק שוין דעם וועג אין דער פינסטער, כאַפּ איך מיך שוין אליין אריין אין דער קלאטקע אויף דער שטרויענער נאָרע, וווּ איך גראָב מיך אין אונטער דער פייכטער דעק פון נעכטיקן רעגן און מאך מיך פארגעסן אָן דער אומהיימלעכקייט פון דער נאכט אין שטעלכל און ליג טראכטנדיק ביז איך שלאָף אין.

פארטאָג, וועז די ראגאזשינסקא איז מיך געקומען וועקן, בין איך

שוין לאנג געלעגן וואך נאך די נאכט קאשמארן, וועלכע האבן אוועק־
גערויבט מיין שלאף.

דעם זעלבן טאג ביים עסן מיטאג, קומט אריין די פריילן, וועלכע
ווערט אויפגענומען דורך פלאריאן אין צווייטן צימער. וועו זי איז נאך א
קורצן שמועס מיט פלאריאנען אוועק, האט ער דערקלערט, אז די פריילן
האט אים געברענגט א נישט אויסגעפולטן דאקומענט, בלויז מיט דריי
סטעמפלען, זאגנדיק, אז צו די אנדערע צוויי האט זי נישט קיין צוטריט,
און קען נישט באווייזן דאם דורכצופירן. דאם האט געשאפן א געדריקטע
שטימונג פון אלע שטוביקע און מען האט געמיינזאם געגומען נאכקלערן
וואם ווייטער צו טון.

איך, פלאריאן און יוזף בארטן זיך אין מיין חדרל און מען קומט
צום באשלום וועגן דריי אויסוועגן: איינס — אז איך זאל זיך וועגדן צו
די דריי יידישע דרוקער, וואם לעבן נאך ארבעטנדיק אין דער דרוקעריי,
אז זיי זאלן צוהילף קומען און נאכמאכן די צוויי פעלנדיקע סטעמפלען.
צוויי — פלאריאן זאל זיך פארשטענדיקן מיט זייער באקאנטן פויליש־
ווערטער פון שטאטישן אמט, אז ער זאל אים אריינלאזן זונטיק צייט אין
דעם צימער, וווּ עם זיצט דער בירגערמייסטער און דארט נעמען די סטעמ־
פלען. דריי — אויב דורך די וועגן וועט נישט געלינגען צו דערליידיקן די
צוויי סטעמפלען, וועט זיך יוזף פארשטענדיקן מיט זיין פריינט פיאט־
קאווסקי, וועלכער אריענטירט זיך גוט אין אמטלעכע אונטערשריפטן, אפשר
וועט ער עפעם קענען מאכן.

ביידע זענען אוועק צוריק צו דער ארבעט, אנזאגנדיק מיר, אז איך
זאל זיין פארזיכטיק ביים גיין צו די דרוקער.

מיט אומגעדולד האב איך זיך דערווארט, ביז עס האט פאמעלעך
אנגעהויבן צופאלן די נאכט. איך לאז מיך ארויס אויף דער לאנגער גאס
צו דער דרוקעריי, וואם האט אמאל געהערט צום סאקאלאווער ייד קאיעט.
אין שטעטל איז נאך א מארק טאג. עס דריען זיך נאך ארום די דארפישע
פויערים, וואם זענען זיך אין שענק פארזעסן, און דער בראנפן האט זיי
געמאכט פארגעסן אן דער שפעטער צייט. אויפן מארק־פלאץ געפינען זיך
נאך אייניצלנע באשעפטיקטע פוילישע הענדלער, וואם נעמען צונויף זייערע
סחורות פון די טישלעך אראפ. אין מיטן גאס שטייען גרופקעם פאליאקן

און קוקן זיך צו צו דעם געשלעג פון די שיכורים, וואָס שלאָגן זיך צוליב נישט קיין דורכגעקומען געשעפטל. אנדערע שטייען און קוקן זיך צו, ווי צוויי יונגע פויערים קושן זיך הינטער דער וואנט פון ליבשאפט צום בראָנפן.

און איך גיי זיך דרייסט אויף דער גאס, וואָס איז נאָך פול מיט דער שטעטלדיקער באוועגונג.

וועו איך בין צוגעקומען צו דער דרוקעריי, האָב איך געמוזט צוּוארטן, ביז עס וועלן ארויס צוויי פרעמדע מענטשן, וואָס איך האָב זיי געזען דורך די שפּאַרעס פון די פארטונקלטע גלעזערנע טירן. אריינקומענדיק, דערקען איך גלייך אלע דריי טויט־בלאסע יידישע דרוקער, וועלכע איך האָב געקענט בלויז פון זען.

די דרוקעריי איז געווען אין א לאנגן לאָקאל, העל באלויכטן מיט עלעקטריש ליכט. איינער איז שטיין געבליבן מיט א פוס אויפן טריטל פון דער קליינער דרוק־מאשין, דער צווייטער ביי א קליינעם שופלאָד, פון וועלכן ער האָט אויסגעקליבן זאץ צום זעצן. די ביידע, וואָס קוקן מיר נאָך, לאָז איך הינטער זיך און גיי צו דעם עלטסטן פון זיי, וואָס זיצט אינמיטן לאָקאל ביי א שרייבטישל און פרעג אים, צי איך קען מיט אים רעדן אויג אויף אויג. ער קוקט מיך אָן פאַרדעכטיקט און פרעגט מיך, ווער איך בין.

— איך בין אן איבערגעטוענער סאָקאָלאָווער ייד — ענטפער איך אין יידיש.

די אנדערע צוויי, וואָס האָבן דערהערט רעדן יידיש, קומען צו און זאָגן צו אים, אז איך האָב טאקע אויסגעזען צו זיין קענטלעך. איינער פארשליסט די טיר און די אנדערע צוויי פירן מיך אריין אין א חדרל, וואָס האָט אמאָל געדינט אלס קאסע. זיי פרעגן מיך אוים, פון וואנען איך קום און ווי אזוי האָב איך זיך אויסבאהאלטן פון די נאצים. איך קען זיי קיין סך נישט דערציילן און גיי גלייך איבער צום עצם ענין, וואָס האָט מיך צו זיי געבראכט. זיי דערקלערן מיר אָבער, אז דאָס איז אן אוממעגלעכע זאך, ווייל אלע פאָר מינוט קומט מען אריין אין דער דרוקעריי און מען קאָנטראָלירט נאָך די ארבעט. נאָרוואָס זענען גראד ארויסגענגען צוויי, איינער פון זיי א געשטאפּ־מאן.

די דריי יידישע דרוקער־ארבעטער קוקן מיך אָן מיט זייערע אויס־
גע׳לאָשענע אויגן. איך פרעג זיי:

פארוואָס זיצט איר דאָ? מיינט איר, אז דאָ קען הערמאַן פארגעסן,
אז איר זענט יידן? ווי אזוי קענט איר נאָך איינשטיין ביי דער ארבעט?

נאָך א קורצן שטי׳לשווייגן ענטפערט מיר איינער פון זיי גלייכגי׳לטיק:

— מיר ווייסן אַלץ, אָבער וואָס זאָלן מיר טון? גראמס און ד״ר
הערמאן האָבן אונדז געווארנט, אז קוים וועט איינער פון אונדז אנטלויפן,
וועט ער אויסשיסן אונדזער גאנצע פאמי׳ליע, וואָס ער האָט געלאָזט ביים
לעבן. ער פארזיכערט אונדז, נישט אומצוברענגען, אויב מיר ווע׳לן ארבעטן.
ער באזאָרגט אונדז אפי׳לו מיט ווייס ברויט.

— לעבט נאָך אייער פאמי׳ליע? — פרעג איך מיט פארווונדערונג.

— יאָ. מיר האָבן אין אונדזער ווינונג באהאלטן נאָך צווויי סאָ־
קאָלאָווער פרויען, אונדזערע קרובים, וואָס זענען געשפרונגען פון צוג
אויפן וועג קיין טרעבלינקע. און ווי אזוי קענען מיר אלייך אנטלויפן און
איבערלאָזן די משפחות. מיר וואָלטן אנטלאָפן אלע צוזאמען, אָבער ווהין?
אפי׳לו דער וואלד איז דאָס זעלבע פאר אונדז ווי טרעבלינקע. מיר האָבן
נישט קיין אנדער אויסווג ווי איבערצולאָזן ווייטער אונדזער גורל אין
די הענט פון גראמסן און ד״ר הערמאן. אונדז איז שוין קיין אונטערשיד
נישט. מיר שרעקן זיך נישט פארן טויט, ווייל מיר ריכטן זיך אלע טאָג
אויף אים. און דאָס לעבן איז אונדז שוין מיאוס געווארן. א חוץ אונדז —
גיט דער זעלבער צו— לעבן נאָך אין סאָקאָלאָוו העכער צוואנציק יידן,
וואָס מאכן ריין דאָס געטאָ. וואָס עס וועט זיין מיט זיי, וועט זיין מיט אונדז.

איך בעט איינעם פון זיי, אז ער זאָל נאָכקוקן, צי מען קען ארויסגיין.
איך געזעגן זיך מיט זיי און פארלאָז די דריי יידן מיט די טויט־בלאסע
פנימער און אויסגעלאָשענע אויגן.

ווען איך האָב זיך אומגעקערט צום הויז, האָב איך זיך נישט גע־
קענט אריינקריגן אין מיין חדר׳ל צוליב די פרעמדע מענטשן, וואָס זענען
דאָרט געזעסן און איך בין גלייך אריין אין דער קליאטקע אויף מיין שטרוי־
ענער נאכט־נעסט.

זיץ איך אזוי אין פינסטערן ווינקל אננעשפארט דעם קאָפ אויפן
ווינקל און טראכט וועגן די לעצטע פאָר יידן פון מיין שטעטל, וועלכע די

מערדער האָבן אויף א ראפינירטן אופן בארויבט פון זייער ווילנס־קראפט צום לעבן. אָנגעשטעקט זיי מיט אפאטיע און גלייכגילטיקייט. אָט די דריי יידן מיט די אויסגעלאָשענע אויגן, וועלכע האָבן שלום געמאכט מיטן געדאנק פון א לעבן אויף דערווייל, יעדן טאָג דערווארטנדיק דעם טויט, האָבן דאָך נישט פארלוירן זייערע מענטשלעכע אייגנשאפטן פון ליבע און איבערגעבנהייט צו זייערע נאָענטע. די חיהשע מערדער האָבן געווּסט אויף א ראפינירטן אופן אויסצונוצן די מענטשלעכע אייגנשאפטן פון די פאָר יידן און איבערגעלאָזט זיי די עלטערן, פרויען און קינדער, מיט וועלכע זיי האָבן געווּסט, אז זיי קענען נישט אנטלויפן און אויך זיך נישט שיידן פון זיי.

מיינע טראכטענישן זענען איבערגעריסן געוואָרן אין דעם פינסטערן שטעלכל, וועו פרוי ראנאזשינסקא איז געקומען מיט א לאמטערן מיך זוכן. טרעפנדיק מיך אין דער קלאטקע, זאָגט זי צו מיר מיט א צופריעדענער מינע: מיר האָבן געמיינט, אז דו ביסט שוין פארפאלן נעגאנגען, נישט באווייזנדיק זיך צורוק. אָבער איך האָב פארשטאנען, אז צוליב די פרעמדע ביסטו אריין אין דער נאָרע. קום אריין אין דיין חדרל, זאָגט זי שנעל זיך אויסלנדיק — עס שטייט שוין דאָרט פאר דיר דאָס עסן.

פלאָריאן באווייזט זיך אין מיין חדרל. ער איז אין א גוטער שטימונג.

— איך זע שוין, אז דו האָסט גאָרנישט דערלוידיקט. אָבער שוין באלד איז זונטיק און איך וועל אויספראָבירן, אפשר וועט מיר געלינגען. א חוץ פאר דיר —זאָגט ער צו מיר סודותפול— מוז איך זיך אויך פארזאָרגן מיט א פאלשן דאָקומענט, ווייל די הינטישע זין שיקן איצט פונאנדער דורכן ארבעטס־אמט קוויטלעך אויף צוואנגס־ארבעט אין דייטשלאנד, און דו ווייסט דאָך —גיט ער צו— ווי ליב איך האָב די גערמאנער, אז איך זאָל פאָרן פאר זיי ארבעטן אין זייער פארשאָלטן לאנד. קום אריין אין קיך, וועסטו אויסהערן א ביסל נייעס פון א געהיים בלעטל.

אין קיך טרעפן זיך אלע שטוביקע. דאָס פענסטער איז גוט פארשטעלט. פלאָריאן, וועלכער פילט זיך זיכער, אז קיינער אין דרויסן וועט אים איצט נישט אונטערהערן, נעמט ארויס פון זיין טאש א קליין 4־זייטיק בלעטל, וואָס איז שוין א ביסל געלעכערט פון די פיל קנייטשן, און לייענט פאר אלע שטילערהייט די וועלט־נייעסן, וואָס עס שטעלט צו די אונ־

טערערד. ער לייענט וועגן דער לאגע אויפן איטאַליענישן פראָנט, וווּ עס הערשט א שטילשטאנד פאר א שטורעם, וואָס דאַרף ברענגען מיט זיך דעם דערוואַרטן צווייטן פראָנט; וועגן די שוועריגע ענגלישע לופט־אָנגריפן אויף דייטשלאנד; וועגן דייטשן טעראָר און אויסמאַרדונג פון טויזנטער פאָליאקן אין די קאָנצענטראציע־לאגערן; א וועגדונג צו אלע פאָליאקן אין לאנד, אז זיי זאָלן זיך נישט לאָזן פארשיקן קיין דייטשלאנד אויף צוואנגס־ארבעט. פלאָריאן לייענט אויך פאָר די מילימעטרישע לאגע אויפן רוסישן פראָנט, וווּ עס רעדט זיך וועגן דייטשן דורכפאל אויף דער סאָוועטישער־הויפטשטאָט; וועגן דער שלעכטער מאטעריעלער באזאָרגונג פון די דייטשע ארמייען אויף די מזרח־פראָנטן, וואָס זענען נישט צוגעפאסט פארן אָנקומענדיקן ווינטער אין די רוסישע סטעפעס; וועגן דער קומענדיקער אָפענסיווע פון דער רויטער ארמיי. אממיינסטן איז געריידט געוואָרן וועגן פראָנט ביי סטאלינגראד, ביז וואנען די היטלעריסטישע ארמייען זענען געלאָפן און זענען שטיין געבליבן מיט א פארהאקטן אָטעם קעגן דעם אָנגריף פון דער רויטער ארמיי.

פלאָריאן ענדיקט לייענען דאָס בלעטל, וואָס האָט פארשאפט א גוטע שטימונג און האָפענונג וועגן דער קומענדיקער מפּלה פון די דייטשן. יוזף, וועלכער איז שטענדיק ערנסט און שטילשווייגנד, איז איצט פון די גוטע נייעס קעגן די גערמאנער געוואָרן בארעדוודיק און ער דערציילט מעשיות וועגן די דייטשן.

אלע לאכן, און יוזף, א צופרידענער פון די ידיעות, הייבט זיך אויף זאָגנדיק:

— לאָמיר גיין שלאָפן, אפשר דורך דער נאכט וועלן די גערמאנער־אנטלויפן...

זונטיק איז ביי די ראנאזשינסקעס אין שטוב געווען פרייליך. די געסט קלאפן צו צום טאקט, טאנצנדיק א פוילישע מאזורקע, געשפילט אויף א פאטעפאן. די געלעכטערס און פרייליכע שטימונג לאָזן זיך הערן ביי מיר אין דער קליאטקע, וווּ איך באהאלט זיך אוים פאר די פרעמדע זונטיק־געסט. די ראנאזשינסקא באווייזט זיך פאר מיר א גוט געשטימטע מיט א פרייליך פנים און דערלאָנגט מיר א גלאָז בראָנפן זאָגנדיק שטיל:

— ווייס אויך, אז היינט איז יום־טוב און פארטרייב דיר דיין אייג־

זאמע שטימונג מיטן ברָאנפן. פלָאריאן —זָאגט זי צו מיר מיט א נאָך שטיל׳ערן טאָן— פארלָאזט באלד די געזעלשאפט, גייט מיט דעם וועכטער ביים שטאטישן אינמעלדונגס־אמט. ער האָט מיט זיך פיל שלים׳לען, צוויישן וועלכע אייניקע וועלן זיך פּאסן. זי פארענדיקט מיט די ווערטער: גאָט זאָל העלפן, אז עס זאָל אים געלינגען זיך צוצוקריגן צו די סטעמפּלען.

איך בלייב ליגן אויף מיין שטרויענער נאָרע און מיר דאכט זיך, אז די קלאטקע דרייט זיך מיט מיר אין א קארוסעלע. פון די חזירים, וועלכע שמעקן צו מיר אריבער מיט זייערע נאָזלעכער, רוק איך זיך אָפּ, מיינע־דיק, אז אָט אָט פאלן זיי אויף מיר ארויף. דאָס גלאָז ברָאנפן האָט זיך אין מיר צעשפּילט.

פּלוצלינג דערהער איך טריט אין דערנעבנדיקן שטעלכל און איך פיל, איבער מיר בלייבט עמעצער שטיין. איך הייב אויף דעם קאָפּ און טרעף זיך צונויף מיט א פּאָר אויגן, וואָס קוקן אויף מיר פארדעכטיק.

— וואָס טוסטו אין דעם שטעלכל? — פרעגט מיך אן עלטערער גוי, אריבערקוקנדיק אויף מיין זייט—. וואר ביסטו? זונטיק אין שטאל? ווילסטו אפשר א פּאָר הינער פון דאנען ארויסנעמען אין אָוונט.

איך שטעל מיך אויף די קני און זָאג צו אים זיך שאָקלענדיק:

— הער נאָר צו, קענסטו אהער ברענגען א פלעשל ברָאנפן — איז גוט, ווען נישט — טראָג זיך שנעל אוועק פון דאנען.

דער גוי פארשווינדט און איך הער זיך צו, ווי ער גייט אריין צו די ראגאזשינסקעס און קומט שוין מער נישט ווידער. א ביסל שפּעטער באַ־ווייזט זיך די ראגאזשינסקא און פרעגט מיך:

פון וואנען איז דער באלעבאָס פארקראָכן צו דיר? ער איז ביי אונדז געווען און איבערגעגעבן, אז עס ליגט א שכורער אין שטעלכל. איך האָב אים בארואיקט —זָאגט זי מיר לאכנדיק—, אז דאָס איז אייגער פון אונ־דזערע געסט, וועלכער האָט זיך צופיל אָננעטרונקען און אוודאי פארקראָכן אהער.

מיר צעלאכן זיך ביידע אין דער שטיל.

אָוונט צייט קומט אין מיין חדר׳ל פלָאריאן און גיט מיר איבער:

— דעם וועכטער, מיט וועלכן איך קען זיך, האָב איך דערציילט, אז איך דארף די סטעמפּלען צו א דאָקומענט פאר מיינם א פריינט, וועל־

בער מוז אנטלויפן פון דאנען, און ער האָט מיך אין געהיים אריינגעלאָזט אין צימער פון בירגערמייסטער. דאָרט האָב איך צוגעפאסט א שליסל צו דער שופלאָד פון זיין טישל, אָבער דער הינטישער זון האלט זיכער די סטעמפלען ביי זיך. איך האָב זיי נישט געפונען. אָבער —גיט ער צו— עס איז דאָ נאָך איין אויסוועג. באלד דארף אריינקומען אונדזער פריינט פיאטראָווסקי, וועלכן מיר האָבן פארבעטן צו זיך. מיט אים וועלן מיר קענען אדורכרעדן קלאָר וועגן דעם.

מען קלאָפט אין טיר. עס קומט אריין א מאן, וועלכן די שטוביקע באגריסן זייער פריינטלעך. פלאָריאן דערקענט די שטים, אז דאָס איז פיאטראָווסקי, און גייט אריין צו אים. איך כאפ א בליק דורך די לעכלעך און זע אן אויסגעפוצטן מאן פון א יאָר פערציק. די שטוביקע פארבעטן אים אין צווייטן צימער און אלע גייען מיט אים דאָרט אריין.

אליין בלייבנדיק הינטערן וועגנטל, האָב איך אָנגעהויבן נאָכקלערן, פון וואנען ער זעט מיר אויס באקאנט, און איך האָב זיך דערמאָנט אָן אים פון ארבעטסלאגער, וווּ ער איז געווען אייניקע מאל. ער איז געווען גוט באפריינדט מיט א יידישן בחור יאסטשאמב. נאָך א לענגערער צייט פארברענגען אין צווייטן צימער, באווייזט זיך דער זעלבער ביי מיר אין חדרל און באגריסט זיך ווארעם מיט מיר זאָגנדיק:

— איך האָב אויך געראטעוועט א ייד, וועלכער געפינט זיך ביי מיר און פארלאָזט שוין אין אייניקע טעג זיין באהעלטענישׂ מיט א פויליש דאָקומענט, וואָס איך האָב אים פארשאפט.

וועג ער האָט אָנגערופן זיין נאָמען, האָב איך אים גלייך געזאָגט, אז ער איז אייגער פון די יידן, מיט וועלכע איך בין געווען צוזאמען אין ארבעטסלאגער און געבעטן אים, אז ער זאל אונדז ביידע צוזאמענברענגען, איידער ער פארלאָזט זיין באהעלטענישׂ. אוועקגייענדיק, זאָגט ער מיר צו אנטקעגנצוקומען מיין פארלאנג.

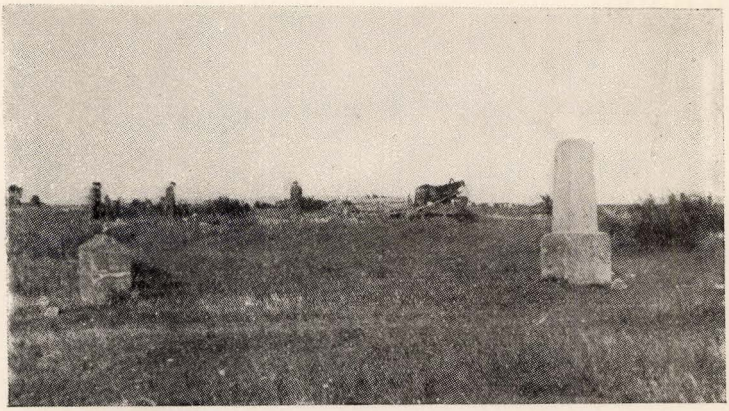
שפעטער גיט מיר איבער יוזעף אָט וואָס:

— מארגן בייגאכט קומט צו אונדז פיאטראָווסקי און ער וועט מיט כעמישע מיטלען איבערדרוקן די צוויי סטעמפלען וואָס פעלן צום דאָקומענט. אָבער עס וואלט געווען ווינטשנסווערט, אז דו זאלסט די זעלבע נאכט

קענען בכלל פארלאָזן אונדזער ווויינונג. יוזעף פרעגט מיך: וואָלסטו געהאט ערגעץ א נאכט איבערצונעכטיקן אויסערן שטאָט?

— יאָ, זאָג איך, דערמאָנענדיק זיך אָן דעם פּויער פּאַיקע. איך וועל גיין אויף א קאָלאָניע. איין נאכט וועל איך זיכער קענען דאָרט איבערנעכטיקן.

דער צעשטערטער נייער בית-עולם

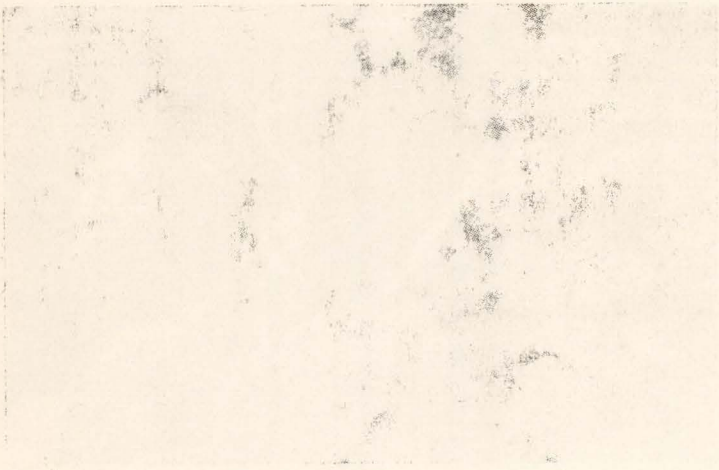

רעכטס: דער מאָנומענט אויפן קבר פון די געפאלענע יידישע זעלנער אין יאָר 1920. — לינקס: די אייניקע נישט־צעשטערטע מצבה

רעשטלעך פון יידישע מתים אין אויפגעבראָכענע קברים פון נייעם בית־עולם

VIII

צו א נייער וואנדערונג

אין פעלד איז ערשט פארנאכט, די זון הייבט זיך אָן באהאלטן און פארגייט אין איר נאכט־באהעלטעניש.

איך גיי דורכן פעלד אין דער ריכטונג צו דער באן־ליניע, וואָס איז דער נאָענטסטער וועג צום פויער. גייענדיק אזוי לענגאוים דער הויכקייט פון דער באן־ליניע, דערזע איך פלוצלינג אין דער נידער אויף דער לאָנקע ליגן אן אינזאמע, האלב־נאקעטע פארבלוטיקטע פרוי. איך בלייב שטיין און קען ווייטער נישט גיין. איך פארשטיי, אז דאָס איז זיכער א יידישע פרוי. איך קוק זיך ארום — מען זעט נישט קיינעם. איך קריך ארָאָפּ פון דער הויכקייט. דערנענטערנדיק זיך צו איר, דערזע איך ליגן א יונגע פרוי, א פארבלוטיקטע, אָן מלבושים, בלויז אין אונטערווועש. זי האָט דערפילט מיינע טריט און געעפנט א פּאָר פארגלייזטע אויגן, וואָס האָבן ארויסגעקוקט פון האלב־טויט געלָן פנים. איך פרעג זי אויף יידיש:

— ווער ביסטו? פון וואנען נעמסטו זיך אהער?

זי ליגט אומבאוועגלעך און ענטפערט מיר נישט. איך באמערק אין איר נאָך סמנים פון לעבן און זאָג ווייטער:

— ענטפער מיר, איך בין א ייד.

ביי דעם וואָרט האָט זי מיך אָנגעהויבן שארפער אָנקוקן און ענטפערט מיר מאכטלאָז, קוים צו דערהערן, אָנרופנדיק אן אומבאקאַנטע שטאָט. איך בייג מיך איבער איר און הער ווי זי רעדט שוין ארויס:

— איך בין געשפּרונגען פון צוג און מען האָט מיר נאָכגעשאָסן.

— ווער האָט דיך אויסגעטון נאקעט?

— איך געדענק נישט ווער. נאָר איך האָב געפילט, אז מען שלעפּט

פון מיר אראָפּ די קלײדער. ביסט טאקע א ייד? — פרעגט זי מיך, קוים ארויסרעדנדיק.

— יאָ, ענטפער איך.

— טאָ האָב רחמנות און דערהרגע מיך. איך לײג שוין אזוי דעם צווייטן טאָג און קען נישט שטאַרבן — בעט זי זיך קרעכצנדיק.

איך ציטער אויף פון אירע ווערטער און הייב זיך אויף, קוקנדיק אויף דער האלב־נאקעטער פרוי אין פארבלוטיקטן העמדל, וואָס פארדעקט די דורכגעשאָסענע זייט. איך קוק אויף אירע פארגלאָצטע אויגן, וואָס בעטן זיך:

— „דערהרגע מיך, ווײל איך קען נישט שטאַרבן".

שטיי איך איבער איר א צוגעשמידטער צו דער ערד און ווארט, אז דער מלאך המות זאָל קומען און רחמנות האָבן אויף איר געבעט. איך שטיי און ווארט אויף איר לעצטן אָטעם, וואָס זאָל אָפּשטעלן אירע פאר־גלאצטע אויגן, וואָס פארמאכן און עפענען זיך בעטנדיק: דערהרגע מיך. פאר איר איז קיין אנדער רעטונג נישטאָ ווי דער טויט, וואָס וועט קומען צו איר דאָ אין פעלד, וווּ קיינער וועט אפילו אויף איר קבר זיך נישט אומקוקן... זאָג איך מיין קדיש איבער איר.

א דורכלויפנדיקער צוג רייסט מיך אוועק פון מיין פארגלוווארט שטיין נעבן איר און איך גיי אוועק, איבערלאָזנדיק זי אליין אין פעלד.

אין דער ארומיקער פוסטקייט הייבט שוין אָן זיך טונקלען, און עס פאלט לאנגזאם צו די נאכט. גייענדיק אליין אין וועג, דאכט זיך מיר, אז ביי יעדן טריט, וואָס איך מאך מיטן פוס, טרעט איך אָן אויף אזא נאָמענלאָזער יידישער פרוי. אין מיינע אויערן זענען שטעקן געבליבן די ווארטער: „האָב רחמנות, דערהרגע מיך"...

דערנענטערנדיק זיך אין דער ריכטונג צום פויערישן הייזל, וואָס איז געשטאנען צווישן די צעווארפענע קאָלאָניעס, וואָס האָבן זיך קוים געלאָזט אָנזען אין דער נאכטיקער פינסטערניש, האָט מיך באגענט דאָס בילן פון הונט, וואָס האָט ארויסגערופן די אלטע פויערטע, צו וועלכער איך האָב זיך באוויזן. די פויערטע פאָיקע האָט מיך גלייך דערקענט. זי האָט מיך אריינגענומען אין דער כאטקע, וווּ עס האָט געהערשט א טרויעריקע אויי־זאמע שטימונג, און איך פרעג ביי איר:

— ווּ איז דיין מאַן? ווּ זענען דיינע זין?

זי ענטפערט מיר:

— מיין מאַן איז נאָך נישט געקומען פון קאָנצענטראַציע־לאַגער טרעבלינקע, מיין זון, וואָס איז געגאַנגען פאַרטיידיקן דעם פאָטער מיט באַווייזן, אז דער קאָנטינגענט תבואה איז שוין צוגעשטעלט — איז אויך אריינגעפאַלן אין זייערע הענט. גאָט זאָל מיר העלפן —זאָגט די פּויערטע פרום— אז די מענער זאָלן מיר צוריקקומען.

איך פרעג זי, צי איך קען איבערנעמען די נאכט ביי איר.

— יאָ —ענטפערט זי מיר— אָבער איך האָב א ביסל שרעק צוליב דעם וואָס מען שמועסט אויף היינטיקער נאכט, אז מען קען כאַפּן אויף ארבעט קיין דייטשלאַנד. קריך ארויף אויפן בוידעם —גיט זי צו— און אז דו וועסט דערהערן א שטאַרקן ביל פון הונט, זאָלסטו פאַרשטיין, אז עס קומט אָן א פּרעמדער... סטאַך, מיין יינגערער זון —זאָגט זי— איז אוועק זיך אויסבאַהאַלטן אין דאַרף אויף דער היינטיקער נאכט.

צומאָרגנס פרי, צוגלייך מיט דעם זון־אויפגאַנג, נאָך דער שלאָפלאָזער נאכט, האָב איך זיך געלאָזט ווידער צו דער שטאָט.

וועג איך בין צוריקגעקומען צום הייזל אויף דער ליפאָווע, האָט מיך באמערקט די ראַנאזשינסקא, וועלכע איז צו מיר אנטקעגנגעקומען א שמייכלדיקע און א קנייטש געגעבן מיט איין אויג, איך זאָל פאַרשטיין אויף שטום־לשון, אז אלץ איז אין אָרדענונג. וועג איך בין אריין אין מיין חדרל, האָט זי נאָכקומענדיק מיטגעבראַכט איר טאש, פון וועלכער זי האָט ארויסגענומען דעם דאָקומענט און מיר געגעבן זאָגנדיק:

— האָסט מזל, אלץ האָט זיך גוט איינגעגעבן, דאנקען גאָט. בלויז קלייניקייטן דארף מען נאָך אויספילן און דעם נאָמען פאר דיר, וועגן וואָס מיר וועלן שפּעטער רעדן, וועג די מענער וועלן קומען אויף מיטאָג.

זעענדיק מיך אן איבערראשטן און צופרידענעם מיטן דאָקומענט אין האנט, זאָגט זי צו מיר אן ערנסטע פאַרן ארויסגיין:

— פאַרטראכט זיך, וואָס דו וועסט ווייטער טון.

איך בלייב זיצן אין מיין חדרל, צעעפן דעם העל גרינעם טאַוולנעם דאָקומענט, וואָס איז איינגעלייגט אין דרייען, און קוק אָן איבערריים אויף אלע דריי זייטלעך, וואָס זענען אויסגעפילט מיט פאַרשידענע רובריקן אין

דייטש און אין פּוילישׁ, מיט האקן־קרייץ סטעמפּלען, וואָס זענען צעטיילט אויף אלע זייטלעך. איך קוק און באוווּנדער ווי נאָטירלעך עס זענען ארויס־געקומען די צוויי פאלשע אָפּגעדרוקטע סטעמפּלען, וואָס אייגער פון זיי שטייט רונדיק א העלפּט אויף מיין בילד. איך פארמאך דעם דאָקומענט און פון דער ערשטער זייט אויפן אויסנוויניקסטן טאוול לייענט זיך אראָפּ אין דייטש מיט גרעסערע בוכשטאבן: „קען־קארטע".

נאָכמיטאָג זיצט ביי מיר יוזעף און פלאָריאן אין מיין חדרל. יוזעף פרעגט מיך:

— וואָס האָסטו באשלאָסן?

— איך האָב בדעה צו פאָרן קיין וואַרשע —ענטפער איך—, ווייל דאָרט האָב איך געווויינט א לענגערע צייט. איך קען די שטאָט און איך וועל אפשר געפינען די מענלעכקייט זיך איינצוארדענען.

— ווי אזוי ווילסטו זיך איינארדענען? — פרעגט מיך יוזעף נייגעריק.

— דאָס קען איך נישט פאָראויסזען. עס איז אָפּהענגיק אָן דעם גורל ווי מיר וועט געלינגען. וואַרשע איז איצט פאר מיר פרעמד, אָבער דאָך גלויב איך, אז איך וועל אן אויסוועג געפינען.

— הער מיך אויס, זאָגט יוזעף. מיר וועלן דיר מיטגעבן עפּעס געלט און אויף א פּאָר טעג עסן, וווייטער זע איך קען מען זיך אויף דיר פארלאָזן. איצט וועגן דיין נאָמען —זאָגט ער וווייטער— בין איך ביי דער מיינונג, אז דו זאָלסט זיך רופן סטאניסלאוו פריבעל, דאָס איז א נאָמען נאָך מיינס אן ארבעטער, וועלכער איז נישט צוריקגעקומען פון פראָנט. ער שטאמט פון פּויזנער געגנט, און פאר דיר איז וויכטיק, אז דו זאָלסט פיגורירן אלס פּליט, וועסטו גיכער געפינען ארבעט. ביים איינמעלדן זיך אין דער־פרעמד, אז מען וועט פרעגן ווי דיין פּאָטער הייסט, זאָלסטו געדענקען, אז זיין נאָמען איז קארל. דעם נאָמען פון דער מוטער געדענק איך נישט — ניט ער צו.

יוזעף גייט אוועק, אָנזאָגנדיק פלאָריאנען מיט אירענען, אז זיי זאָלן אויספילן דעם דאָקומענט מיטן נאָמען און דאטע לויט ווי עס פיגורירט אין דעם קראנקן־קאסע ביכל, וואָס פארוואלגערט זיך צופעליק ביי זיי פון דעם סטאניסלאוו פריבעל.

פלאָריאן פארקויטלט די טיר און נעמט ארוים אלץ, וואָס ער האָט

צוגעגרייט צום אויספילן דעם דאָקומענט. איך שטעל מיינע פינגער אָפּדרוקן און שרייב אונטער „מיין נאָמען".

וועג אלץ איז שוין געווען פינקטלעך אויסגעפילט, גיט מיר אירענע דעם דאָקומענט, זאָגנדיק מיט א געלעכטער:

— מזל טוב דיר, סטאניסלאוו.

פלאָריאן זאָגט צו מיר אירָאָנישׂ:

— זאָלסט אָפּהיטן סטאניסלאוון, ער זאָל נישט אריינפאלן אין די הענט פון די הינטישע זין.

פארנאכט, אין מיין חדר‌ל הינטערן וועגטל, זיץ איך א פארטראכטער מיטן דאָקומענט אין האנט, אייגחזרנדיק זיך אין געדאנק דעם נאָמען, וואָס וועט מיך פירן ערגעץ אין וועלטן, פרעמדע און פינסטערע פאר מיר.

איך קוק אריין אין דאָקומענט און טראכט: ניין, נישט קיין פארשטעלטן נאָמען פון א ייד לייען איך דא. איך לייען דאָ ארוים די געשיכטע פון א פינסטערער צייט און אן אייביקע נאכט, נאָך אן אונטערגייענדיקער וועלט. איך לייען דאָ א געשיכטע פון ווילדע אורמענטשן אין די נייע צייטן, וואָס לעבן נאָר פון מענטשן־פרעסערייַ. אָט אויף דער געשיכטע, וואָס איך לייען אין דעם דאָקומענט, שטייען די סטעמפּלען מיטן האקן־קרייץ.

זיצנדיק נאָך אזוי אין דער טונקלקייט הינטערן וועגטל, קומט מיר זאָגן די ראגאזשינסקא, וועלכע קומט פון גאס, אז איך קען זיך שפּעטער צוזאמענטרעפן מיט יאסטשאמבן, וואָס לויגט אויסבאהאלטן ביי פּיאטראָוסקין. איך בלייב ווארטן מיט אומגעדולד אויף דער אָפּגערעדטער צייט.

אין שטעטל איז אָוונטצייט, אלץ באוועגט זיך אין טונקלקייט. אויף דער גאס, ווו מיר דארפן זיך צוזאמענטרעפן, איז ווי שפּעט אין דער נאכט, מען זעט קיין מענטשן נישט אדורכגיין. ווארטנדיק אויף אים, האָב איך שוין דערהערט פון דערווייטנס זיינע שווערע טריט פון די הויכע שטיוול, וואָס ער פלעגט זיי נאָך טראָגן אין ארבעטסלאגער. דערנענטערנדיק זיך האָב איך גלייך דערזען ארויסשיינלן זיך פון דער נאכט־פינסטערניש זיין נידעריקע און באווגלעכע פיגור.

— דאָס ביסטו, יאסטשאמב? — פרעג איך שטיל.

ער קוקט מיך אָן אין דער פינסטער:

— דאָס ביסטו, שמחה? פון וואנען נעמסטו זיך? ביסט פון הימל אראָפגעפאלן. ביסט דאָך צוזאמען מיט אנדערע געפירט געוואָרן קיין טרעבלינקע?

— יאָ —ענטפער איך שטיל צו בארואיקן זיין איבערראשונג — איך קום פון יענער וועלט.

— ווי אזוי ביסטו ארויס פון דאָרט?

— צווישן מלבושים — ענטפער איך.

— ווי הייסטו פון דאָקומענט? — פרעג איך.

— יאן יאניצקי, געבוירן אין קאלושין.

— פון היינט אָן האָב איך שוין אויך נישט מער מיין יידישן נאָמען. מען וועט מיך רופן סטאניסלאוו פריבעל, געבוירן אין פוזנער געגנט. איך האָב באשלאָסן צו פאָרן קיין וואַרשע, נישט וויסנדיק וואָס מיך דערווארט דאָרט.

— איך —זאָגט ער מיר— וועל אָנהייבן צו וואנדערן אויף דער צווייטער זייט בוג. דאָרט לעבן נאָך יידן, צווישן וועלכע עס דארפן זיך נאָך געפינען מיינע פרייַנט. אפשר אלס „פאָליאק" וועל איך זיי קענען ברענגען הילף.

— האלט זיך פעסט און אנטשלאָסן. גלויב אין דיין וויליַן צו אי־בערלעבן די פינסטערע צייט — ענטפער איך אים.

פון דערווייטנס דערהערן זיך טריט. מיר כאפן זיך שנעל ארום און בלייבן אין דער נאכט־פינסטערניש א וויילע שטיין ווי צוזאמענגעוואק־סענע. די אָנקומענדיקע טריט האָבן אונדז פונאנדערגעשיידט און מיר זענען זיך צעגאנגען נישט אויסרעדנדיק א וואָרט.

* * *

אויפן 8טן טאָג פארנאכט אין מיין חדר, אָפווארטנדיק די שעה פון אוועקפאָרן. די שטוביקע האָבן פאר מיר שוין אלץ גרייט געמאכט. איך זיץ שוין איבערגעטון אין א שווארצער קורטקע, געפרעסטע הויזן, א

גויאיש היטל, וואָס האָט נאָך מער פארענדערט מיין פּנים מיט די פאר־לאָזטע וואָנסעס.

זיץ איך הינטערן וועגטל אין דער טונקלקייט, דורכגענומען פון מיין כענקשאפט און טראכטן, וואָס האָט מיך געדריקט פון דער שלעכטער פּויע־פולער שטימונג צו מיין וואנדער־וועג, וואָס וועט מיך אויף אייביק אוועק־פירן פון מיין שטעטל, וווּ איך האָב מיין לעבן פארבראכט.

דו שטעטל מיינס, אויף דיינע ברוק־שטיינער האָסטו אויסגעטראָגן די טריט פון אזוי פיל יידישע דורות.

דיינע גאסן זענען אמאל פול געווען מיט א יידיש לעבן, וואָס האָט געוועקט און געלויכטן אין די פינסטערע צייטן. אין דיינע שטיבלעך זענען געזונגען געוואָרן לידער פון ארבעט און קאמף, לידער פון לעבנס־פרייד און יוגנט־טרוימען.

הינט ווייעט פון דיינע גאסן טויט. דיינע שטיינער, וואָס זענען פאר־קלעפּט געוואָרן מיט דעם בלוט פון די אויסגעשאָכטענע יידן, וועלן קיינמאל נישט פארטרוקנט ווערן. דיינע היזלעך זענען שטיין געבליבן ווי שווארצע מצבהם אויף א בית עולם. יידיש שטעטל פון אמאל, איצט ביסטו אין גרויסער מאסן־קבר, וווּ איך שטיי געבויגן און זאָג איבער דיר:

יתגדל ויתקדש שמה רבא.

דאָס פּוילישע יידנטום

ביכער־סעריע פון דעם צענטראל־פּארבאנד פון פּוילישע יידן אין ארגענטינע

רעדאקטאָר: מאַרק טורקאָוו

ביז איצט דערשינען:

1) מארק טורקאָוו: מלכה אָוושיאני דערציילט... (אויספארקויפט)
2) ה. ד. נאָמבערג: י. ל. פּרץ (אויספארקויפט)
3) וו. גראָסמאן־י. וויערניק: טרעבלינקע (אויספארקויפט)
4) פּרץ גראנאטשטיין: מיין חרוב שטעטל סאָקאָלאָוו (אויספארקויפט)
5) ישראל טאבאקסבלאט: חורבן לאָדזש (אויספארקויפט)
6) זרובבל: בארג חורבן (קאפּיטלען פּוילן) (אויספארקויפט)
7) אלחנן צייטלין: אין א ליטעראריש־שטוב (אויספארקויפט)
8) ד"ר ח. שאָשקעס: פּוילן — 1946 (אויספארקויפט)
9) ז. סעגאלאָוויטש: טלאָמאצקע 13 (אויספארקויפט)
10) מ. נודעלמאן: געלעכטער דורך טרערן
11) ד"ר מאיר באלאבאן: די יידן־שטאָט לובלין
12) ישראל אפרת: היימלאָזע יידן
13) ד"ר יעקב שאצקי: אין שאָטן פון עבר
14) דוד פלינקער: א הויז אויף גושיבאָוו
15) ד"ר הלל זיידמאן: טאָגבוך פון וואַרשעווער געטאָ
16) קינדער־מאַרטיראָלאָגיע (זאמלונג פון דאָקומענטן)
17) חיים גראזע: פּליטים
18) ש. קאטשערגינסקי: פּאַרטיזאנער גייען!... (ווילנער געטאָ)
19) פרידע זרובבל: נע ונד (פּארציכנונגען פון א פּליטה)
20) מרדכי שטריגלער: מאידאנעק
21) יעקב לעשצינסקי: אויפן ראנד פון אָפּגרונט
22) ז. סעגאלאָוויטש: געבראנטע טריט
23) אברהם טייטלבוים: וואַרשעווער הייף
24) טאָניאַ פוקס: א וואנדערונג איבער אקופּירטע געביטן
25) ש. ל. שניידערמאן: צווישן שרעק און האָפענונג
26) לעאָ פינקלשטיין: מגילת פּוילן
27) יאָנאַס טורקאָוו: אזוי איז עס געווען... (חורבן וואַרשע)
28) ש. איזבאן: „אומלעגאלע" יידן שפּאלטן ימען
29) יעקב פּאט: הענעך
30) ד"ר י. קערמיש: דער אויפשטאנד אין וואַרשעווער געטאָ
31) שמחה פּאָליאקעוויטש: א טאָג אין טרעבלינקע

עם דרוקט זיך און דערשיינט בקרוב:

מרדכי שטריגלער: אין די פאבריקן פון טויט
יחיאל לערער: מיין חיים
א. נחתומי: אין שאטן פון דורות
יוסף וואלף: לייענענדיק פרצן
שלמה וואגא: חורבן טשענסטאכאוו
הערשעלע: שבת אויפן טראקט
י. הירשהויט: פינסטערע נעכט אין פאוויאק
צפורה קאצענעלסאן־נאכומאוו: יצחק קאצענעלסאן
רחל ה. קארו: חיים און היימלאזיקייט
יוסף אקרוטני: אין קלעם
ר. שושנה־קאהאו: אין פייער און פלאמען (טאגבוך)
מנשה אונגער: פזשיסכע און קאצק
א. אלמי: מאמענטן פון א לעבן

עם גרייט זיך צום דרוק:

יוסף אקרוטני: אין קלעם
ישראל אשענדארף: איינאקטערם
רחל אויערבאך: מאטעריאלן פונעם רינגעלבלום־ארכיוו
מיכאל באראוויטש: ארישע פאפירן (דאקומענטן)
מיכאל בורשטין: ביי די טייכן פון מאזאוויע
הרב אברהם ביק: צען דורות פוילישע גאונים
נח גריס: קינדער אינעם קאמף (דאקומענטן)
עזר וואשאווסקי: שמוגלארם
אברהם זאק: וואַרשעווער געטא
ד"ר הלל זיידמאן: געשטאלטן פונעם וואַרשעווער געטא
ה. לייוויק: דער נס פון געטא
אברהם לעוו: א ליד נאך אייך
מ. נודעלמאן: אפגעשפילט...
יהושע פערלע: יידן פון א גאנץ יאר
מיכאל אוו צבי ראיאק: חורבן גלובאק
י. ראפאפארט: י. מ. וויינבערג
א. ל. שוסהיים: גאליציע
ד"ר ח. שאשקעס: א לעבן, וואס איז פארביי...
ל. שפיזמאן: די חלוצישע באוועגונג אין פוילן
שמואל צעסלער: זאבלודאווע — די לעגענדע פון א שטעטל
בער י. ראזען: טלאמאצקע 13

פּרעסע שטימען וועגן דער ביכער סעריע

דאָס פּוילישע יידנטום

שמואל ראָשאנסקי שרייבט וועגן ש. קאטשערגינסקיס בוך „פּאר־טיזאנער גייען!"... אין ארטיקל א"נ „א בוך ארום געטאָ, וואָס טרייסט און מוטיקט" („די יידישע צייטונג", בוענאָס אירעס, יולי 1947):

נאָך דער גרויסער צאָל ביכער, אין וועלכע עס ווערט פּארפּיקסירט אונדזער אומענדלעכער חורבן, צער, בלוט און טרערן, איז דאָס 18טע בוך פון „דאָס פּוילישע יידנטום"— טאָקע ח"י...

שמערקע קאטשערגינסקיס בוך „פּאַרטיזאנער גייען!..." חיזעט אָפּ, פּרישט אָפּ, לעבט־אויף.

נאָך די אומציליקע בילדער פון מאסן־הריגות און פון מאסן־הילפּ־לאָזיקייט, וואָס וועלן מאַכן הילפּלעכ־קייט אין די מערסטע ביכער פון אונדזער חורבן, זענען מיר דאָ יידן, וועלכע ווערן אויך געהרגעט פון די נאצים. זיי ווערן אָבער קיינמאָל נישט אויס־געשאָכטן. זיי זענען קיינמאָל נישט אומבאַהאָלפן, זיי זענען קיינמאָל נישט געפאלן ביי זיך, אפילו ווען דער שונא איז טויזנטער מאָל שטאַר־קער פון זיי.

און וועגן קאטשערגינסקי שרייבט אין זיין פּאָרוואָרט צום בוך: „גע־בענטשט זאָלן זיין יענע הענט, די קו י ל ן און י ע נ ע ר מעסער, וואָס האָט געבראכט די נאָך נישט דערצאָלטע באצאָלונג די מערדער און געבענטשט זאָלן זיין יענע הענט וואָס רוען נאָך נישט און זענען נאָך אלץ אין טראנס פון אויספילן די הייליקע צוואה פון אונדזער גע־שאָכטן פּאָלק" (ז. 7) — איז דאָס נישט גלאט אזוי א רעטאָרישע פּרא־זע. דאָס איז דער גייסט פון זיין לעבן און דער זין פון זיין טויט — צו ביידע איז ער צוגענגריים.

ער וויסט אויך, דער פּארטיזאן, אז די וואָס זענען געשטאנען וויט פון דער פּארמעסטונג מיטן טויט, וועלן נישט אזוי לייכט אים פּאר־שטיין. דער רוף פון נקמה איז אלע יידן פון דער וועלט נאָענט צום האַרצן, אָבער נישט אלע זענען בכוח צו באגרייפן, מיט וואָס דאָס איז פּארבונדן, און יעדער געוואלט־אקט פון פּארטיזאנער קען אין זייערע אויגן שנעל פּארטונקלען די הער־לעכקייט און העראָישקייט פון דעם נקמה וועג... קאטשערגינסקי זאָגט דעריבער: „ס'וועלן זיך געפינען לייר־ענער, וועלכע וועלן נישט קענען פּארטראָגן מיין שפּראך, וואָס איז פול מיט בלוטדורשט"... ער שטאָל־צירט אָבער מיט דעם, וואָס „גרוי־זאם איז געווען די נקמה פון די ווילנער יידישע אָטריאדן „נקמה נע־מער" און „א טויט דעם פאשיזם" אין די רודניצקער פּושטשעם, ביי ווילנע" און וואָס ס'פלעגן אָפּט זיך צעפּלאקערן אין די נעכט דערפּער גאנצע" און „די ליטוויישע ערד פלעגט באמיסטיקט ווערן מיטן בלוט פון די מערדער" (ז. 6).

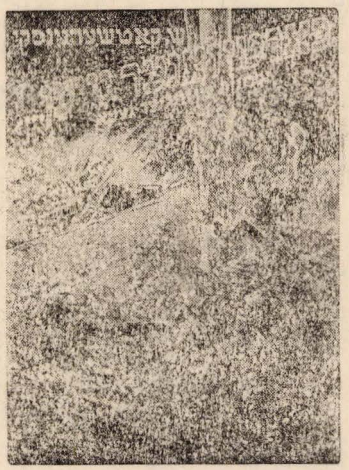
מוטיק האָבן די פּארטיזאנער ג־טראָגן זייער אייגן לעבן אויף די שפּיץ פינגער. אָבער זיי האָבן אויך געקענט טראָגן דעם טויט מיט דער זעלביקער גרינגקייט. צו יעדער רגע גרייט געווען צו באצאָלן מיט א לעבן פאר א לעבן. די טראגעדיע אין זייערע אייגענע היימען האָבן זיי נישט פּאראומערט, נאָר ערשט אָנ־

געצונדן אין זיי א פּייער — נאָך נקמה. די טייערע נעשטאלטן זענען נאָכגענאנגען די פּארבּרודיקטע אין אויסגעהונגערטע יונגען, פּארוואונדעטע אָפּטמאָל און ניט־אויסגעשלאָפענע ס'רוב, און אין זייערע אויערן אריינגעשפּטשעט: נקמה, נקמה, נקמה!

דער שונא האָט געלויערט פון אלע זייטן און דאָך האָבן זיי דעם מוט נישט פּארלוירן. אפילו וען זיי זענען ארומגערינגלט געוואָרן פון אלע זייטן דורך גרעסערע כוחות, האָבן זיי דעם מוט נישט פּארלוירן. זיי האָבן דורכגעפּירט פּלענער, וואָס האָבן אויסגעזען אומגלויבלעך. אונטער דער נאָז פון שונא האָבן זיי ארויסגעריסן קרבנות און זיי אָפּגעראטעוועט. טאָ וואָס איז שוין דער חידוש, וואָס קאטשערגינסקי האָט „אויסער עטלעכע די איבעריקע פּארצייכענונגען, וואָס קומען אריין אין דעם בוך, כמעט אלע געשריבן אין וואלד, אויף אויפגאבעם, וועז אין די הענט איז טאָג און נאכט געהאלטן געוואָרן דאָס געווער אין וועז, אויב די צייט האָט דערלויבט, האָט דער בלייער געטון דאָס זיינע" דער מחבר רופט דערפּאר ריכטיק אָן זיינע דערציילונגען אוו סקיצן וי „פּארצייכענונגען", כאטש אין א רייע איז דאָ דער אָטעם פון דערציילונג מיט קינסטלערישע עלעמענטן.

אז קאטשערגינסקי דערציילט „וועגן פינף העלדן", וי פּאליציי האָט געשלעפּט די קערפּערס פון די דערהרגעטע פּארטיזאנער אוו בא־גראָבן „ס'זאָל קיין סימן נישט בלייבן", גיט ער באלד צו: „אבער נישט באמערקט האָבן די באנדיטן דעם הויכן דעמב, וואָס זיינע צווייגן אוו בלעטער סודען טאָג איין טאָג אויס די פּארבייגייער אין שטילן געמורמל"... (ז. 121). דאָס זענען שורות פון ליטעראריש מאניריכקייט. וער וואָלט געגלויבט, אז אזעלכע שורות וואָלט א חבר פון די „פינף העלדן" געקענט שרייבן, געפינענדיק זיך אין די נאראָטשער וועלדער?

נאָר אז מען לייענט זיך אריין, ווי „פּארטיזאנער גייען", ווי אנטשלאָסן זיי זענען לעבן צו בלייבן אוו ווי גרייט זיי זענען צו שטארבן, וועז

דער איינציקער אויסוועג איז אריינצופאלן אין שונאס הענט, פּארשטייט מען אויך, ווי זיי האָבן זיך „פּארגונגען" צו באנוצן ליטעראריש מאָניריכקייטן — אין שרייבן.

עס איז פּשוט נשתומם־צו־ווערן פּאר דער גיסטיקער דיסציפּלין, וואָס די פּארטיזאנער האָבן ארויסגעוויזן. ס'איז געווען דאָס קאפּיטל „מיין שעף איז געווען אלפּרעד ראָזענבערג", (ז. 61-69), אין וועלכן קאטשערגינסקי שילדערט די ארבעט אין ווילנער „אייוואָ" אונטער דער אויפזיכט פון די נאצים און ווי אונטער די אויגן פון די נאצים איז אריינגעשמוגלט און ארויסגעשמוגלט געוואָרן א סך געווער, כדי מ'זאָל האָבן א פּולע פּאָרשטעלונג פון דעם וויגנדערלעכן קאמף, וואָס די מארטירער האָבן ארויסגעווייזן.

אָט־די, וועלכע זענען געפאלן, זע־

נען געווען די אמתע מארטירער! די געשטאלטן פון דעם דרוקער, וואס האט צוגעשטעלט פלאקאטן און פלוגבלעטלעך פאר דער אונטערערדישער באוועגונג, פון דער יונגפרוי וואס איז געגאנגען צווישן די פויערים און געצונדן רעוואלט, פון די ווילנער בחורים וואס זענען ארויס און אריין אין געטא, שמוגלענדיק געווער, פון די פארטיזאנער וואס האבן נקמה געגנומען אין די רוצחים פון די שטעט און שטעטלעך, שטייגן ארויף איבער די געטאס ווי עדות פון יידישער הערואישקייט, וואס איז א טרייסט פאר דעם אומעגדלעכן פיין.

אז מען לייענט „פארטיזאנער גייען", זעען מיר דעם געטא נישט בלויז אין אומקום, נאר אויך אין אויפקום —

מארקום יאקובאוויטש שרייבט וועגן אלחנן צייטלינס „אין א ליטעראריש שטוב" אין זיין ארטיקל „א לעבעדיקע מצבה פאר אלחנן צייטלין" („פאלקסבלאט", מאנטעווידעא, 24סטער דעצעמבער 1947):

כיהאב ליב דעם גרויען רעגן,
דעם גרויען רעגן אויף אלטע דעכער.
סיריסט די בענקעניש צו וואלקנס—
אויב נישט נאך העכער.
ווי שטומע קינדער ווייגען צווייגן,
אויף קאלטע וועגן
און סיטערט דאס גוטע אויג
פון גרויען רעגן...

—

מיט 11 יאר פאר זיין טויט, האט צייטלין —דער גליד פון דער גרויסער צייטלין־משפחה— באזונגען דעם רעגן אויף אלטע דעכער, און זיין בענקעניש צו „אויב נישט נאך העכער". און איצטער זענען מיר „ווי שטומע קינדער", וואס „ווייגען ווי צווייגן אויף קאלטע וועגן, און סטרעט דאס אויג פון גרויען רעגן"...

גרויען רעגן... גרויער, בלוטיקער רעגן, פון זעקס מיליאן אומשולדיקע יידן, צווישן וועלכע עס זענען אויך אומגעקומען די דריי דורות פון דער ליטעראריש שטוב פון דער אנערקענטער צייטלין־פאמיליע.

פיר יאר טיילט אונדז אפ פון דעם גרויזאמען טויט פון אלחנן צייטלין, דער איינציקער שילדערער פון דער ליטעראריש שטוב. אט דער קינסטלער, וועלכער האט אזוי גלענצנד פסיכאלאגירט די איינגייער און די באזוכער פון זיין יוגנט היים, וועלכער פאר אונדז געפנט א טיר, אז מיר זאלן קענען צוזען וואס עס פאסירט זיך, און וואס עס קומט פאר אין דער ליטעראריש שטוב פון זיין גרויסע פאטער ר' הלל צייטלין.

ביז צום דערשיינען פון אלחנן צייטלינס „אין א ליטעראריש שטוב", האבן מיר שוין געפענט אזא שטוב, און דאס איז געווען אויף צעגלאנצ גאס ביי פרצן אין שטוב. ווייניק האבן מיר געווסט, אז אין דער באלעבטער וואר שע זאל זיך האבן געפינען נאך א שטוב, וווּ יעדעס ווינקעלע, יעדעס פיצל מעבל זאל קענען עדות זאגן וועגן חלומות פון יידישע ליטעראטרישע שעפער, וועגן הכנות פאר גרויסע ליטעראריש שאפונגען, וועגן מסיבות פון פארשידענע ליטעראריש, געזעלשאפטלעכע און נאציאנאל־רעליגיעזע אידייען. מיר האבן געפענט דעם גרויסן יידישן פילאזאף און אנערקענטן שרייבער ר' הלל צייטלין. מיר האבן זיך אויך שפעטער באקענט מיט זיינע זין, אלחנן און אהרן. מיר האבן פארשטאנען, אז ביי די צייטלינס אין שטוב דארף זיין א ליטעראריש שער יריד, ווייל אין א שטוב, וווּ עס געפינען זיך דריי ליטעראטן, דריי

שרייבער —מען עס זיין א טאטע און זין— דאך דאָרט זיין א ליטע־ראריישער יריד. אָבער זיך קאָנען פֿאַרשטעלן אויף אזוי פיל, ווי עס האָט אונדז געשילדערט דער אומ־גליקלעכער קרבן פון נאַציזם איז פּוילן, דער זשורנאליסט און שרי־בער־פּאָעט אלחנן צייטלין, האָבן מיר דאָס גאָרנישט געהאט אין דער מחשבה. אפילו די וואָס האָבן זיך פאראינטערעסירט מיט יידישער ליטעראטור אין יענע ציימן. אפילו די יעניקע, וועלכע זענען געווען וואך צו די אינטערעסן פון יידישן שרי־בער, און וועלכע האָבן אויפגעפאסט אויף יעדער דערשיינונג אין יידישן ליטערארישן וועלטל, און אפילו די וועלכע האָבן זיך מיטבאטייליקט אין דעם פּרישמען־צייטלין קאמף צוויישן „היינט"־„מאָמענט", אפילו די יעניקע האָבן נישט געווּסט, אז אין דער משפּחה־שטוב פון דעם רויט־בערדיקן און מיט קינדיש־אוי־גיקן ר' הלל צייטלין, זאָל זיך געפי־נען די היים פון פּאַרשידענע פאר־בענקטע שרייבערישע פּאָנטאָזיאָרן, און וווּ עס זאָלן געבוירן ווערן פאר־שידענע איניציאטיוון פאר יידישער געזעלשאפטלעכער ארבעט, און פאר יידישע ליטעראריש שאפונגען.

אלחנן צייטלין האָט פאר אונדז אויפגעהויבן דעם פּאַרהאנג. אלחנן צייטלין האָט פאר אונדז געשילדערט די „ליטעראריש שטוב" אין איר גאנצער ווירקלעכקייט און ווי א דיכטער אויך נישט אויסגעמיטן פּאָעטישע שילדערונגען, און ווי א ביאָגראף פאר אונדז כראָנאָלאָגיש איבערגענעבן פּאַרשידענע, פאר אונדז אזוי פיל באקאנטע פּערזענ־לעכקייטן—פון דער אמאָליקער און אויך ביז היינט נישט פארגעסענער יידישער ליטעראריש ווועלט.

„אין א ליטעראריש שטוב" איז פאר אונדז א גלענצנדע דערפרי־שונג פון די אמאָליקע צייטן אין אונדזערע אלטע היימען, וווּ יעדע ליטעראריש דערשיינונג, יעדער לי־טעראריש פּארזוך פון אונדזערע אמאָליקע שעפּער, זענען ברייט ארומגערעדט געוואָרן צווישן דעם גרויסן לייענער קרייז, ווי אין א פילם־קאליידאסקאָפּ גייען פאר אונדז פּארבי די נעמען פון די גרויסע יידישע שרייבער און דענקער, ליטע־ראטן, פּאָעטן און געזעלשאפטלעכע טוער. אָט, זענען מיר שניאורן; אָט — אנכי. און אָט דערשיינט שוין

פאר אונדז דער שעפער פון יידישן בעסערן טעאָטער, פּרץ הירשביין. און עס פליען פארבי אונדזערע אויגן די נעמען פון בערשאדסקי, ספּוג, טשערנאָוויץ, גנעסין, ציטראָן, בערקאָוויטש. און אָט דערשיינט דער ליבלינג־שרייבער, סענאלאָוויטש, וועמען די יידישע מיידלעך און פרויען האָבן פארגעטערט פאר זיינע שאפונגען. איז ער דאָך געווען דער ערשטער עראָטישער שרייבער צווי־שן דעם יונגוואָרג, און וואָס האָט זיינע ערשטע אויפטריטן צוגעגרייט אין דער ליטעראריש שטוב פון דער צייטלין־פאמיליע.

שוין פיר יאָר ווי עס איז פון אונדז אוועקגעריסן געוואָרן די

צייטלין־פאמיליע. שוין פיר יאָר ווי צוזאמען מיטן גאנצן פארפֿיניקטן פֿוילישן יידנטום זענען אויך אומ־געקומען די דריי דורות צייטלין. שוין 4 יאָר ווי אלחנן צייטלין איז פון הונגער אומגעקומען אין ווארשעווער געטאָ (מיט 3 חדשים שפּעטער — זיין גאנצע פאמיליע, אין טרעבלינ־קע). צי האָט אלחנן צייטלין א מצבה אויף זיין קבר? צי געדענקען די איבערגעבליבענע קליינע צאָל יידן אין פּוילן דעם פערטן יאָרצייט פון אלחנן צייטלין? ווער ווייסט?

דער פּאַרלאָג „דאָס פּוילישע יידנ־טום" האָט אָבער נישט פארגעסן אוֹן האָט אים געשטעלט א ווירדיקע מצבה — א מצבה פון לעבעדיקע אותיות; א מצבה, וואָס ער האָט נאָך צוגעגרייט ביי זיין לעבן, אוֹן ער, ווי מיר, האָבן זיכער זיך נישט געריכט, אז דער 40־יעריקער גלענ־צנדיקער שילדערער פון „אין א לי־טעראַרישער שטוב", וועט האָבן אי־בער זיך א מצבה — פון זיין אי־גענער שאפונג.

זאָל דערמיט געשרט זיין דער אָנ־דענק פון דעם גליד פון דער גרוי־סער צייטלין־טריאָגיע. זאָל דאָס איצטיקע ארויסגעבענע בוך דורך דעם פּאַרלאָג „דאָס פּוילישע יידנ־טום" זיין דער לעבעדיקער מאָנו־מענט אויף דעם קבר פון דריי דורות יידישע שרייבער אוֹן שפּעטער אוֹן זעקס מיליאָן יידן.

גדליה ראטנער שרייבט אין צוזאמענהאנג מיט דער פייערונג לכבוד דעם דערשיינען פון די ערשטע 25 בענד פון דער ביכער־סעריע „דאָס פּוילישע יידנטום" („ניי וועלט", מינכען, דעם 31סטן דעצעמ־בער 1947):

בוענאָס אייערעס פייערט אין אייר־גנארטיקע פייערונג: דאָס דערשיי־נען פון 25סטן באנד פון פּאַרלאָג „דאָס פּוילישע יידנטום".

דער פּאַרלאָג איז געגרינדעט גע־ווארן נאָכן חורבן פון פּוילישן יידנ־טום, וועלן ס'איז קלאָר געווארן, אז ס'איז נעשען מער ווי מען האָט זיך פּאַרגעשטעלט אין דער שווארצסטער פּאַנטאַזיע, אז עס איז פּאַרשניטן געווארן דער שפּעריישטער ישוב פון דער וייט־פּאַרצווייגטער יידי־שער צעשפּרייטקייט, אוֹן אז מיט אים איז אוועק מיטן רויך אויך דער גאנצער קולטור־פּאַרמעגן זיינער.

ס'איז דערוועקט געווארן דאָס באווּסטזיין, אז ס'איז א חוב פון די ערגעצווּ געבליבענע יידן, קודם כל פון די אזוי־גערופענע פּוילישע יידן גופּא, צונויפּזאמלען די גייסטי־קע ירושה, אויף וויפל עס לאָזט זיך אויפֿריכטן אוֹן רעסטאַווירן דורך זכרונות אין אויסגעזוכטע דאָקו־מענטן דאָס אומגעקומענע, כדי עס זאָל איבערגיין צו די ווייטערדיקע דורות. ס'איז געווען די אינערלעכע עמפּינדונג, אז דאָס פּאָלק איז נישט אומגעקומען אוֹן וועט ווייטער לעבן, טאָר נישט אָפּגעריסן ווערן פון זיין עבר, נאָר, ווי עס זאָגט טרעפּלעך דער דיכטער־פּאַרטיזאָן אברהם סוצ־קעווער, דער „נעכטן זאָל נתגלה ווערן אין דעם מאָרגן", דער נייער דור זאָל ווּסן זיין אייגענעם יחוס פון קרוֹן חשק אים היטן אוֹן שאפן זיין המשך.

איז דעם פּאַרבאַנד פון די פּוי־לישע יידן אין ארגענטינע געקומען צום געדאַנק, צו גרינדן א פּאַרלאָג מיטן נאָמען „דאָס פּוילישע יידנ־טום". דער נאָמען אליין זאָגט שוין, וואָס ס'איז די כוונה אוֹן דער ציל פון אזא אונטערנעמונג: ארויס־ברענגען דעם פּרצוף פון פּוילישן יידנטום. דאָס מיינט, אז דער פּאַר־לאָג האָט אלס זיין אויפגאבע צו פּאַרעפּנטלעכן אלץ, וואָס האָט א שייכות צום קולטור אוֹן גייסטיקן לעבן פון פּוילישן יידנטום, ארויס־געבן וועלט, וואָס זענען שוין געווען

פֿארעפֿנטלעכט, אָבער זיי זענען פֿארלוירן געגאַנגען אין פֿייער פּוּן אומקום. ארויסגעבן בפֿרט ווערק, וואָס שילדערן די נאָר־וואָס פֿארגאַנגענע עפּאָכע און ווי וווייט מען־לעך געבן איר כאַראַקטעריסטיק דורך די אַנדלונגען אין דער אויפֿירונג פּוּן די פֿוילישע יידן אין די היטלער־יאָרן, לסוף באַקענען די יידישע וועלט מיט די גייסטיקע פֿערזענלעכ־קייטן, וואָס האָבן געווירקט אוּן משפּיע געווען אינעם יידישן ישוב אין פֿוילן.

ס׳האָט אָפּגענלויקט און בראש פּוּן דער אונטערנעמונג האָט זיך געשטעלט מאַרק טורקאָוו אלס רעדאַקטאָר און אברהם מיטלבערג אלס ארויסגעבער, ביידע שטאַמען פּוּן פֿוילן, זענען אויסגעבונדן מיט אירע אמאָליקן יידישן ישוב, האָבן א נאָענטע, טיפֿע שייכות צום בראָך, וואָס האָט אונדז דאָרט געטראָפֿן, וואָס זיי האָבן זיך אָפּגענעבן דער ארבעט מיטן נאַנצן ברען און התלהבות, מיטן פּולן באַווּסטזיין און אחריות נעפֿיל, וואָס אזא ארבעט פֿארלאַנגט.

אַנגעהויבן האָט טורקאָוו מיט דעם, וואָס ער האָט פֿארצייכנט: „וואָס מלכה אָוושיאַני דערציילט". מלכה אָוושיאַני, די ערשטע אָפּגע־רַאטעוועטע פֿרוי, וואָס איז געקומען קיין ארגענטינע, און דאָס ערשטע בוך, אַנגעשריבן מיט פּשטות, פּוּן וועלכער עס האָט געטריפֿט היים יידיש בלוט, האָט נעגעבן דעם טאָן דעם פֿארלאַנג. ס׳האָט ארויסגערופֿן אינטערעסן אי ביי דעם לייענער אי ביי די שרייבער אי ביי די, וואָס האָבן זיך פּוּן „דאָרט" געראַטעוועט. בוך האָט נאָכגעיאָגט בוך. יאַנקל ווּיערניק פּוּן טרעבלינקע, אוּן סע־נאַלאָוויטש פּוּן תל אביב, ישראל טאַבאַקסבלאַט פּוּן לאָדזשער נעטאָ אוּן זרובבלס „בארג חורבן", אלחנן צייטלינס „ליטעראַרישע שטוב" אוּן פֿראָפּ׳ באַלאַבאַנס לובלין, דוד פּלינקער „א הויז אויף גזשיבאָוו" אוּן מ. נודלמאַנס „געלעכטער דורך טרערן", ישראל אפּרתם איינדרוקן פּוּן זיין באזוך ביי די היימלאָזע יידן אין די לאַגערן אוּן ד״ר שאָשקעס באזוך אין פּוילן 1946, פּרידע זרו־בבלס ערשטע שילדערונג פּוּן נע־זנד פּוּן יידישע פּליטים אין אָנהייב קריג, אוּן חיים גראדעס „פּליטים" פּוּן די גאָר לעצטע יאָרן. סענאַלאָוויטשעס „טלאַמאצקע 13" אוּן מרדכי שטריג־לערס „מאידאַנעק".

א שלל פּשוטע אינפֿאָרמאציע אוּן אויסנעצייכנטע שילדערונגען. גוטע ליטעראטור אוּן שטיקער ווירקלעכ־קייט, אינדרוקן, באטראכטונגען אוּן אויספֿירן. ס׳איז נישט קיין מצבה, נאָר א לעבעדיקער שפּרודלדיקער קוואַל, פּוּן וועלכן עס איז כדאי צו טרינקען אוּן צו טרינקען. פֿאראַן פֿארמעסט אוּן פֿארגעס, ס׳איז דאָ באציאונג אוּן צונאַנג, פֿארוואָרצלט־קייט אוּן פֿערספּעקטיוו.

אפילו אין נאָרמאַלע צייטן וווייסן מיר נישט פּוּן קיין יידישן פֿארלאַג, וואָס זאָל אין משך פּוּן בערך איין יאָר צייט ארויסגעבן פּינף אוּן צוואַנציק בענדער יידישע ביכער, אוּן נאָך ווי ארויסגעבן: — שיין, אָפּגעהיט, מיט פּיעטעט, מיט א סדר געשמאַק פּוּן דער אויסערלעכקייט אוּן זאָרג פֿארן אינערלעכן תוכן.

ס׳איז א קולטור־אויפֿטו פּוּן ער־שטע מדרגה.

איבעריק צוצוגעבן, אז ס׳איז א גרויסער פֿארדינסט אויך פֿאר דער יידישער ליטעראטור אוּן שפֿראך. ס׳איז ליבע צום יידישן וואָרט אוּן א קאָלאָסאַלער ביישטייער צו דער יידישער ליטעראטור פּוּן דערציע־רישן כאראקטער. אויף אָט די בענ־דער וועלן זיך דערציען דורות נייע יידישע לייענער, דורך זיי וועט מען זיך נענטער אוּן הארציקער באַ־העפּטן מיטן אייגענעם יחוס אוּן זיך אויסלערנען, ווי אזוי אים אָפּצוהיטן אוּן פֿארזעצן.

קומט א יישר־כוח דעם פֿארלאַג, דעם רעדאַקטאָר אוּן ארויסגעבער!

זאָל זיי די אָנערקענונג מצד די מאסן יידישע לייענער געבן מוט אוּן חשק, ווייטער אָנצוגיין מיט זייער פּרוכטבאַרער אוּן נויטיקער ארבעט.

דאָס בוך האָט זיך געענדיקט דרוקן
דעם 28סטן אפריל 1948 אין דער
דרוקערייַ „הייַמאָן" — פּאַסטעור 333
טעלעפאָן 47-7752 — בועאָס אייַרעס

Este libro terminóse de imprimir
el día 28 de Abril de 1948 en
los Talleres Gráficos HEUMAN
Pasteur 333 - T. A. 47-7752 - Bs. As.